

Lapszámunkat a Magyar Művészeti Akadémia „Mert nem lehet feledni...” című, a trianoni békeszerződés 100. évfordulójára rendezett kiállítás anyagának reprodukcióival illusztráltuk. A tárlat kurátora Kókay Krisztina grafikus- és textilművész. A felvételeket Oláh Katalin Kinga készítette.

SZEMHATÁR

- 3 | Minya Károly: *Egyetlen hazánk az anyanyelv*
- 4 | Győri László: *Két kéz;*
- 5 | József Attilának
- 6 | Marosi Gyula: *Az ifjúság tört szárnyú madara (2. rész)*
- 13 | Oláh András: *minden benne volt; összekuszálódva*
- 14 | Szénási Ferenc: *Rondó*
- 17 | Király Farkas: *A végtelen meghosszabbításai*
- 18 | Konczek József: *A csillogós nő*
- 22 | S. Csoma János: *Fehér-fekete; Ha majd...*
- 23 | N. Horváth Béla: *A tanúságtétel narratív formái*
- 32 | Serfőző Simon: *Döbbszenten látom; Mindig akadt*
- 33 | Móser Zoltán: *Koronavírustalanul III. Vanni*
- 34 | Benke László: *A vérző Bárányhoz; Pietász*
- 35 | Tóth László: *Sorsközösségben*
- 45 | Zirig Árpád: *Ablakomon át...*
- 46 | Lengyel János: *Kárpátaljáról jöttem: A könyv az életem*
Interjú Varga Évával
- 49 | Csuday Csaba: *Jelen, máshol, sehol;*
- 50 | Néma hang; *Ima*
- 51 | Mózes Huba: *„Mi történik a nyelvvel”...*
- 54 | Lackfi János: *A zenei jacuzzi zsoltára*

NYITOTT MŰHELY

- 56 | Karácsonyi Zsolt: *„Szerencsés, ha a szűrő folyamatosan működik”*
Interjú Bodor Ádámmal

KÖNYVSZEMLE

- 62 | Sz. Tóth Gyula: *Kutatni csak pontosan, szépen*
Balázs Géza: Nyelvszokások. A nyelvszokások mint szimbolikus nyelvi cselekvések
- 66 | Deák András Miklós: *Mi fán terem az agglutináció?*
Nádasdy Ádám: Milyen nyelv a magyar?
- 68 | Kelemen Erzsébet: *„Jegyzvén szalmaszállal”*
Péntek Imre: Csipetnyi ég
- 70 | Péntek Imre: *Lírai küzdelem a mulandósággal*
Böröndi Lajos: Megégett idő

Az idei Arany János-díjat **Kenéz Ferenc** költő, író vehette át október 23-án. Gratulálunk a szerzőnek!

MAGYAR NAPLÓ

A Magyar
Írószövetség
lapja

Megjelenik havonta
ISSN 0865291 0

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Budapest, Ferenc krt. 14.

Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672, 413-6673**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

www.facebook.com/magyarnaplo

Kiadja az Írott Szó Alapítvány

(1092 Bp., Ferenc krt. 14.)

és a Magyar Napló Kiadó Kft.

(1062 Bp., Bajza utca 18.)

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt.

(1097 Bp., Táblás u. 32.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország
bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél,
a www.posta.hu WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/store/>),

e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,

telefonon a 06-1-767-8262 számon,

levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető

a Magyar Posta Zrt.-nél: a www.posta.hu

WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/store/>),

1900 Budapest,

06-1-767-8262,

hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak:

Egy évre 7500 Ft, fél évre 3900 Ft.

Nyomda: Pannónia Nyomda Kft.

(1139 Bp., Frangepán u. 16.)

**A folyóirat megrendelhető
szerkesztőségünkben is:**

• személyesen:

1092 Budapest, Ferenc krt. 14. I/5.

• levélben: **1450 Budapest, Pf.: 77.**

• telefonon: **06-1-413-6672**

• e-mailen: **info@magyarnaplo.hu**

Szerkesztőbizottság: Jókai Anna (örökös elnök),
Báger Gusztáv, Erős Kinga, Horváth Antal, Kalász Márton,

Kő Pál, *Salamon Konrád, Szakály Sándor, Vasy Géza*

Újraalapító főszerkesztő: Oláh János

Főszerkesztő: **Jánosi Zoltán**

E-mail: janosizoltan@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7035

Főszerkesztő-helyettes: **Bíró Gergely** (próza)

E-mail: proza@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7031

MUNKATÁRSÁK

Berta Zsolt

(Magyar Napló Könyvesbolt)

Mobil: (70) 421-9580

E-mail: magyarnaplokb@gmail.com

Berta-Havasajjai Matild (ügyintéző)

E-mail: bertahavasajjai@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 410-5784

Bornemissza Ádám (tördelőszerkesztő)

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Ekler Andrea (tanulmány)

E-mail: ekler.andreaanna@gmail.com

Mobil: (30) 444-6573

Mirtse Zsuzsa (Könyvszemle)

E-mail: kritika.magyarnaplo@gmail.com

Nemes Attila (Nyitott Műhely, marketing)

E-mail: nemesattila@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 421-7962

Szentmártoni Anikó (szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)

E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7030

Szentmártoni János (ügyvezető)

Zsiga Kristóf (ügyvezető, könyvkiadás)

E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7033

Zsille Gábor (vers)

E-mail: vers@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 421-8147

Címlap- és belívtér: **Vincze Judit**

Grafikai kivitelezés: **Oláh Mátyás László**

A címlapon: **Bodor Ádám**

(Fotó: Vadócz Dávid)

*Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg,
és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett,
válaszborítékkal ellátott levélre válaszolunk.*

Egyetlen hazánk az anyanyelv

Minya Károly
(1963, Kisvárdai) nyelvész,
egyetemi oktató, Nyíregyházán él

Az 1990-es évtized első felében jelentős vita alakult ki a határon túli nyelvhasználatról, különösen arról, hogy a kisebbségben élőknek van-e külön nyelvi normájuk. A *Nyelvmentés vagy nyelvvarulás* című kötet tanulmányainak felvetései különösen aktuálisak most, a trianoni békediktátum 100. évfordulóján. Hiszen ismét felértékelődött a nyelv szerepe, előtérbe került az a funkciója, hogy összekapcsolja a különböző államokban élő magyarokat. A könyvbeli diskurzus fókuszában állt, hogy egyetlen vagy több központú-e a magyar nyelv normája. A pró és kontra érvekből az szűrhető le, hogy – mivel a határon túli magyarok nyelvi önállósulásra kényszerültek, a rendszerváltás előtt az eleven magyar nyelv változataival korlátozottak voltak kapcsolataik – sajátos kétnyelvűség alakult ki a Felvidéken, Kárpátalján, a Vajdaságban és Erdélyben. A nemzetközösségek viszont minél tökéletesebben akarnak az anyanyelvi közösséghez tartozni. A regionalitás jegyei mégsem zárhatók ki: ahogyan egy borsodi lakost nem értenek meg a Dunántúlon, ha a boltban angint turbuknak (vászonyanyagot párnahuzatnak) kér, ugyanúgy elkerülhetetlenek a Felvidéken és másutt is a többségi nyelvből való szókölcsönzések és tükörfordítások.

Néhány szlovakizmust a *Magyar értelmező kéziszojtár* is tartalmaz: alapiskola = általános iskola, alobal = alufólia stb. Ugyanakkor a kétnyelvűséggel és az esetenkénti nyelvpolitikai nyomással szemben természetes törekvés az iskolákban, a színházakban, a televízióban és rádióban a határokon átnyúló magyar köznyelv használata.

2020. szeptember végén egy különleges szótár látott napvilágot: a *Trianon-kislexikon*, Molnár Zsolt tollából. A kötet kilencszáz címszóval segít eligazodni az 1920-hoz vezető és azt követő események és jelenségek útvesztőin. A történelmi eseménysorral kapcsolatos fogalmak, személynevek és földrajzi nevek gazdag magyarázata olvasható benne. A földrajzi nevek örökítő nyelvkincseinek rögzítése köréből a *Határokon túli magyar helységnévszojtár* című, 1997-ben Sebők László által készített, csodás neveket (Kiskökényes, Mezőkirályfalva stb.) tartalmazó könyvet kell kiemelni.

Mindez azt a tudatot erősítheti bennünk a magyar nyelv napján, hogy nyelvünk a határok fölött is mindenkié, s hogy Trianon óta egybefogó, egyetlen hazánk az anyanyelv.

Minya Károly

Győri László
(1942, Orosháza)
költő, író, Budapesten él,
József Attila-díjas

Győri László

Két kéz

Ötvenhat ősze. Tizennégy évemet
lobogtatom a Fő utcán menet.
Lobog egy lány is, és hirtelen
az ő kezébe simul a kezem.
Nem nyúltam érte, egyszerre csak úgy
a kezem a kezére rákacsult,
a kezem a kezében elmerült,
úgy vitte egymást lélekkel kezünk,
a kezem a kezére ráborult,
boldog foglyokat vitt az őszi út.
Ő nyújtotta, kereste az enyém,
vagy a lázban, a lángokban én?
Mert lázasak voltunk, hajtott a láz,
a szabadság heve, szívdobogás,
a szívünk egymásban úgy dobogott,
érverésünk is együtt kopogott.
A tömeg zúgott, ment, ment, menetelt,
s eltört egymástól, a kéz odalett,
kezem kiürült, keze melegét
a sokaságban osztogatta szét.

Jószay Zsolt: Végül (2013)

József Attilának

Mintha születésnapomon.
Kísért egyre, csak dadogom,
noha
soha

nem volt akkora, mély sebem,
de mormolom, idézgetem
komoly,
komor,

szomorú verse dallamát,
s lassan magamba hajlok át.
Ugyan
hogyan?

Mintha születésnapomon.
Régen volt, hát eldadogom
a kint,
amint

az államvizsga jött, amely
a sorsomat döntötte el,
de én
(e vén)

zavarban éltem, a tanulás
utolsó gondom, a vakulás.
Mi vár?
Sivár

bukás, oda az egyetem.
Szorongtam tőle, ügyemen
csak a
csoda

segít, s a csoda megesett,
tanárom megkegyelmezett.
Mereng,
s dereng

arcán legott egy félmosoly.
– Remélem, verset nem kohol,
ha már
szamár,

sok évre rá majd ellenem.
Magát útjára engedem:
mehet,
lehet

felőlem tanár, oktató,
kréta-, katedrakoptató.
Tegyel!
Vegyel

kézbe a felső diplomát,
írjon, ha tud, csak így tovább!
S megint
megint:

– Mint a munkája, ne olyat,
írjon gondosat, komolyat,
ha van
szavam.

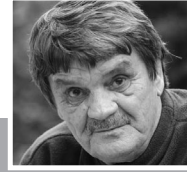
Benkő Loránd professzor úr,
a torkom most is elszorul.
Papír?
A pír

éget. Bár adhatnám neki,
a diplomám őt illeti
a hant
alatt.

Ölelje meg lélek szerint,
fogadja őt szívébe mint
saját
fiát.

Marosi Gyula

Az ifjúság tört szárnyú madara

Marosi Gyula
(1941, Budapest)
író, József Attila-díjas

2. rész

– Élnek rokonai nyugaton?

– Nem – majd eszembe villanva apám megjegyzése –, „a mi fajtánk itthon szokott élni.”

A tisz az asztalra csapott, és magasra emelt hangon azt vágta a képeembe:

– Ne szórakozzon velem, fiam, mert kivágom, mint macskát szarni! – és egy kifelé mutatott, lendületes mozdulattal el is bocsátott. Bár mondásomban nem találhatott semmi kivetnivalót, alighanem úgy ítélte, komázom vele. Elkotródtam. Addig még nem hallottam ezt a mondást, később is eszembe jutott időnként, olyankor röhögcséltem rajta magamban egy sort, úgy véltem, talán valamely tájegységhez kötődő népi mondás. Már csak azért is, mert mindaddig tegezett. Öt év múltán aztán megleltem a gyökerét. A Magyar Néphadsereg egyenruháját magamra öltve már az első napokban felbukkant: „Ne szórakozzon velem, katona, mert kivágom, mint macskát szarni!” Tehát a fegyveres testületek kiapadhatatlan humorforrásának egyike volt – talán ma is él.

Ennek a kihallgatásnak semmiféle eredménnyel kecsegtető értelme nem volt, feltételezem, azért rendelték el, hogy megtudjuk: figyelnek ám bennünket. Tudhatta ezt kihallgató tisztünk is, unhatta, még bősztette is a ráosztott szerep, de hát a parancs az parancs.

Megalapították a Kommunista Ifjúsági Szervezetet, a KISZ-t, és a Madáchban is gőzerővel kezdték szervezni. '56-ban megszűnt a Gorkijról elnevezett, orosz tannyelvű gimnázium, tanulói lakhelyük szerinti gimnáziumokba ke-

rültek, hozzánk is kettő-három. Ők lettek a fő szervezők: elképzelve, milyen családi háttérrel rendelkeztek, akik az ötvenes években anyanyelvi szinten beszéltek oroszul. Persze beléptek törzs-madáchosok is, a harmincegynehány fős osztályunkból ketten. Egyikük döntését természetesen vettük, tudtuk róla, hogy vörös bársonyba született – kopott és elhasznált, még Lenintől örökölt, és a családi relikviák közé emelt, afféle sóhereknek való, de vörös bársonyba. Másikuk meglepett bennünket. Nem közösitettük ki, még csak nem is zrikáltuk miatta, ő érezte úgy, hogy magyarázatot kell adnia. „Értsétek meg... – mondta –, meg kellett tennem az apám miatt.” Az apja nem volt vezérlő nagykutya, akinek neve az újságokban is előfordult volna, úgy tudtuk, gazdasági középkáder, de úgy látszik, ezen pozíciója megőrzéséhez is kellett a párttagság és a teljes családi hithűség bizonyítása – esetleg a forradalom ideje alatt tett vagy mondott olyasmit, amiért vezekelnie kellett. Osztálytársaink aztán szinte osonva eljártak a taggyűlésekre, de sosem számoltak be róla, mik történtek ott, és természetesen meg se próbáltak agitálni.

Megszüntették azt a gyakorlatot, hogy az osztálynaplóba, a nevek mellé jeleket tegyenek. Rá kellett jönniük, hogy a munkás és paraszti származás egyáltalán nem jelenti a rendszer melletti elkötelezettséget. Helyette, egy idő után – összeröfentettek valamiféle kongresszust, ahol alaposan felszívták magukat – azt kezdték mondogatni, hogy a továbbtanulási

kérelmekhez a KISZ ajánlását is csatolni kell majd – erre harmadikban-negyedikben többen is beléptek, de addigra ellaposodott a dolog, már nem jelentett harcok politikai kiállást.

Lelkiállapotom bár megőrizte csapongó mi-voltát, idővel sikerült mérsékelni kilengéseit: a zuhanások mélységét tompította a kötelességtudat és a napi rutin, szárnyalásaimat visszanyeste, hogy fogalmam sem volt róla, mire is lenne jó az én kiválóságom. Kívülről nézve átlagos gimnazistának nézhettem ki, közepesen valamicskével jobb teljesítménnyel.

Hétvégeken hol a Madáchban, hol más gimnáziumban rendeztek úgynevezett össztáncot – bár nem vagyok egy született táncos lábú, egy mozijegy árért ide elmehettünk, más szórakozásra nemigen futotta. Itt mindenki táncolt mindenkivel, és hamarosan feltűnt, hogy az egyik lánynak, mondjuk így: rokonszenves vagyok. Ez a lány a Gorkijból jött, és nyilván indíttatásánál fogva, fő kiszesnek számított. Nem ezért, de igyekeztem rokonszenvét nem észrevenni – a kiszlánynak ugyan kedves arca volt, tejfehér bársonybőre, viszont túl terebélyesre sikeredett a tompora, vaskosra a combjai –, akkor még önzésélyesen romantikus lélek voltam. Túlfejlett alteste ellenére egyáltalán nem volt nehézkes, gyors számoknál pörögtek vaskos vádlijú lábai, lassú, összebújásra alkalmas számok alatt belépett a fiúk lába közé. Az alkalommal összeröfönt társaságban mindig akadt két-három lány, aki ezt tette. A rajtunk lévő néhány réteg textília ellenére megérezhették vérrel telő hímtagunk meredését, ahogy mi is éreztük egy női felsőcomb, alhas vonalainak őrrítő vonzását. Előfordult, hogy egy-egy ilyen táncestet követően éjjel, alvás közben bekövetkezett egy spontán magömlés – ami, ha semmi is, mégiscsak valami.

A lány az egyik szünetben odasodródott hozzám, és bizalmas hangon azt mondta:

– Tudják ám, hogy te adtál jelet az orosz könyvek elégetésére...

Elsőre nem is értettem, miről beszél. Aztán eszembe jutott: a forradalom leverése után, amikor január elején újra kezdtünk járni a gimibe, az egyik szünetben, a vécébe lépve, iszonyú füst fogadott. Három-négy, lapjaira állított, meggyújtott könyv füstölgött a kövön. Nem lángoltak igazán, inkább csak izzottak a lapjaik, és – gondolom – a lapokra kent nyomdafesték ontotta a kormos füstöt. Kinyitottam az ablakot, lenéztem az udvarra, ott még nem volt senki. Kihajigáltam a könyveket: esés közben szétnyíltak, oxigénhez jutva fellángoltak, némiképp libegtek, majd tűzgömbökként égtek tovább az udvari salakon. Épp húszperces nagy-szünet kezdődött, amikor lemehettünk az udvarra, és miután az első leérkezők látták, hogy orosz nyelvkönyvek égnek, visszarohtak a tantermekbe a sajátjukért, közük dobták azt is. Komoly kis máglya keletkezett. Húsz perc múlva a pedellus hiába nyomta a csengőt, kamasz hangú hujjogások, női sikkantások közepette jó órán át eltartott ez a beavadult pogány szertartás.

Amikor kidobáltam a könyveket, láttam ugyan, hogy cirill betűsek, mégsem tulajdonítottam neki jelentőséget, ösztönösen cselekedtem. Nem tudtam, kik gyűjtogattak, de marháknak tartottam őket, hogy zárt helyen tettek.

Már az általános iskola ötödik osztályától kezdve kötelező volt az orosz nyelv tanulása, ami meglehetősen döcögősen ment. Tulajdonképpen nem is oroszul, hanem szovjetül tanultunk. Efféle olvasmányok voltak a tankönyvünkben: „Kolja apja traktoros, a kolhozban földet szánt. Ő élmunkás. Kolja anyja a textilgyárban dolgozik. Ő is élmunkás.” Ha felszólítottak, felmondtuk az aznapra megtanulandó szavakat, elhadartuk az igeragozásokat. Négyévnél tanulást után aligha tudtunk volna egy pohár vizet kérni oroszul. Gyaníthatóan a nyelv ismeretében tanáraink is csak jó néhány olvasmánnyal előbb jártak előttünk – a háború előtt

kevesen tudtak itt jól oroszul. Idegenségüknél fogva ide csatlakoztak a javarészt nem is orosz gyökerű pártzsargon szavai, nem is tudtuk pontosan, mit jelentenek, de ott zuhogtak körülötünk, és szajkóznunk kellett őket. Ráadásul lebegett felettünk ilyen jövőkép is – egyik általános iskolai tanárunk ezzel biztatott a nyelv tanulására: ha majd elegen beszélnek nálunk oroszul, akkor csatlakozhatunk a Szovjetunió tagállamai közé. Még tizenéves kiskölyökként se tűnt lelkesítő perspektívának, hogy majd mi lehetünk a Venger Szocialista Szovjet Köztársaság. Elképzelhető, hogy ennek az egyelőre távlati tervnek a megvalósítása érdekében kellett megtanulnunk a szovjet himnuszt orosz nyelven.

És semmi bajom nem volt az oroszokkal. Szeretett gyermekkönyveim között ott volt Ivan Bazsov *A rézhegyek királynője* című mesekönyve is – jobban szerettem, mint a *Jancsi és Juliskát* vagy *Hamupipőkét*, mélyebben mozgatta meg a fantáziámat. Még általános iskolás koromban, egy szénzünettel bővített szünidőben, naponta araszolva elolvastam a *Háború és békét* – mindennemű idegenségérzés nélkül úgy olvastam, mintha magyarul írták volna, a magyar történelem eseményeként, csak az apai keresztnevek felbukkanásakor döccentem egy kicsikét. Kezembe került némi Gogol és Csehov, alighanem kötelező olvasmány volt Gorkijtól *Az anya* – mozgalmársága ellenére beleillett ebbe a mezőnybe. Később, talán a már negyedik tankönyvünkben megjelent egy részlet Puskin *Anyeginjéből*, *Tatjana levele Anyeginhoz*, s ez annyira megragadott, mondhatnám előkelőségével és tartásos őszinteségével, hogy a könyvtárban kikerestettem egy könyvet, amelyben ott volt a teljes poéma, a könyv egyik oldalán az eredeti orosz, szemközti oldalon a magyar nyelvű fordítás, sorról sorra összehasonlítottam a kettőt. Még később, már jó huszonevesen bekövetkezik Dosztojevszkij-korszakom – az oroszország és a szovjetség különvált képzeletem-

ben, mintha csak véletlenül használták volna ugyanazt a nyelvet.

A könyvégetés addig jelentéktelen epizódnak számító eseményét felidézve magamban, a következő osztály után hazakísértem a kislányt, közben elmeséltem neki a teljes történetet. Nem valami önmentegetés okából, de felháborított az „én adtam jelet” megfogalmazás – mintha valami titkos társaság vezéréként cselekedtem volna –: ez volt az első, személyemet érintő eset, amikor politikai mocskosságba kevertek. Ha tudtam volna, ki fogalmazta meg ezt így, bizonyára bevágtam volna neki egy nagyot. Annak idején a politikai berendezkedés velem járójaként ítélt meg az esetet, az készletti az embereket efféle, a hatalomnak behízogló, ócska tettek, de ma már, az állampárti proletárdiktatúrát parlamenti demokráciára váltva, el kell fogadjam, hogy az efféle féligazságok, hazugságok, sunyiságok, rágalmozások, lélekgyilkolási kísérletek, amelyek nap mint nap megessenek, dicséretes, önálló véleményalkotásként a szabad politikai élet részei – felháborodásom elszibbadásával már csak az utálkozás marad. De tizenhat évesen még ragaszkodtam az igazsághoz.

– Így már mindjárt más! – mondta lelkes lihegéssel a lány, és felajánlotta, elintézi, hogy beszélhesek a történelemtanárnővel – középkorán túl lévő, száraz, szigorú asszony, érezhetően nem kedvelt engem –, aki az iskola párttitkára – addig azt se tudtam, hogy párttitkára is van az iskolának, de legalább megtudtam, miért nem kedvel –, ám azt mondtam: nem kell. Tudtam a választát: köszörüljem ki a csorbát, bizonyítsam be, hogy... satöbbi, satöbbi. Ha a párttitkár tanárnő elvárásai szerint kezdenék el viselkedni, ellenforradalomnak kellene neveznem forradalmunkat, csöccseléknak a tüntető tömegeket, hősöknek a közéjük lövetőket, mártíroknak a pártház előtt látott, szerencsétlen, az utolsó töltenyünkig tüzelő ávéhás fiúkat, utálkoznom kéne mindentől, ami magyar, mert

az a szarból jöve csak nacionalista, sovinszta, irredenta, antiszemita, mucsai alaptermészeténél fogva csak elmaradott lehet, időnként örök hálámat kéne kifejeznem a Szovjetunió iránt, amely – ahogy azt egyik vezérlő elvtársunk mondotta – kétszer is felszabadította hazánkat a fasiszta iga alól – és mit érnék el vele? Ha minden cinizmusomat mozgósítva meg is próbálkoznék vele, hamar fellázadnék magam ellen, és úgyis otthagynám a fenébe az egészet. És: ha támogatásukkal sikerülne is bejutnom valamely egyetem magyar szakára – csak ez jöhetett számításba, bár meglévő olvasási mániám mellett az irodalomtudomány tárgykörébe tartozó dolgok nem igazán érdekelték –, hasonló politikai közegbe kerülnek. Ahol aztán a marxista esztétika irányelvei alapján át kéne értékelnem kedves íróimat és olvasmányaimat.

De egy jó darabig azért még elmorfondíroztam az eseten. Egy hónappal korábban kihallgató tisztem nem tudott a dologról – bizonyára szóba hozta volna: „Na, hogy is volt azokkal az orosz könyvekkel, he?!” –, esetleg kivágtak volna az ország összes középiskolájából. Feltehetően a KISZ-taggyűlések során, ahol ezek szerint sorban lekádereztek mindenkit, köpött be így valaki. Egy régi madáchos, mert csak néhány pillanatig lehettem látható a második emeleti ablakban, és az akkor odakerült gorkijosok még nem ismerhettek.

Többé aztán nem mentem ösztánra. Elég is volt belőle, meg ezek után nem kerülhettem volna el, hogy ne bocsátkozzam hosszasabb diskurzusokba ezzel a lánnyal, esetleg elvárta volna, akár joggal is, hogy rendszeresen hazakísérjem. Olyan volt kívül-belül, amilyen, de becsületézéséért és segítőkészségéért jó szívvel emlékezem rá.

Úgy tizenöt évvel később, véletlenül találkoztam vele a Madách téren – stílusosan: madáchosok a Madách téren. Tulajdonképpen ő ismert meg engem, én alig őt. Felsőteste behozta lemaradását az alsótestéhez képest, jól

kitömött, gömbölyű nő lett belőle, még kis tokát is növesztett. Izgalomba hozta találkozásunk, régi szokása szerint hadarni kezdett, elmondta, hogy jogot végzett, és most a mögöttünk lévő Fővárosi Tanácsnál előadói posztot tölt be – bizonyára az akkori időknek megfelelő, tisztességes fizetéssel. Két lánya született, mondta a nevüket, meg még ezt-azt róluk – közben arra gondoltam, remélhetőleg a lányokak, apai géneket örökölve karcsúbbra sikeredtek, mint ő. Végig úgy beszélt, rám vetődő pillantásai is ezt erősítették, mintha hajdan volt kapcsolatunk bensőségebb, sőt intimebb lett volna a valóságosnál. Kérdezte, velem mi van, s bár addigra már megjelent egy könyvem, némi fellengzősséggel mondhattam volna akár azt is, hogy író lettem, de ez bizonyára újabb hadarórohamot váltott volna ki belőle, így hát inkább linkeltem valamit. Puszikat váltva búcsúztunk el egymástól.

De részt vettem én igazi könyvégetésen is. Nem emlékszem, pontosan mikor, alighanem az október 25-ét követő napok egyikén: a Parlament előtti vérengzés alaposan felkorbácolta az indulatokat. Az Erzsébet körút – akkoriiban Lenin körút – és a Király utca – akkoriban Majakovszkij utca: kíváncsi lennék, a mai orosz fiatalok tudják-e, ki volt ő? – csaknem sarkán, a Zeneakadémia felőli oldalon, állt egy nagy üzlet – ma sportruházati áruház lakik benne –, amely afféle propagandakiadványokat árusított. Brosúrákat a szovjet és magyar pártkongresszusokról, marxista klasszikusok, a nemzetközi munkásosztály kimagasló harcosainak gondolatait, esetleg munkásságukat méltató könyveket, sőt, az éppen ügyködő főelvtársaknak a szocializmus építésének időszerű kérdéseit tárgyaló, érdekesítő füzeteket is. A rendszerváltás környékén Zuglóban laktunk, és a lomtanánítások idején, a parkos részeken, tucatszám találtam – mert a kihajigált könyveket mindig megnéztem, mifélek – az üzemi pártbizottságok által, XY elvtársnak kiváló munkájá-

ért adományozott efféle könyveket. És ebben a boltban lehetett vásárolni szeretett vezéreink arcképeit is: kisméretűt, nyilván: a családi képek közé sorolható, A/4-es nagyságút, üzemek, iskolák, közintézmények falaira való, plakátméretűt május 1-ei felvonulásokra, óriásit, gyárak, párházak homlokzatára feszíthetőt.

Szinte minden nap jártam arra, de sosem találtam az üzlet kirakatait bámuló járóelőket, ám azon a napon, amikor kora délutáni városnéző sétámra indultam, jókora tömeget láttam összegyűlve előtte. A széles járdán egy csaknem embermagas könyvmáglya égett. Hozzá képest, a majd januárban, a gimnázium udvarán égő máglya smafu volt – nem is csoda, hogy szinte elfelejtettem –, ott még száz könyv se égett, itt viszont ezerszám, tán reggel óta, a hamuréteg térdig érő lehetett. Kevés, csak időnként fellobbanó lánggal, inkább vastag füstöt eregetve, pernyékre hulló izzással. Az összegyűlteken érezhető volt az izgalom, lelkesedés, de elvadult indulatok nem. Mintha csak – bár nem mindennapi – dolgukat végezték volna: égették a szemetet. Botos öregek belepiskáltak a tűzbe, biztatva, hogy jobban égjen, szorgos fiatalemberek újabb és újabb fordulókban hordták ki a boltból a papírkötegeket. Könyvet úgy kell égetni – megmutatták –, hogy az ember két-három helyen erősen hátratóri a gerince felé, mire szakad a szocialista nyomdaipar vacak cernája, pattan a száraz enyv, ívekre esik szét. A mellém letett köteg egyik példánya címodalát megnéztem: Georgi Dimitrov irományait tartalmazta.

Másnapra eltakarították a máglya maradványait, csak a köralakban felhólyagzott aszfalt mutatta, hogy itt történt valami.

A következő év, 1958 nyarán, Nagy Imre és társai akasztásának hírére csaknem olyan mély kétségbeesésbe zuhantam, mint a szovjet inváziót követő időkben, de szerencsére ez csak egy rövid, sokkos állapot volt. Ez a hatalmi gyilkosság beleillett a pártállam természetéből fakadó gáztettek sorába, mégis ez mondatta ki velem

a végső ítéletet: minden pontosan olyan aljas, ahogy józanésszel felmértem, nincs tovább tere a gyermeki lélek naiv reménykedésének. Az én életemben semmi nem fog, mert nem is tud változni. A kétségbe zuhanást hamar felváltotta a lelki zsibbadás. Különben is: milyen ördög bűjt belém, ami valamiféle kiválóság elérésére ösztönöz – és még csak meg se mondja, mi legyen az? Élek majd tömegemberként, ahogy a szüleim és minden ősöm, elviselve, körülményként tekintve a kort, amelyben születtem, és amelyben élnem kell, olyan távolságot tartva tőle, amilyent csak lehet, semmiféle közösséget nem vállalva vele.

Ez a tömegléti életszemlélet biztonságot és megnyugvást adott. Meg némi egészséges kamasz cinizmust. Ezután élhettem a pillanatnyi érdeklődésemet kiváltó dolgok sodrásában, akár üres kedvteléseimnek is, csak arra kellett ügyelnem, hogy – főként a reáltantárgyak tekintetében – el ne bukjak az érettségim. Kitűnni vágyásra ösztönző ördögöm reményt veszve elkullogott.

Érettségi után, némi időket keresgéléssel elvesztegetve, életem szerencsés fordulatot vett: felvettek az Akadémiai Kiadóhoz tördelőszerkesztő gyakornoknak. Könyvek között élni önmagában véve is kiváltságos helyzet, és a szakmát is érdekesnek találtam. Fejtágító előadásokat hallgattunk, besegítettünk idősebb kollégáink munkáiba, és sok időt töltöttünk a nyomdában, hogy minden munkafolyamattal tisztában legyünk. Szedegettem hát a szedőkanálnak nevezett sárgarézt, afféle sínbe a rekeszekre osztott asztról az ólomtörzsekre öntött betűket, és időnként elismeréssel adóztam elődeimnek, hogy milyen szellemesen oldottak meg egy-egy felmerülő problémát. És a nyomdászokat is hasonszörű embereknek találtam. Gyenge fél évem volt hátra a kétévnyi gyakornoki időmből, amikor megkaptam a katonai behívómat. Kértem volna halasztást, de nagy szüksége volt rám a Magyar Néphadseregnek.

Két év múlva, már újra civilben, némi alkohollal is hevített két mámoros nap következett. Elődeinktől tanulva, még nyárelőn többen beszereztek másfél méteres, viaszosvászon mérőszalagot, ezekről minden este egy-egy kockát levágtunk, csizmasarokkal megtapostunk, s ha csigalassúsággal is, ezek a szalagok egyszer csak elfogytak. A harmadik reggelen olyan fáradtan ébredtem, mintha előző nap tökig erő hóban harcászoktunk volna. Fel sem öltöztem, egész nap döglöttem az ágyon. És ezzel a fáradtsággal ébredtem a következő reggeleken is. Már illett volna jelentkezni a munkahelyemen, hogy megjöttem, újra beálllok, de úgy döntöttem, néhány nap szabadságot engedélyezek magamnak.

Éreztem, ez már nem fizikai fáradtság. Két éven át megszabták, mikor álljak fel, vagy akár fussak, mikor ehetek és mit, feltett kérdésekre mi a kötelező felelet, mikor fekhetek le, és mennyit alhatok – ha éjszakai riadót játszottunk, alig valamennyit. Mintha kiölték volna belőlem, hogy akarjak bármit is. Még megborotválkozni is csak parancsszóra lettem volna képes. Szétroncsolódott az aurám, ázaléklétbe süllyedtem. Két évvel azelőtti énemhez visszatérni is lehetetlen volt, mert bár ő hordozott afféle kamasz pimaszsággal némi életkedvet és biztonságot, de e két év történései nyomán nevetségessé vált.

Úgy éreztem, ifjúságom elmúlt – életem legszebbnek mondott része. A külső körülmények parancsára csak sodródtam, és most megérkeztem a semmibe. Úgy éreztem, elvesztettem bizonyos képességeimet, amelyeket nem is tud-

Püski István: Szabadulás (2020)

tam pontosan megnevezni, de sötét üreg tátongott a helyükön. Másképp kellett volna történniük a dolgoknak, de hogy hogyan is, arról nem alakult ki határozott elgondolásom. Gyakornoki időmből, mely alatt csak valamicske ösztöndíjat kaptam, még fél év volt hátra, és ha ez idő alatt nem ehettem volna, még mindig, szüleim asztaláról, tán éhen is halok. Felkerestem régi barátaimat, s bár gaudiummal fogadtak, de már mindnyájan beálltak valamilyen mókuserékbe, nem is igen tudtak másról beszélni, hogyan forgatják a kereket – untam őket. Korábban kedvtelve végzett munkám iránti vonzalmamat letörte a gondolat: most már egész életemben ezt fogom csinálni. Ültem a hasáb- és klisélevonatok paklija előtt, és nem értettem, mi a fenét keresek én itt? Tizenhat éves koromban, a forradalmat követően nyitva állt a határ, mehettem volna innen el, de visszatartott az idegenségtől való félelmem. Huszonkét évesen a hazai idegenségérzet oly erős volt, hogy alighanem elmentem volna innen, ám akkor már nem lehetett.

Nem fontos, nem befolyásolt semmit, csupán érdekes: hiányzott a géppisztolyom. Talán nem pontos a szó, hogy hiányzott, de eltűnt egy tárgy a közelemből, amelyet két éven át állandóan magam mellett tartottam. Melynek meglétéért hadbírótság előtti felelősséggel tartoztam. Akárhová mentünk is, talán csak az étkezde kivételével, állandóan ott lógott a vállunkon. „A katona felesége a puskája” – mondta egyik tisztünk, alighanem egy régi mondást elevenítve fel. És valóban: ha hosszabb időre kivonultunk, ott aludt velünk a sátorban,

ha egyik oldalunkról a másikra fordultunk, beleütköztünk kemény testébe. Tökéletes egyformaságuk ellenére, egy idő után megismertük, melyik kié. Ha gúlába raktuk, mert dolgoztunk valamit, a munka végeztével mindenki a sajátja után nyúlt. Hetente egy fél délután fegyverkarbantartási foglalkozást írtak elő, mely indokolt volt, ha lövészetten jártunk, vagy esős, mocsok-saras terepgyakorlaton, de ha egy hétig csak álltak a fegyverszobában, a foglalkozást akkor is megtartottuk. Szétszedtük darabjaira, puha ronggyal áttöröltük, beolajozgattuk, belenéz-tünk spirálfuttatású csövébe, összerakva üresen elcsattogtattuk. Ha akkor jómódú ember lettem volna, bizonyára felvételemet kérem egy vadász-társaságba. Nem azért, hogy halomra lőjem a vaddisznókat – na, azért egyet-kettőt lepuffan-tottam volna –, hanem hogy tarthassak egy jó-fajta puskát. Ami jórészt ott pihent volna egy erős lakattal zárható fémszekrényben, amit aztán időnként, kedvem kerekedve hozzá, előve-szek, szétszedek, puha ronggyal áttörölöm darab-jait, beolajozgatok, belenézek spirálos csövébe, és miután összeraktam, valamelyik szobában lévő vázát megcélozva, üresen elcsattintom.

Alighanem egy mélymúltból eredő, ősiség-hez kapcsolódó életérzés lephetett meg, mely szerint férfi az, akinek fegyvere van.

Két éven át, szinte minden percemben ott létezett valaki, méternyire a közelemben. Ott szuszogott, haráskolt, káromkodott, ha heveseb-ben mozdult, hozzám ért. Még civilként is ve-lem maradtak, rám ragadtak, viszkettek. Furcsa módon, jó ideig a szebbik nem képviselői is za-vartak, ha túl közel álltak hozzám, vagy meg-érintettek, holott zsigerileg nagyon is kívántam volna szoros testi kapcsolatba kerülni velük. Szinte csak a magány volt elviselhető. Ezért aztán, amikor csak tehettem, mentem az erdők-be. Leginkább a Börzsönybe, ahol gyerekkorom egy részét töltöttem. Az erőkből való magányos csatangolásaim során minden látvány vagy ese-mény jelentőséggel bírt: a fák lombján átszűrő-dő napsugarak, az avarosból feltörő gombák,

kőmederben csörgedező erecskék, egy felzavart vagy rikkantó madár, egy szarvascsorda csör-tetése, hirtelen támadt záporok a valódi élet meglétét, benne a magam létezésének értelmét jelentették. Az erdőben könnyű lett a lélegze-tem, pórusaim megnyíltak, erőikkel feszülőnek és tisztának éreztem a testem, és akármennyit csatangoltam is, nem éreztem fáradtságot.

Egyik menetem alkalmával, a királyréti tó feletti, félbehagyott kőbánya területén, találkoztam egy madárral. Egy bokor alján lapult, csak-nem méternyire kellett megközelítenem, hogy megmozduljon: berohant egy még sűrűbb bozót-ba. Csak egy pillanatra láttam, termete, tollaza-ta alapján úgy gondoltam, héja lehetett. Egyik szárnya furcsán kifordulva, a földet súrolva lefe-ggett: egy törött szárnyú héjával találkoztam. Szerencsétlen már csak a nyirkos bozótban húz-hatta meg magát, egy darabig talán elélt hitvány bogarakon, pajorokon, csigákon, nyomorúságá-ban rettegve, hogy mikor talál rá egy róka.

Errefelé nincsenek magas feszültségű ve-zetékek, közforgalom is alig, úgy gondoltam, rálőtt valaki. Egy öntelt és erőszakos alak – aki-nek fegyvere van. Aki úgy hiszi, hogy fegyver birtokában bármit megtehet, rá nem vonatkoz-nak sem emberi, sem isteni törvények, esetleg tagadja is, hogy léteznek ilyenek.

Magamra ismertem ebben a tört szárnyú madárban.

Hirtelen úgy gondoltam, megfogom, elvi-szem valamelyik madárkórházba, ahol meg tudják gyógyítani. Aztán visszahozom ide. Karomra állítom, majd egy lendületes mozdu-lattal felreptetem. Figyelem minden szárnycsa-pását, míg fel nem ér a magasba, Isten káp-rázatosan szép, kék ege alá. Ahol szárnyait szinte meg se moccantva, teremtett lénye cso-dáját bemutatva, vitorlázni kezd. Órákig bámu-lom majd gyönyörű röptét, hallgatom az élet boldogságosságát dicsérő harsány vijjogását.

Berontottam a bozótosba, de már nyomát se találtam. Csak összevézeltettem a kezem meg az arcom egy kökénybokorral.

Oláh András

(1959, Hajdúnánás)

költő, tanár, Mátészalkán él,
Ratkó József-díjas

Oláh András

minden benne volt

azon a kifehérített kórházi ágyon
egy pillanatra kitisztult a tekintete
arcának ráncai kisimultak
hirtelen minden a helyére került
önkéntelen mozdulattal megrázta a fejét
mint aki nem érti miért csak most
világosodott meg hiszen minden
olyan egyszerű és egyértelmű
miért kellett ehhez több mint kilenc
évtized miért kellett háború
és kuláklista téesznyomor és önkéntes
tanyai száműzetés és miért kellett
két asszonyt is eltemetve
visszaereszkedni oda ahonnan
indult az élete... miért kellett
a trombitaszótól hangos Kolozsvárig
menetelni miért kellett az ostor
nyelébe kapaszkodva is félni
miért riasztotta a vörös rongyok násza
és a mellékhatásoknak mi lett az ára
de ott a gyógyszerszagú kórházi ágyon
abban a rekedt köhögésbe fúló
nevetésben már minden benne volt

összekuszálódva

összekuszálódtak vádak és vágyak
– nem tudni ki kinek fordított hátat –

felbomlott megtört a legbelsőbb arány
tűnt időt temet egy burjánzó talány

jövők már börtönben – nem történt semmi:
múltunkat próbáltuk színesre kenni

vitára csaltuk a ráérő halált
de morál a bűnben új társra talált

tegnapok hült teste földön hentereg
s egymást lövik a téren az emberek

Szénási Ferenc

Rondó

Szénási Ferenc
(1946, Újpest)
irodalomtörténész,
műfordító

Látod, ha sorsomat nem is, naplóm magányát megosztom veled. Soraimat róva, drága Maggie, gondolatban veled társalgok. Messzire szakadtál tőlem, mégis életem része vagy.

Arcot kellett adnom a fehér lapoknak, és a te arcodat választottam. Szép emlékű kedvesemét, akihez bensőséges hangon szólhatok, ugyanakkor messzi föld lakójáét, aki előtt mindent jobban meg kell világítanom. Javunkra válhatnak az efféle ösztönző fogások. Hogy véletlenül se érzük be szokványos félszavakkal.

Most mégis kételyeim vannak. Nem tudom, természetes bizalmasom lehetsz-e most is, amikor arról készülök írni, hogy anyanyelved gyorsan terjedő itthoni uralma a szabadság új korában is baljós történelmi emlékekkel tölt el. Megszólal-e bennem így is az az oldott, keresetlen hang, amelynek mindedig záloga voltál? Nem bénítja-e majd gondolataimat szerető tapintat?

Mindenesetre belevágok. Naplóm levélműfaja öt éve változatlan, s helyed is megingathatatlan benne. Érzelmi közelségedet talán ellensúlyozza majd földrajzi távolságod. A szükséges többletmagyarázat talán átsegít a szeretet hangfogó gátjain. Fikciónak, mint mondtam, nagy előnye, hogy idegenben élővel társalgok.

Hol is kezdjem hát?

Legjobb, ha abból indulok ki, amit magad is megtapasztalhattál: ösztönös nyelvtelhetségel születtem. A nemzetközi úttörőtábornak hívott, propagandának szánt balatoni üdültelepen minden lakóhoz a saját nyelvén szóltam.

És nem csak azt szajkóztam, ami úszómesteri munkámhoz tartozott – *vigyázz, mély víz, ki a partra, itt tilos fürödni* –, szókinccsemből egy-két barátkozó sztereotípiára is futotta. Az igazi kedveskedést persze neked, a legkedvesebb felnőtt kísérőnek tartogattam, mindennap új bókákat ötlöttem ki, és a tőled tanult pajzánságokat is előszedegettem. Merthogy nő létedre szabadabb és bátrabb voltál nálam. Te ajánlottad fel azt is, hogy éjjelente beszöksz a szobámba. Én valami különleges, kedvező alkalomra vártam, mert féltem, hogy boldogságunkért nagy árat fizetek, azon az álszent helyen éppen a kitiltást kockáztatom. Óvatoskodásom miatt sok szép élményt elmulasztottam volna, szenvedélyes együttléteket, mert – ugye emlékszel – ereidben csöppet sem hűvös angol vér folyt. Legtöbbször kezed is előbbre járt az enyémnél. Érzéki tapintásaival önmagam jobb megismerésére tanított. Nappal azután beszélgettünk kinti dolgokról is, például a két világhátról, melyek elválasztottak bennünket, s bár te alapjában rokonszenveztél a miénkkel, hiányos angolságomat bevetve többször is megingattalak, megpróbáltalak ráébreszteni, mi rejlik a fennhéjázó cégér, az *úttörő* elnevezés mögött. Ezért volt-e, nem tudom, hogy te a *boy scout* elnevezésnél maradtál, továbbra is ezt használtad a hivatalos *pioneer* helyett, talán nagyobb nyomatékkal is az után, hogy a Szovjetunió kulturális estjén a bolgár gyerekek sűrűn föl pattantak, és kórusban skandálták, hogy *esz-esz-esz-er, esz-esz-esz-er*.

Nyelvtehetségem tehát családi örökség, férfi ágon nemzedékről nemzedékre száll. Nagypám is könnyedén lerázta a nyelvi korlátokat, miután a Nagy Háború legutolsó napján, százezer-nyi társával együtt olasz fogságba esett. A fegyverszünet hírére mindannyian fölhagytak a harccal, nem tudták, hogy a megállapodás csak a következő napon lép életbe, így aztán könnyű prédái lettek az olasz rohamoknak. Nagypám még évtizedekkel később is sokszor mesélt fogságáról meg az egész nagy világégeről nekünk, gyerekeknek, kuncogó unokáinak otthon és kuncogó tanítványainak az iskolában; történeteit előbb-utóbb kívülről fújtuk, s érzékletes szavajárását is élveztük, nevetésünket visszafojtva vártuk, mikor jut el a kissé szabadszájú, no meg kissé képzavaros híres mondatához: *eleinte nem volt olyan bokorugró magyar, aki makogott volna taljánul, de aki – mint ő – nem tartotta fülén az ülepét* (nekünk otthon úgy mondta: *a seggét*), *annak hamar belemászott a fejébe az a makaróninyelv*; és a folytatását is ismertük: két-három hónap múlva már ő számított a táborban tolmácsnak. Emlékeit bizonyára jócskán meg is szépítette, mert azzal dicsekedett, hogy fogvatartói sokat adtak a szavára, a végén pedig – ezt mindig mosolyogva mondta – a falubeliek már haza se akarták engedni. Mosolya mögött most, utólag huncutságot sejtek, mert hát azt is elárulta egyszer, hogy a falubeli családoknál, ahová a hadifoglyokat munkára adták ki, közel kerülhetett a *bögyös-faros* parasztlányokhoz is, márpedig az én tanító nagypám fiatalkorában nagy széptevő hírében állott. Egy szó mint száz, a helyi lakosságtól – talán a *bögyös-faros* parasztlányoktól is – olyan szépen megtanult az ottani olasz tájnyelven, az öröktől meg az országos nyelven is, hogy azután idehaza, a húszas években, amikor iskoláink a német mellett franciát és olaszt is tanítani kezdtek, egy ideig kisegítő olasztanár lehetett.

Apám előtt is megnyílt a történelmi alkalom, hogy próbára tegye nyelvi talentumát. Nagyjá-

ból egy emberöltő múlva, az újabb nemzedék nagy háborújában ő is fogságba esett, s kéretlen nyelvi kurzusát a fagyos orosz tájakon, egy munkatáborban végezte. *Hólod, maróz, ljod* (hideg, fagy, jég), ezek a szavak tolakodtak ott legelőször a fülébe, mondogatta idehaza sok-sok évvel később, ha együttérzően bár, de kényelmetlenül faggatták, és végképp mondania kellett a fogságról valamit. Azazhogy a *ljodot*, tette mindig hozzá, már előbb megismerte, mert előfordult, hogy a harcok szünetében tejet akartak hozni egy közeli faluból, és fagyott állapotban kapták, jégdarabokban, zsákokba dobálva. Ma, felnőtt fejjel az az érzésem, hogy ezt a színes epizódot is csak kibúvóként hozta elő, nehogy a lényeges dolgokról kelljen beszélnie. Mert ellentétben nagypámmal, ő sosem mesélt nekünk a fogságban töltött évekről, és én ártatlan gyermekként sokáig azt hittem, hogy mint mindig és mindenben, ebben is a maga szokásos módján szűkszavú, és csak jóval később értettem meg, hogy óvakodott az átélt megpróbáltatásokról beszélni, mint ahogy később arról az öt napról is hallgatott, amelyet egy-két évvel hazatérte után egy mondvacsinált ügy mondvacsinált tanújaként az itthoni államvédelem hírhedt fogdáiban töltött. Csak felnőtt fejjel jöttem rá, hogy aki efféle helyekről szabadult, azt búcsúzóul is alaposan megfélemlítették, eszébe ne jusson elmondani, amit átélt, különben könnyen visszakerülhet. S akit egyszer oda vetett a sors, annak jó oka lehetett, hogy higgyen a fenyegetésnek. Így aztán anyámon és talán egy-két közeli rokonon kívül senki sem hallhatott apám fogolyéletéről. Igen, tudom, nekem kellett volna szóra bírnom őt. Később. Amikor már elég érett voltam ahhoz, hogy egy-egy pillantással értésére adjam: mostantól férfi őszinteséggel beszélhetünk. De mint sokan mások, a legtöbben, majdnem minden fiú, elszalasztottam a szóra bíró pillantásokat. És mint sokan mások, a legtöbben, majdnem minden apa, ő is élete végéig cipelte bentrekedt titkait.

Igen, kitaláltad: apám is kiségitő nyelvtanár lett, miután hazatért. Akkoriban már kötelező tantárgy volt nálunk az orosz nyelv, és a sűrű szaktanárhiányban az iskolák kapva kaptak apám hiteles orosz tudásán. Így történt, hogy ő, a nyelvek született barátja, egymás után két nyelvet is kényszeredetten tanított, a háború során meghasonlott a némettel, az orosz pedig ki tudja, miféle emlékeket mozgatót meg benne.

Engem mégis nyelvtagozatos gimnáziumba íratott. Megbocsátott a történelemnek, és újratámadt derűlátással remélte-hitte, hogy tanult nyelvemmel én örökre jó viszonyban maradhatok. – Hamarosan az angol lesz az új eszperantó – terelgetett anyanyelved felé, s bár indoka nagyon is helytálló volt, ma már tudom, hogy nem kis részben személyes érzelmek vezették. Ha már az orosz elhagyhatatlan, gondolta, mellette legalább ne olaszt vagy németet tanuljak. Az angolokkal rokonszenvezett leginkább, sőt, a háború vége felé egyenesen messiást látott bennetek, mert a kétfelől szorító barbárság sajatujában ő is, mint akkor már egyre több felelős vezetőnk, civilizált megszállóra vágyott, és rólatok, távoli angolokról ábrándozott. Én azonban, a háború utáni évek szülötte, már nem élhettem át ezt a történelmi kényszerrokon-szenvet, őszinte hittel megéltem viszont a kamaszlázadást. Ellenszegültem a családi hagyományoknak, s megtagadva nyelvtelhetségemet, konok elhatározással tornatanár lettem. Látod, anyanyelvedet hamarabb elárultam, mint élő valódat. Legalábbis így summázhatom, hogy ha rád gondolok.

A sors azonban, úgy látszik, nem kíván büntetni árulásomért, sőt most, egy-két évvel a berlini fal leomlása után soron kívül megnyitná előttem a nyelvtanári pályát. Még hozzá – mondhatni, igazságtalanul – fogolykurzus helyett szabadon szerzett pótdiploma útján. Iskoláink-

ban ma már nem kötelező az orosz nyelv, helyette is nyugati nyelv választható, s a szükséges új tanárokat rövidített egyetemi szakokon képezik. – Éppen ilyen nyelvzszeniknek valók – nevetnek rám a tanártársaim.

Óvatos hittel írom le, hogy most, csúfos huszadik századunk megszépülő végén magam is úgy érzem: túl a kamaszlázadáson, felnőtt fejjel, felszabadulva a társadalmi kényszerek alól, immár jó szívvel elvégezhetem az angol szakot. A korhoz illő rövidítettet. Dacos kitérőm után visszatálhatok természetesebb énemhez. Vállalhatom a családi hagyományt. És mégis... Mintha a fátum figyelmeztető táblát állítana elém: „Vigyázz, bár a maga boldogabbnak ígérkező módján, a történelem önmagát ismétli, fordulat utáni, ismerős útját kínálja neked is, nagyapádét és apádét. A kiségitő nyelvtanárít. Elsodorhat a benne rejlő évszázados tehetetlenségi erő.” Túlérzékenység, mondhatnád, vagy annál is rosszabb: közönséges babona. Lehet. Csak hát, kedves Maggie, akinek sarkában nemzedékek óta görög végzet jár, annak hite óhatatlanul meg-inog, megfogyatkozik, és könnyen maga ellen fordul. Lélekmérgező kétkedésbe csaphat át. És mi tagadás, általánosításba is. Mert családi krónikánkba én a velem egy időben élők mindegyikét bevonom: Kárpát-medencei önmagunkat mind-mind örökös kiségitő nyelvtanárnak képzelem. Sőt, a jelenbe tolakvó múlt képtelen aggályt kelt bennem: *vajon az okozat nem idézheti-e elő magát az okot?* A szabadon választott, önfeledt nyelvtanulás nem hozza-e el a nyelvtanulás ránk nehezedő kényszerét? Úgy, ahogy a dohányzás is nikotinfüggőséget teremt. Vajon a kiségitő nyelvtanárok országa előbb-utóbb nem egy újabb nyelvtanuló fogolytáborra válik-e? Amelyet, meglehet, éppen egy világnyelv egyetemesen szövődő kordona fog körül?

Király Farkas

(1971, Kolozsvár) költő, író,
az Országút főszerkesztő-
helyettese, Budapesten él,
Bella István-díjas

Király Farkas

A végtelen meghosszabbításai

11.

az űr ma épp egy zöld mező
egy üde rét, egy legelő –
a két hajós, a zöld s a kék
az űrbe veti mindenét
forog, pörög és konokul
az űrben lebegni tanul
hát így lesz odakint a bent
és fent a lent és lent a fent –
az űr egy végtelen mező
hol ő vagyok én s én van
és holnap ott leszünk megint

a réten isten ránk kacsint

45.

tenyerembe temetem az arcod,
majd tarkódra húzom kezeim.
elképzelem, hogy továbbsiklanak,
és elbabrálnak nyakad erein.

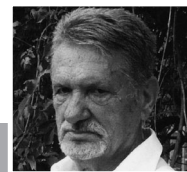
hajszálaid tövét készítik elő
kalandozó nyelvem terepének,
hogy végigfusson rajtad a lúdbőr,
mint egy titkos, szentséges ének.

aztán megharaplak – ezt tervezem –
ott, ahol még senki nem próbálta,
ahol másként ébred a szerelem,
s mindegy lesz, hogy fekve avagy állva

örülünk egymásban egymásnak,
s milyen magasba érünk el mi ketten.
csak azt kérem tőled, amit máskor:
szeressük egymást önfeledten.

Koncsek József

A csillogós nő

Koncsek József
(1942, Magyarnándor)
költő, író, a Kilencek tagja,
Bethlen Gábor-díjas

Már az is jó volt, hogy csillogott.

De még a cipője is.

Igaz, ezt csak később láttam meg, amikor már elsuhanunk a hidak mentén, s ő közben megköszönte a taxisofőrnek, hogy közvetlenül a háza elé állt be, amikor odajött a telefonhívására. Ugyanis – magyarázta neki – a múltkor az a másik sofőr szemközt, a gépkocsiforgalom túloldalán várta őt a járdán, úgy kellett átügyeskednie magát, s most ez így volt jobb, és mondta a középkorú vezető, hogy ő igyekszik udvarias lenni az utashoz, ezért állt be közvetlenül a kapuhoz.

Lám, milyen kis dolgokon múlik, hogy jó legyen. Nekem közben az jutott eszembe, hogy egyszer, amikor eltörött a bokám, és a közvetlen főnököm szólt a munkahelyemen a vezérnek, hogy adja oda nekem a gépkocsiját a sofőrjével, hadd vigyen haza... Ilyen lábbal buszon, villamoson, ugye, nehezebb volna. No, és az nem állt a lépcsősor elé, ahol csak beszálltam volna, nem, előbbre húzott a buszmegállóba – nem állt benn busz –, s onnan intett aztán, hogy bicegjek a kocsihoz, látta pedig, hogy gipszben van a lábam, amúgy elegáns fekete fiú volt – mégis, a vezér embere –, hát, odabotlogtam bottal a kezemben.

S az úton aztán hallgatott. Illatos volt a kocsiban a légkör, én meg nem kezdeményeztem vele beszélgetést. Meg sem köszöntem, amikor kitett a házamnál. Mert ugye, neki én csak egy „csovek” vagyok: megteszi, amit mondtak neki, de ő extra sofőr. Más ez, mint amikor a vezért szállítja hátul.

Még annyit mondtam a fiúnak, amikor kitolatott a forgalomba, hogy „máskor, ha megint összejövünk, majd a hátsó ülésre ülök.” Ő meg komolyan annyit felelhetett volna, hogy „szerecsés lábtörést”, de nem szólt, és elhajtott.

Nem álltam ki az úthoz, hogy segítsék neki a forgalomban... Ha már „csoveknek” néz.

A „csovek” bolgáruul – ember. Én ezt a szót a nyolcadik kerületi argóból ismertem akkor, s ott ezt lekezelő értelemben használták.

Szóval, robogunk Mártival. Régi barátom, ízléssel öltözik. Most nekem. Jó.

El szoktunk menni együtt ide-oda, ha valami érdekesnek ígérkezik.

Egyszer egy hajós kiránduláson, amikor kikötöttünk a tó túlsó partján, és ebédhez ültünk, a fürge pincér kihagyta az asztalunkat. Már mögöttünk a harmadik sornak hordta ki a tányérokat, négyet-ötöt a bal karján. Mi csak ülünk, és semmi.

Rámordultam, erre intett egy lánynak, aki aztán hozott nekünk is. Gondolom, nem volt rokonszenves a pincérnek a fazonom.

No, de ezzel a mellettem ülő barátnőmet nézte le, nem csak engem. Hogy a lánynak adtam borraivalót, az természetes. Az meg tiltakozott, úgy kellett a kötényzsebébe dugnom.

Amaz meg, mint egy főpincér, egy hőscincér! Azt a hajlékony derekú nyüzsgést!

De a kirándulás tetszett. Az a városka. A templomban még hűvös is volt, miközben kinn a téren tombolt a hőség. A freskók, a szentszobrok, az egész kegyeletes templombelső, áhítat.

Máskor kólát ittunk egy várudvaron, ő fizette, én meg elnéztem az alakját, amikor szemközt mosolygott. A barátom.

Persze, hogy nő, de ő a barátom. Van olyan, hogy az ember csak ül valakivel.

Most a hotelba azért hívtam, mert igen érdekelt egy beígért előadás. Lenn, az alagsorban Mátyás királyról meg a korvinákról. A hibából késtünk, s amint az ajtót tárom, elém áll egy termetes zsinóros-gombos úr, és azt mondja, „ne nyitogassák folyton az ajtót”. Rámérek. Hogyan menjünk be, most érkezünk, mellettem ugye a csillogós nő.

Az meg terjeget a nagy tenyerével.

Hej, hogy én ilyenekbe akadok. Nem mindig, de azért sokszor. „Az a baj veled – mondták többször –, hogy azt hiszed, neked van igazad...”

„No, jó, maradj a saját szinteden”, morgok valamit magamban. Mert ha egyszer igazam van, akkor igazam van. Vagy nem?

A csillogós barátom persze vigasztalt. Vele nincs konfliktusom. Ismer. Néha félt. Miért kellene féltetni engem?

A nadrágja is csillogott. És a mellénykéje is.

Milyen érdekesek a nők!

No, lenyomakodunk a keskeny lépcsőn az alagsor felé, de a lépcsőkön is állnak, és néma csendben hallgatják az előadást.

Elég halkán szól. Fülelünk.

Később a zsinóros-gombos maga elé kanyarít egy állványos mikrofont, és jól hallhatóan beleszól, hogy most szünet lesz. És hogy a másik kis épületben lehet ebédelni. Ma pásztoros tarhonyás hús van.

Később békésen elbeszélgetek vele, s tudom meg, hogy ő főzte.

Kimentünk az udvarba, és a kis épületben sikerül elsőként helyet kapnunk. Jó a pásztoros. A csillogós nő eszeget a kis kezével.

A barátom előadását a nap vége felé tették a műsorba. Nekem ez a legérdekesebb.

Mert az, hogy a szegedi Somogyi Károly Könyvtárban előkerültek a rovásírásos korvi-

nák – a *Cicero-kódex* –, az maga egy nagy „paff” – így mondtuk egyetemista koromban, és ott voltak csodák. Főleg a szemináriumokon.

Amikor Szegedet 1879 márciusában elárasztotta az árvíz, ezek a bekötött könyvek a padláson túléltek a katasztrófát, oda tette őket a könyvtár igazgatója, amikor a finnugor rokonság akkori potentátjai elutasították, ugye, „a regösök fecsegő énekét”, de ezek a könyvek megmaradtak. Az igazgató felrakta őket a padlásra. Somogyi Károly kanonok 1880-ban adta oda 42 000 könyvét a könyvtárnak. Tehát nem volt ezek közt a regös korvina? Vagy rosszul tudjuk?

És Mandics György sok idő múlva elővette őket.

Ha ámultam valaha életemben, hát akkor.

Gyuri aztán. A rovásírásos krónikák. Rovásírással. Latinul is.

Kazinczy Ferenc talán sikongott volna örömeiben, hogy azért van ám ez is. Mert rendben van, ugye, hogy a zongora az *zengő hangora*, a rovar meg *rovátkolt barom*. Nem ökor, hanem kicsi állatka. Rovar, kisbarom, ugye, szóval.

Az is lehet, hogy Kazinczynak, aki Batsányi Jánossal elég komoly vitába keveredett egy nő miatt, és János lett a győztes... szóval, lehet, hogy Kazinczynak sem tetszett volna ez a rovásírásos dolog, de hát mi azért már tudjuk, hogy a dolgok nem úgy vannak, ahogyan gondolták. Hanem így. Így vannak.

Egy jó beszédű színész olvasta fel a rovásverseket.

Közben döbbenek rá, hogy Kálnoky László stílusparódiája, a *XIX. Henrik* nem is az ő kitálalt szavaival hangzik, hogy „Fennség, a Francföld künnyső parlatán elült a hadvasok zadorlata, bék ül hevenyt csóváló Márs helyén...”

...ez, ez valami ómagyar? – a parlat bizonyára a parlagos határszél, a hadvasok az ellenség, amelyik zadorlatot okozott, és Márs már nem csóválja a hevenyt... hiszen értjük mi ezt most is, nem csupán a *Halotti Beszédet!*

Gyuri még egy vers-professzornőt is bevont a vizsgálódásaiba, de abban egyeztek meg, hogy a verstagolási érdekességeket majd talán a professzornő tanítványai... hiszen neki nincs ideje mindenre...

Mert a György szövegét – a rovásból – szépen mondta a színész. A könyvből¹ idézem most.

„HeGEDÜSNeK/FeL/TÁMADATA/
JÓSZeLLeT/LeBITIFÖL/SZeM/FÖDeLeM/
AZ/KIT/HOLTNAK/TUTTAM/AZ/
ÉDeS/SZeReLeM/...”

– a kis- és nagybetűs írás a rovásírás szabályainak felfejtéséből adódik –

(én így hallom:
*A hegedűs feltámadott – vagy feltámadása? –,
jó szellő lebbenti föl szemfödelemet,
akit halottnak tudtam, az édes szerelem...)*

S még... ezt hallomásom után írom le:

„Hirücorögve fogva kislány buvába majd meghal
gudol hegedűs vigaszba elletén szavakkal
hunyat vala kis görice nem láthatta lépet
ágon kire ült szegényke hát is törte esett

*hej mi nagy volt nyögélte panaszos szavára
ottan termett ő hű párja meg is szabadította...”*

Vagyis:

*Hirücorögve? – talán iregve-forogva-mocorogva?
– a kislány majd meghal bánatában
a hegedűs gondolja vigasztalásául ilyen szavakkal
a lehunyt szemű kis gerlice nem láthatta a lépet
amelyik ágra ült szegényke hátát is eltörte elesett
– lehet, hogy törbe? –*

1 Mandics György: *Magyar hegedűsök énekei eleinkről – A Ciceró-„kódex” hosszú rovásbeírásai*, Kráter Műhely Egyesület, 2015.

*hej, milyen nagyon nyögécselt panaszos szavára
ott termett az ő hű párja meg is szabadította...*

(t=y a rovásírásban, de lehet, hogy a t=x?, vagyis b? Mert lekopott a jobb alsó szára? – „hát is tör-Be esett?”)

Hm... És az ilyesmiket nem tanítják. Nem tanítjuk.

Akkor már többen elmentek. Volt üres szék. Én ültem, és most, hogy le is írhatom, hát nem csoda ez a mi magyar nyelvünk?

Mártival aztán beszélgettünk ezekről.

Jártam már úgy, hogy hamisnak mondott dologról megbizonyosodtam, hogy nem hamis, hanem igazi.

Az persze egy szerelmes nő volt. Igazi. Élő.

*

Kurdics arra már nem is emlékezett, hogy mikor gondolta tovább ezt az Y vagy X problémát – ugye, Mandics György megfejtésében –, mert Kurdics mindig szokta mondani, hogy minden egyszerre van. Amin persze mindenki legalább is mosolygott, ha nem vágta hátra, hogy „no, jó, akkor igyunk egy sört”.

...szóval Kurdics úgy emlékszik, hogy ott a hegyen, amikor elűzte a szarvasnőstényt...

...hogy ez a „...hát is törte esett...” talán mégis HÁT IS TÖRBE esett?

Mert a székelymagyar rovásírásban lehet, hogy *törbe*? Csak hogy letört az X jobb alsó szára?

Igaz, tűnődött Kurdics, a lépre ragadt mádkáról azt mondani, hogy *törbe* esett, hát ez... ez képileg, KÉPILEG nem jó, mert a tör hegyes, a lép meg ragadós, és talán az az egykori igris a ragadásról bizonyára nem asszociált a törre. Esetleg már nem képileg gondolkodott, hanem a lépre ragadást *törbe* esésnek is érti, s mondja... és hát nem is „hátát is törte esett”, hanem ...HÁT IS TÖRBE ESETT...

Nincs ott szó a hátáról, hanem *NOHÁT AKKOR TÖRBE IS ESETT* – értelmezhetjük így, nem?

Mindenesetre a lépre ragadt madárka miért törné el a HÁTÁT? Akkor már hiába is szabadítja ki a kedvese, a törött hátával a madárka halott volna. Nem?

Megkérdezte Kurdics, hogy a Somogyi Károly Könyvtárban őrzött – ugye, hivatalosan hamisítottnak mondott – könyvben² hogyan van írva – róva – ez az X vagy Y, de Mandics nem nagyon nézegethette, hanem kapott belőle egy xeroxmásolatot...

...hehéj... s azon Y, vagyis T van? S az eredetin? Ott is Y, azaz T, tehát törte? Nem TÖRBE?

S ha a másoló tévesztette el? Vagy inkább a xeroxmásolaton a gép lecsípte a jobb alsó szarát?

Kurdics ezen morfondírozott.

...de hát megvan ez latinra fordítva is, még Somogyi korából – állítólag. Akkor meg lehet nézni, hogy ott „dorsum ruptum”? – vagy pedig, ugye, nemde... a tör nem jutott eszébe latinul Kurdicsnak... mégis tör? Hogy

Mihály Árpád: *Eredetmondánk, Egy az őszünk, Egy a nemzet* (1971)

2 ...hiszen, ha a Somogyi Károly Könyvtár – és nyomán Mandics György – magyar hegedős énekeiről – mint Toldy Ferenc mondta – „hallgatni kegyesség”, vagyis hamisaknak tartja őket, hát, a Somogyi-kiadványban *akkor is egy szép magyar nyelv van*. ...és ezeket a Mátyás király korában – állítólag már – megvolt rótt verseket én gyönyörűséggel olvasom, hallgatom. Lehet, nem is hamisak. A dolog eldöntetlen. Hiszen lehet gyönyörködni hamis, másolatposzter Gioconda-mosolyban is, ugye, a *Mona Lisá*-ban. Lehet *Mona Lisát* is másolni, és mégis szép. De hátha igazi. (No, nem a Ménesi úti, kollégiumi szobám falán, hanem tényleg.) A múzeumban. Ott. Az igen. Az az igazi. Egyébként egy másik énekes könyvben nem TÖRTE van írva, hanem TÖRBE.

van latinul? Vagy már ott is a törött lábú X-ből fordított latinra a fordító?

No, igen. Végtelenül mély az a bizonyos kút, amiről, ugye, egy huszadik századi író is mondott egyet-mást. Thomas Mann a neve.³

3 Azóta konzultáltam Mandics Györggyel, s belátom: a „törbe esett” nem fegyverre, oldaltörre utal, hanem egy horog- vagy tüskeszzerű eszközre, amit a ragacsos gyurmába rejtenek, s ez a madárka testébe fúródik, ha rászáll. (Tanítva tanulunk.)

S. Csoma János

Fehér-fekete

Oláh János emlékére

Fölemészti magát a versben,
az marad belőle s róla,
ami hófehér papírra
feketén oda van róva:
hite, reménye, búcsúzója.

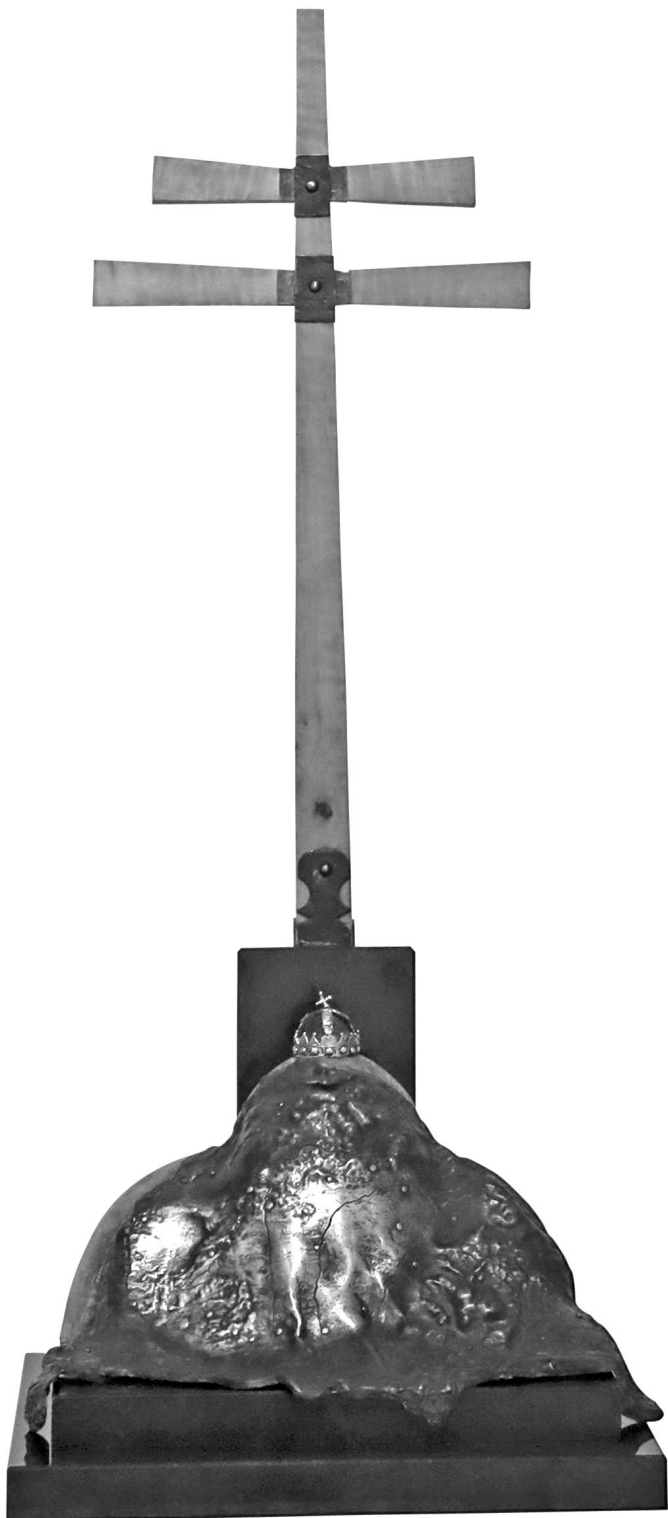
S. Csoma János
(1942, Maroshévíz)
költő, újságíró, a Bécsi Napló
szerkesztője, Bécsben és
Kecskeméten él

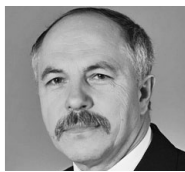
Ha majd...

Nakonxipánban hull a hó
Gulácsik égtek el az éjjel
küszködöm, mint a hegylakó
hajnali füstös meredéllyel.
Nakonxipánban hull a hó
semmivé pernyültek a képek
hajnalodna, ha tudna még
korommá váltak, jaj, a szépek.
Kormos a szívem is, mi hát
hajtómotorom, vajh' mi lenne
hogy hamuvá lett mindenem
másféle létbe átvezetne.

A fenti verssel emlékezünk az 1942. november 24-én született Oláh János költőre, íróra, a Magyar Napló újra-alapító főszerkesztőjére. Továbbá tájékoztatjuk a tisztelt Olvasót, hogy az idej Oláh János Emlékestet online formában fogjuk megrendezni, melynek részleteit hírlevélben, valamint a honlapunkon tesszük majd közzé.

*Mihály Gábor: Trianon emlékmű terv
– Hármás halom, kettős kereszt (2020)*

N. Horváth Béla
(1953, Szekszárd)
egyetemi tanár,
az MTA doktora

N. Horváth Béla

A tanúságtétel narratív formái

Illyés Gyula: Oroszország. Uti jegyzetek
I. rész

A nagy visszhangot keltett *Pusztulásban* (1933) baranyai úti élményeit örökítette meg Illyés, nem igazán a klasszikus útleírás eszközeivel. Másféle útirajzot képvisel az *Oroszország*. Illyést – és Nagy Lajost – 1934-ben meghívta a Szovjet Írószövetség, hogy vegyen részt az 1934. augusztus 17. – szeptember 1. közötti időszakra tervezett Szovjet Írók Első kongresszusán. Feltehető a kérdés: miért őt? (Hogy miért nem József Attilát, arról egy másik tanulmány szól, amely bemutatja az Illyés Gyula–József Attila kapcsolatot is.) Illyés baloldalisága nem volt titok, de nem volt a kommunista párt tagja, mint József Attila, s nem volt a munkásmozgalom olyan elkötelezett résztvevője, mint Kassák. Ugyanakkor Babits barátja, a Nyugat Baumgarten-díjjal is többszörösen megbecsült szerzője.

A kongresszusra meghívandó magyar delegációról Moszkvában döntöttek, az emigráns magyar írók javaslatára. Mint Nagy Csaba írja: Hidas Antalnak, Illés Bélának, Gergely Sándornak és végső soron Kun Bélának volt ebben meghatározó szerepe. Az előkészítő bizottság egy fő meghívását engedélyezte, Kun Béla azonban ragaszkodott hozzá, hogy két író képviselje Magyarországot: Móricz Zsigmond és Illyés Gyula. Móricz jelölését később elvetette, s Nagy Lajost javasolta helyette.¹ Sándor Pál – mint állítja – az illegális MKP nevében Illyés Gyulát, József Attilát és Nagy Lajost javasolta, mint akik „a haladó magyar irodalmat méltó-

képp képviselnék.”² A meghívást először Illyés kapta meg, Nagy Lajos csak azután, hogy az őt támogató Gergely Sándor elintézte Fjodor Vasziljevics Gladkovval (a szervezőbizottság vezetőjével), hogy meghívást kaphasson³. A kis- és szövevényes történetben – amit alapvetően József Attila negligálása okozott – megállapítható, hogy Illyés meghívása nem volt kétséges. Ebben valószínűleg fontos szerepet játszott francia irodalmi ismeretsége és ismertsége⁴, valamint az 1919-es Tanácsköztársaság meghatározó vezetőihez fűződő kapcsolatai.

Illyés baloldaliságát a szektás moszkvai magyar emigráns írók által összeállított *A magyar proletárirodalom platformtervezete* (1931) sem vonja kétségbe. A *Sarló és Kalapácsban* közölt állásfoglalás a magyarországi irodalom kapcsán így fogalmaz Illyésről: „Háy Gyula, Kodolányi, Illyés Gyula a válságba jutott kispolgári intelligencia írói, akik a proletariátussal időnként kacérkodnak.” (A következő mondat fasisztázza le a – verseivel ekkor már deklaráltan – kommunista József Attilát: „Egy másik része e szociálfasizmus (*Kassák*) és a fasizmus (*József Attila, Simon Andor*) táborában keresi a kivezető utat.”⁵) Egy évvel később Illyés már

1 Nagy Csaba: *Miért nem ő? In.: Miért fáj ma is*. Balassi, Bp. 1992. 327.

2 Sándor Pál: *Emlékeim*. In.: *József Attila Emlékkönyv*. Szerk.: Szabolcsi Miklós, Szépirodalmi, Bp. 1957. [1990]

3 Nagy Csaba: i.m. 331.

4 Illyés Gyuláné közlése szerint Louis Aragon Moszkvában is érvényesülő befolyásának köszönhetően hívták meg férjét. Nagy Csaba: i.m. 343.

5 *József Attila Összes Művei III*. Szerk.: Szabolcsi Miklós, Akadémiai, Bp. 1958. 438.

a proletárirodalommal rokonszenvező írók között szerepel (Illyés Gyula, József Attila, Kodolányi János, Háy Gyula). Mindkét minősítést nagyrészt ugyanazok írták, akik a kongresszuson résztvevő magyarországi írókra javaslatot tettek: Gergely Sándor, Illés Béla, Hidas Antal, Kahána Mózes, Mathejka János⁶. S akikkel aztán Illyés Moszkvában találkozott, illetve akik – mint Illés Béla is – kísérték az útjain.

Illyés baloldali nézeteit már az első kötet, a *Nehéz föld* (1928) számos verse, s majd a *Korunkban megjelent Hősökről beszélek* (1932) is nyilvánvalóvá tette. A Nyugatban 1933 nyarán lefolytatott vitája ezt még inkább deklarálta. Rédey Tivadarnak a lillafüredi írótanácskozásra készült, s a Nyugat 1933. 13–14. számában megjelent írásával (*Van-e jobboldali és baloldali irodalom?*) száll vitába. Rédey némiképp a „kettészakadt irodalom” vitát folytatja, amikor az egyoldalúságokat kárhozzátja „jobbrol is, balrol is”. Szellemesen poentírozva kritizálja a konzervatív irodalom szűkkeblűségét, félreértett hagyománytisztelőt, amely nem alkalmas másra, mint „az epigonizmus kitenyésztésére”. A baloldali gondolkodás szélsőségeit, hibáit pedig ebben látja: „A maga baloldaliságát pedig szívesen és minden kételkedés nélkül azonosítja a »haladással«, míg a jobboldalt származási és társadalmi göggel vádolja, benne az emberbaráti, munkátestvéri önérzet ágaskodik sokszor valóban a gög magasába. Gyűlöl és lenéz minden arisztokráciát, de ahhoz váltig ragaszkodik, hogy a saját tábora az intellektuális arisztokráciával egyet jelent.”⁷ Rédey szerint a jobb- vagy baloldaliságot nem lehet kiterjeszteni az irodalomra mint kizárólagosságot, s Ady példáját és Babits *Jobb és bal* című versét hozza mint tekintélyérvet. Ezzel a szemlélettel

és a Rédey-cikkben a baloldalt ért kritikával vitázik Illyés.

Illyés ugyancsak szellemes válaszában egyetért azzal, hogy az „irodalom sérthetetlen, egységes és osztatlan birodalom.” És osztja Babitsnak Ady kapcsán mondott szentenciáját is, hogy „az igazi művészet egyszerre lázadó és arisztokrata”.⁸ Ezután viszont azt a tézisét jelenti be, hogy a nemzeti jelleg is baloldali, s az „igazi” irodalom, „a mi oszthatatlan ideálunk is azok felé hajlik, akik az úgynevezett baloldalon állnak”.⁹ Ezeket az irodalmi hagyományokat a felvilágosodás racionalizmusáig vezeti vissza. A nemzeti vonással azonosított baloldaliságra nemcsak írókat, költőket, hanem a politikát képviselő „nemzeti hősokeket”, Rákóczit, Kossuthot (és másokat) hoz példának. Az analógia alapja a „revolúció az örök tiltakozó hév”, amely átjárta és meghatározta a magyar történelmi fejlődést, s amely a nemzeti tudat alapját is képezte. Ez pedig az örök lázadás a jobbért, az igaziért, azaz az „igazi irodalom” ismérve, amely – e logika szerint – csak baloldali lehet: „az »igazi« irodalom nem mutathat más tulajdonságokat, mint aminőket a mindenkori ellenzékiek vállalnak. A művészet szerencsés természetéből folyik, hogy az alkotás (az »igazi«) nem bírja el a hazugságot, de még a leplezést sem, de még a régít, az utánzást, az egyszer már megcsináltat sem. De még a szándék is, jobb- és baloldali előbb-utóbb sötét fekélyeként kiütözik rajta. Csak az igazat írhatod és ráadásul még csak az újat, tehát bárhova tartozol is, végeredményben csak újító, csak leplező lehetsz és bizonyos értelemben csak romboló. S mivel csak igazat mondhatsz és csakis a magadét, nem simulhatsz [...] A jobboldaliság, a maradiság, a tekintélyek tisztelete mindig időszerűség; a baloldaliság, az olthatatlan firtató és bíráló hév örök. Társadalmi tényezők

6 József Attila *Összes tanulmánya és cikke 1930–1937*. 1. Szerk.: Tverdota György és Veres András, L'Harmattan, Bp. 2018. 483–486.

7 Rédey Tivadar: *Van-e jobboldali és baloldali irodalom?* Nyugat, 1933. 13–14. sz.

8 Illyés Gyula: *Van-e jobboldali és baloldali irodalom?* Nyugat, 1933. 15–16. sz.

9 Illyés Gyula: Uo.

tekintélyének tisztelete és irodalom oly ellentétesek, mint tűz és víz.”¹⁰ Illyés cikkének célja, hogy az irodalom klasszicizálódott értékrendje alapján kimutassa, az mindig revolucionista, lázadó. Ez az irodalom pedig a nemzeti irodalom klasszikusaival azonos, azaz a kánon része. Ilyen módon kapcsolható össze a nevezett eszme és a haladás, s jelenthető ki: „Nemzeti hagyományunk a baloldaliság, a történelem erre irányított bennünket és úgy érzem, erre kényszerít bennünket a jelen is.”¹¹ A jelen, amelyben összekapcsolódik a nemzeti gondolat a baloldalisággal, az a népi mozgalom eszmevilága, s egy nagyobb diskurzus része. A diskurzus életője mindenképp Illyés, amint a 30-as évek közepén íródott, s majd a *Magyarokba* (1938) foglalt cikkei, tanulmányai meggyőzően bizonyítják.

A Rédey ellenében íródott cikk deklarátívan reprezentálja szerzőjének világképét, és baloldaliságát manifesztálja. Nem vitatható tehát: a nem kommunista, de elkötelezetten baloldali felfogású Illyést joggal tekintették a moszkvai emigránsok a magyarországi baloldali irodalom reprezentatív képviselőjének. S az is valószínűsíthető, nem jutott el hozzájuk A Tollban publikált kritikus írás, amely megdöbbentőnek nevezi az európai „hivatalos szocialista irodalom” alacsony színvonalát (*Szocializmus szocialisták nélkül*, A Toll, 1933. szept.).

Illyést nem érthette váratlanul a meghívás, s valószínűleg tudta azt is, mi az utazás/utaztatás célja. A Nyugat 1927. 22. számában ismertette Georges Duhamel oroszországi úti beszámolóját.¹² Duhamel könyvét azért üdvözlö, mert objektív, „mindenfelé ilyen egyformán megértő pillantással tán még senki nem nézett

körül Oroszországban”.¹³ Ugyanakkor érzékelteti a párizsi éveiben megismert unanimitista költő kettős világlátását, hogy nem az egzotikumot keresi, de elborzasztják a tapasztalatok, s nem megértő. „Duhamel hisz a külsőségeknek, s egy-két ilyen utca-kép után elfordul a szélesebb perspektívától”¹⁴ – állapítja meg a kritikus, jóllehet érzékelhetően szimpatizál azazal a szándékkal, amely az embereket, az utcák népét, az egyes sorsokat akarja megismerni a hivatalos statisztikai adatok helyett. Illyés Duhamel-olvasatából kétségkívül kitűnik az a szemlélet, amely aztán saját oroszországi útirajzában érvényesül. „Mivel Illyés kitűnően tudott franciául, tudatosan olvashatta félre Duhamel szövegét. Ugyanis a »saját szociológiai vagy erkölcsi felfogás«-a szerint fogalmazta meg mondanivalóját”¹⁵ – írja Pastor Gábor. Illyés nemcsak Duhamel úti beszámolóját olvasta, hanem az útitársét Luc Durtainét is. Majd az *Oroszországban* hivatkozik is erre egy mondatban, amikor az utcagyerekek számáról európai becslést közöl („nyolcmillió apátlan- anyátlan gyermek”) szemben Durtain adatával: Luc Durtain 1927-ben legfeljebb két-háromszázezerre tétélez fel: „Moszkvai ismerőseim számukat ma legrosszabb esetben tízezerre teszik.”¹⁶ Durtain könyve ugyan csak 1928-ban jelent meg – erre hivatkozik Illyés –, a szerző neve azonban Duhamel könyvében is szerepel mint útitársé. A recenzió azonban nem említi őt, amint az *Oroszország* is hallgat arról, hogy

10 Illyés Gyula: i.m.

11 Uo.

12 A Duhamel-beszámolóról írt cikk és Illyés útinaplójának összefüggéseit is bemutatja Pastor Gábor: *Illyés Gyula és Nagy Lajos útinaplója szovjetunióbeli látogatásáról*. Múltunk, 2017. 1. 116–134.

13 Illyés Gyula: *Duhamel Oroszországban*. Nyugat, 1927. 22. sz. Illyés ebben a cikkben több oroszországi beszámolóra is utal. Így: Artur Holitscher magyar származású író *Drei Monaten in Sowjetunion* (1921), az erdélyi Fülöp-Miller René *Geist und Gesicht des Bolschewismus* (1928) munkáira vagy a francia kommunista Vaillant Couturier-re, aki mint a Kommitern egyik vezetője több időt töltött a Szovjetunióban.

14 Uo.

15 Pastor Gábor: i.m. 119.

16 Illyés Gyula: *Oroszország. Uti jegyzetek*. Nyugat Kiadó, Bp. é.n.[1934] 1. kiadás

Illyés nem egyedül képviselte a magyar írókat a kongresszusra meghívottak között.

A recenzió arra is utal, hogy Duhamel utazását a szovjetek szervezték, s idézi a szerzőt, hogy ezrek és ezrek kérdezik, s arra várnak, hogy eligazítást, információkat kapjanak a szovjet állapotokról. A szovjet külpolitika fontos szerepet szánt annak, hogy mérvadó írókat, tekintélyes személyiségeket meghívjanak a Szovjetunióba, akik aztán hazatérve „informálták” saját olvasó közösségüket, az adott nyugati ország lakosságát. Mint Szilágyi Ákos írja, a Szovjetuniót felkereső intellektuelek „nem kalandvágyból mentek, küldetéstudatuk volt”¹⁷: „Lelkiismeretük, igazságérzetük, hitük »küldte« őket a »bolsevikok országba«, hogy onnan – megbizonyosodván a »földi paradicsom« létezéséről – hírt hozzanak a még hitetleneknek, és ezáltal egész Európának segítsenek megtenni a nagy utat – ide.”¹⁸ Az odautazók jobbára a baloldali értelmiség reprezentatív képviselői voltak. Egyiket-másikat kétségkívül naiv idealizmus hajtotta, mint Arthur Koestlert vagy Wilhelm Reichet. A sztálinizmust majd leleplező Koestler, a *Sötétség délben* szerzője, le akart telepedni a Szovjetunióban, Reich egy rövidebb utazás után lelkendezve írt arról, hogy „a Szovjetunióban megszűnt a nők kizsákmányolása, a nemi nyomor, s a szexuális energia a munkában hasznosult”.¹⁹

A Szovjetunió felfedezésére az 1920-as évek végétől volt igazán szüksége a szovjet külpolitikának. Noha a manipulatív szándék úgyszólván a Szovjetunió megszületése óta működött, nagyobb számban ekkortájt hívták meg azokat a reprezentatív baloldali vagy a kommunizmus-sal szimpatizáló személyeket, akiktől azt vár-

ták, hogy az 1929 utáni fordulatot, a sztálini terrort legitimizálják, vagy beszámolóikkal cáfolják. Így került sor G. B. Shaw, André Malraux (ő több alkalommal járt Kínában és a Szovjetunióban), Romain Rolland, Henri Barbusse, André Gide és mások beutazására. Rollandot 1935-ben rávették, hogy látogasson a Szovjetunióba, s hatalmas mennyiségben adták ki könyveit (amint Gide műveit is, ugyanennek a manővernek a keretében). Azt a Rollandot, aki 1927-ben még ezt írta: „A bolsevizmusról egyáltalán nem változott a véleményem. Nagy eszmék hordozója volt (vagy még inkább egy nagy ügy képviselője, hiszen az eszmék sosem jelentették az erős oldalát), ám lerombolta őket szűk látókörű szektarianizmusával, ostoba hajthatatlanságával és erőszakkultuszával. A fasizmus, ez a fordított bolsevizmus is belőle fakad.”²⁰ Lényegi és látnoki mondatok ezek, még az igazi sztálini terror és az igazi fasizmus előtt. Rolland azonban a 30-as évek elejére már „társutas”. A korábbi éleslátást elhomályosítja a kapitalizmus gazdasági válsága, a hitleri fasizmus térnyerése. Az antifasizmus, a kapitalizmus elleni harc egyetlen erejének a Szovjetunió látszik. 1935-ben Rollandot Sztálin is fogadta. „Boldog vagyok, hogy a világ legnagyobb írójával beszélgethetek”²¹ – mondta kelően kiszámított retorikával a világ talán legnagyobb diktátora. Rolland csaknem az egész Moszkvában töltött idejét az akkor már halálos beteg Gorkij dácájában (nyaralójában) tölti, s nem érzékeli, hogy Gorkij el van zárva a külvilágtól. Amint a Kirov-gyilkosság utáni pereket, statáriális rendelkezéseket sem, azzal együtt, hogy a Sztálinnal folytatott beszélgetésben kritikus kérdéseket is felvetett (mint a tizenkét év alatti gyerekekre kiszabható halálos ítéletet).

17 Szilágyi Ákos: *Mr. West a bolsevikok országában*. In: Gide, André: *Visszatérés a Szovjetunióból*. Interart, Bp. 11.

18 Szilágyi Ákos: i.m. 15.

19 Reich, Wilhelm: *Die Stellung der Psychoanalyse in der Sowjetunion. Luzifer und Amor*. 1929. 358–368. 362.

20 Idézi: Furet, Françoise: *Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról*. Európa, Bp. 2000. 477.

21 A találkozást leírja és értelmezi Françoise Furet: i.m. 479–480.

Ezek azonban a felvilágosult entellektüel gondolkodását tükrözik, s távol vannak a politikai gyakorlat pragmatizmusától. A híres francia író látogatása, találkozója Sztálinnal azt az üzenetet küldte Franciaországba, hogy a Szovjetunió a demokratizálódás útjára lépett, s vezetője bölcs és humánus. Az idős Rolland Sztálin hatása alá került, igazolva a beutaztatás politikájának hasznosságát is: „Szemében kétség árnyéka sem férhet Trockij hibáihoz, Zinovjev bűneihez vagy a fasiszták rémtetteihez, s végezetül persze a Vezér bölcsességéhez. Ez a vezér nem a karizmatikus fajtából való, aki a kollektív érzelmek mágiájával ragadja magával a tömeget, mint a fasisztáknál. Ő *primus inter pares*, bölcs és szilárd, ura szenvedélyének, egyszóval a józan ész megtestesülése.”²² Rolland néhány évvel ezután ráébred illúzióira, Kamenyev, Zinovjev, Buharin és százezrek eltűnése, kivégzése után.

A szovjet „konceptió utazás” (ahogy Szilágyi Ákos mondja) másik nagy története André Gide útja és „visszatérése”. Gide-re is egy jól megrendezett, politikailag jól elgondolt színjáték szerepét osztották. A francia író nem tud oroszul, tehát csak a neki adagolt információhoz tud hozzájutni, a kísérői állandóan körülveszik, elzárják az olyan autentikus, s vele jó kapcsolatban levő íróktól is, mint Borisz Paszternak. Keveset lát a Szovjetunióból, csak amit megmutatnak neki.

Gide útjára 1936-ban kerül sor, többszöri halasztás után. Gorkijt szerette volna meglátogatni, vele beszélni, de az út szervezői megvárták a pillanatot, hogy már csak az általa nagyra becsült orosz író ravatalánál beszélhesen. A gyászbeszéd természetesen a nekrológok logikája és illemtana szerint szól Gorkij nagyságáról, s mellette annak történelmi kontextusáról, az orosz forradalomról. Eltér azonban a nekrológika kötelező elvárásaitól az a passzus, amelyet Gide az irodalom szerepéről mond.

„Mindeddig az értékes író az egész világon csaknem mindig többé-kevésbé forradalmár és harcos volt. Többé-kevésbé öntudatosan, többé-kevésbé leplezetten mindig valami ellen írt és gondolkodott. Nem volt hajlandó helyeselni. Az engedetlenség, a lázadás kovászát oltotta a szívekbe és az elmékbe.”²³ Gide aztán ezt az írószerepet, illetve ennek realizálhatóságát szovjet újdonságként dicséri: „Ma először történik meg, itt a Szovjetunióban, hogy a kérdés új alakba öltözik: a forradalmár író nem szorul ellenzékbe. Ellenkezőleg, a tömeg, az egész nép, s ami még ennél is bámulatosabb, a nép vezetőinek kívánságát fejezi ki.”²⁴ Mindezt az írók, Paszternak, Mandelstam, Bulgakov és mások elhallgattatása, ellehetetlenítése után és idején. A „vezetők” politikája melletti hitvallást, a sztálinizmus irodalompolitikájának legitimitációját nem hatástalaníthatta a gyászbeszéd fenti mondatához később (1937) írott megjegyzés: „Ebben aztán nem volt igazam: sajnos csakhamar fel kellett ismernem, hogy tévedtem.”²⁵

A tévedést a nagy port felvert és nagy hatású *Visszatérés a Szovjetunióból* (1936) című útirajzban szólaltatja meg. Ez a rövid – Illyés művénel sokkal rövidebb – úti beszámoló a hit és a kétely kettőségében írja le a három hónap tapasztalatait. Lelkesedve érzékelteti Gide tegnapi hitét, s ez a hit olykor átírja, átszínezi a tapasztalati valóságot is, amit viszont máskor iróniával, szarkazmussal jelenít meg.

Az utaztatás politikájához tartozott, hogy a külföldi vendégek megkülönböztetett, a szovjet valóságtól rendkívül messze álló anyagi jólétben éltek. Gide természetesnek veszi, hogy kaukázusi több napos utazásukhoz külön vasúti kocsit biztosítottak, s arra sem gyanakszik, hogy a szomszéd kocsiban „egy vakációra induló komszomol csoport” utazik, akik jókedvűek, vidámak voltak, akik ismerték a nevét, sőt

22 F. Furet: i.m. 481.

23 A. Gide: i.m. 101.

24 Uo.

25 Uo. A főszöveghez fűzött lábjegyzet.

Kongóról szóló könyvét is olvasták. Ez a naiv szemellenzőség másutt eloszlik. Az áruházban a rosszul öltözött tömeg és a silány áruk („Az áru általában visszataszító.”) láttán kiábrándul, s erőltetett magyarázattal szolgál: „Egyébként az a helyzet, hogy Szovjetunió népei rajonganak minden újdonságért, akármilyen csúfnak látjuk is a mi nyugati szemünkkel. De remélem, hogy az egyre intenzívebb termelés rövidesen módot fog adni a rostálásra, a változtatásra, a rosszabb minőségű cikkek fokozatos kiküszöbölésére, a jó minőség győzelmére.”²⁶

A hit és kétely kettőssége, majd az utóbbi győzelme Gide gondolkodásának meghatározó vonulata. Moszkva kirakatai megdöbbenőek, az embereket a nemtörődömség jellemzi, a meglátogatott kolhoz lakóinak házai „elszomorítóak”, „elszemélytelenedtek”, az emberek uniformizáltak külsejükben és gondolatvilágukban. S az írónak – érthetően – ez a leglázázóbb tapasztalat. „A Szovjetunióban elv, eleve adott és elfogadott tény, hogy mindenről csak egy vélemény lehetséges [...]. Reggelente a *Pravda* megtanítja őket arra, amit tudni, gondolni, hinni kell. Ettől eltérni nem ajánlatos.”²⁷ A tömegpropaganda és a terror elbutító, megfélemlítő hatásáról és következményéről tárgyilagosan szól a szöveg: „Itt az a fontos, hogy meggyőzzék az embereket arról, hogy olyan boldogok, amilyenek e pillanatban – a jobb jövő reményében – lehetnek, hogy meggyőzzék őket arról, hogy mindenütt másutt kevésbé boldogok. Ezt az eredményt csak akkor lehet elérni, ha gondosan megakadályozzák az embereket abban, hogy érintkezésbe jussanak a külvilággal (a határon túli külvilággal).”²⁸ A gondolatszabadság hiányának emblematikus jelene, amikor az író érdeklődik a spanyol polgárháborúról kialakult véleményekről. A beszélgetőpartnerek azonban zavartan hallgatnak. Nincs vélemé-

nyük, mert nem érkezett meg az aznapi *Pravda*, s nem tudják, mit kell mondani.

Gide szövege a korábbi gondolkodásának, illúzióinak szembesítésére, az újabb tapasztalatokkal történő cáfolatára épül. A művészetnek szentelt részben leírja, hogy utazása előtt azt vallotta (amit egyébként Gorkij temetésén is elmond, csak más kontextusban), hogy az igazi művészet értéke az ellenzéki erejétől függ. A tapasztalata viszont a konformizmus eluralkodása, a formalizmus-vita, a tartalom és forma szembeállításának értelmetlen és művészetlen konstrukciója és a dogmatizmus: „A Szovjetunióban minden munkát kiátkoznak, bármilyen szép is, ha nem igazodik a vonalhoz.”²⁹ Lesújtóan szól a Tifliszben (mai nevén: Tbiliszi) látott kiállításról, amely Szálin életének epizódjait illusztrálta sematikus és művészetlenül. S itt is megvan a magyarázó, kritikai értelmezés: „Ha a szellemnek jelszavak szerint kell igazodnia, legalább érezheti és tudhatja, hogy nem szabad. De ha annyira átformálták, hogy be sem várja a jelszavakat, s máris szerintük gondolkodik, tudatára sem ébred szolgálásának.”³⁰

1937 júniusában Gide egy kiegészítést fűzött útirajzához, *Amit még el kellett mondanom* címmel. A *Visszatérés* miatt a baloldaltól őt ért támadásokra, vádakra, rágalmakra válaszol. Adatokat, tényeket közöl most már a korábban közreadott impresszionisztikus, felszínes tapasztalatokon, alkalmi beszélgetéseken nyugvó megállapításai alátámasztására. A szellem embereként kijelenti, hogy megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít a szellem szabadságának, az igazság és jog feltétlen érvényesülésének: „És az igazságszolgáltatás! Azt gondolják, vajon a legutóbbi moszkvai és novoszibirszki perek hatására megbánom, hogy leírtam azt a mondatot, mely olyannyira felháborítja Önöket. Kétlem, hogy napjainkban egyetlen országban is, akár Hitler Németország-

26 A. Gide: i.m. 65.

27 Uo. 71.

28 Uo. 72.

29 Uo. 90.

30 Uo. 91.

gában, ily kevésbé volna szabad a szellem, ennyire megaláznák, terrorizálnák, ennyire szolgásgába süllyesztenék.”³¹ Ez a kemény kijelentés nemcsak a Szovjetunió kíméletlen kritikáját fogalmazza meg, hanem visszavonja mindazt a jövőképet, reményt és illúziót, amelyet a baloldali értelmiség a Szovjetunió új társadalmi rendje iránt táplált. Gide írása leszámolás egy nagy utópiával. Az értelmiségi, felelősen gondolkodó magatartás traumatikus tapasztalata ez, amely ha ráébred a társadalomjobbító ideák, elméletek torzulására, lejáratódására, szükségyszerűen szembehelyezkedik azokkal. André Gide – nyilván az öngigazolás szándékával is – ezt így fogalmazza meg: „Nincs párt, amely meg tudná akadályozni, hogy pártatlan legyek, amely meggátolhatná, hogy akár a Párttal szemben is az igazság mellé álljak. Amint hazugsággal találkozom, rosszul érzem magam: az én szerepem az, hogy leleplezzem a hazugságot. Igazságra törekszem: ahogy a Párt elpártól tőle, nyomban elpártolok én is a Párttól.”³²

Ennek a szovjet diplomácia akciónak volt egyik epizódja az 1934-es szovjet írókongresszusra meghívott külföldi írók-költők utaztatása. Közel 100 külföldi résztvevőre számítottak. Az elismert, nagy nevek különösen fontosak voltak, hisz a névsor önmagában is szolgálhatta a szovjet propaganda céljait. A meghívottak listáján volt: Bernard Shaw, Dos Passos, H. G. Wells, Theodor Dreiser, Upton Sinclair, Louis Aragon, André Gide, Romain Rolland, Henri Barbusse, Stefan Zweig, Klaus Mann, Lion Feuchtwanger, Andersen Nexö. A jegyzőkönyv 41 külföldi írórt regisztrált, a fent felsoroltak közül azonban csak Nexö, Malraux, Klaus Mann és Aragon vettek részt a kongresszuson.³³ Igaz, sokan nem várták meg a többször elhalasztott megnyitót, hanem hazautaztak. A meghívás célja persze valójában nem is az volt, hogy az

írók meghallgassák Gorkijnak a szocialista realizmus eszményét meghirdető beszédét vagy Andrej Zsdanov keményvonalas állásfoglalását a „burzsoá kultúra dekadenciájáról”, hanem hogy hosszabb időt eltöltsenek a Szovjetunióban, s a jól megszervezett utazás pozitív tapasztalatairól számoljanak be, az épülő új világról írjanak dicsőítő beszámolókat.

A Magyarországot képviselő Illyés és Nagy Lajos nem tartozott a sztárolt nagyságok közé. Nem voltak olyan ismertek, másrészt Magyarország – amellyel abban az évben állt helyre a diplomáciai kapcsolat – kevésbé volt fontos a szovjet diplomáciának, mint Németország, Franciaország, Anglia vagy az USA. A magyarok menetjegyei nem voltak ott a határon, így néhány napot várakozniuk kellett. Ugyanakkor az utazásuk ugyanolyan forгатókönyv szerint zajlott, s mint a beszámolókból olvasható, az ellátásuk is bőséges volt, különösen a nélkülszű, alutáplált szovjet állampolgárokhoz képest. A meghívók és a meghívás protokollja szerint elkészültek az úti beszámolók. Illyés *Oroszország. Úti jegyzetek* című könyvét a Nyugat kiadóvállalata jelentette meg, előtte azonban folytatásokban közölte a Magyarország napilap 1934. szeptember végétől október végéig. Nagy Lajos *Tízezer kilométer Szovjetország földjén* címmel adta közre úti élményeit a Szabadságban – Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjában –, szintén folytatásokban. A közlés azonban megszakadt. Részben a baloldaltól az íróra háruló nyomás, részben pedig az államrendőrség beavatkozása miatt. Illyést nem érték retorziók.

Az *Oroszország* – mint az alcíme is mutatja – úti tapasztalatokat, élményeket megörökítő feljegyzések sora, egy-egy tematikus címhez rendezve. Maga a műfaj valószínűleg egyidejű az utazással, amikor is a távoli, gyakran ismeretlen, egzotikus, olykor veszélyes világot felfedező, meglátogató utazó leírja úti élményeit. Homérosz *Odüsszeiájától* Kerouac *Az úton* című regényéig számos változatban, műformában örökítődött meg az ember ősi élménye, hogy

31 Uo. 129.

32 Uo. 159.

33 József Attila *Összes Tanulmánya és Cikke*. 766.

kilépjen az ismert, megszokott világból, s valami újat, idegent, izgalmasat éljen át. Találkozzon addig ismeretlen emberekkel, tájakkal, szokásokkal, szerezzon új tapasztalatokat összevetve azokkal, amelyeket korábban ismert az addigi világáról. Az utazás ismeretszerzés is, másrészt – különösen a modernitásban – a személyiség kiteljesedésére, önmaga újraértelmezésére is szolgál a valóság tapasztalati referencialitásaival és az utazás élményének imaginaritásával. Ahogy Szirák Péter írja: az utazások „önszínreviteli praxisok”.³⁴ Az utazást megörökítő útirajzok jellegzetes narrációs formákra és toposzokra épülnek. Az egyes szám első személyű elbeszélő forma általánosan azt a feltételezést foglalja magában, hogy az elbeszéltek nem fikciók, hanem valóságos utazások, s az utazó és a szerző, valamint az elbeszélő ugyanaz. Ez is lehet a hitelesség záloga, amely alapvető szerzői szándék és feltételezett olvasói elvárás. Amint Derrida mondja, az útleírás olyan tanúság, amely az igazságot mondja, ennek pedig az a feltétele, hogy a szemtanú, az utazó felcserélhetetlen, azaz csak ő tud autentikus információt adni. Még akkor is, ha elbeszélő pozícióját korábbi utazók forrásaik konstellációjában adja meg.³⁵

Az utazás mindig helyváltogatást – kivéve a fiktív utazás – feltételez, nemcsak a megszokottból, hanem az ismertből, a saját világból való kimozdulást. Azaz a találkozást, szembesülést az idegennel, a mássággal. Ebben az értelemben az utazás mindig egyfajta önfelmutatás, hisz az idegennel szemben ott van az a saját világ, amely ismert, pozitív és negatív konglomerátumként. Ebben a tekintetben tehát az az oppozíció, amely megképződik a már is-

mert saját világ és az idegen, az idegenség tapasztalata között, meghatározhatja az adott mű szerkezetét, de értékszerkezetét mindenképp. Az útleírások szemantikai pozíciói gyakran az „itt”, a „mi” és a „haza” – „ott”, „másik”, „idegen” oppozícióira mintázódnak.³⁶ Ezek az ellentétpárok társadalmi, kulturális viselkedésmódok és értékviláguk különbözőségeinek szociológiai, szociográfiai mintái is lehetnek, hisz az eltérő földrajzi, gazdasági környezetben formálódott társadalmak, kultúrák szükségszerűen formázzák a másságot. Ez pedig a leíróban, az elbeszélőben nem feltétlen a kontempláció magatartását és narratív formáit hívhatja elő, hanem a kompetitív önfelértékelést, az idegenséget ironizáló vagy elutasító nyelvi, retorikai formákat is. A társadalmi, kulturális másság előhívása, hangsúlyozása nem feltétlen az utazó/elbeszélő szándéka, ez megképződhet az olvasóban is. Az azonosság felismerése gyakran a másság tükrében történik meg. Azzal együtt is, amit Michael Harbsmeier ír: „Az útleírások nem léteznek az aszimmetrikus ellentétképzetek hálóján keresztül motivált mi-tudatra való hivatkozás nélkül, amely tudat közös a szerzőben és közönségében az emberekkel és a természettel való más, idegen és »egzotikus« bánásmódokkal szemben. És hangsúlyozzuk, ez a »mi-tudat« az útleírás mint műfaj narratív szerkezetének önkéntelen eredménye, s ezáltal kivonja magát a kívülről érkező tudatos hatások alól.”³⁷

Az útleírás nemcsak a bemutatott ország, táj, város, emberi világ dokumentuma, hanem a leírás szerzőjének személyiségéről, világszemléletéről, alkotói szándékairól is informál. Nemcsak arról szól, mit akar elmondani, vagy mit nem akar elmondani, hanem mentalitásáról és

34 Szirák Péter: *Ki említi megérkezést? A régi és a két világháború közötti magyar irodalmi útirajzról*. Ratio, Bp. 2016.

35 A kérdést tárgyalja: Balajthy Ágnes: *Az utazás művészete a közelmúlt magyar irodalmában*. PhD értekezés, Debrecen, 8.

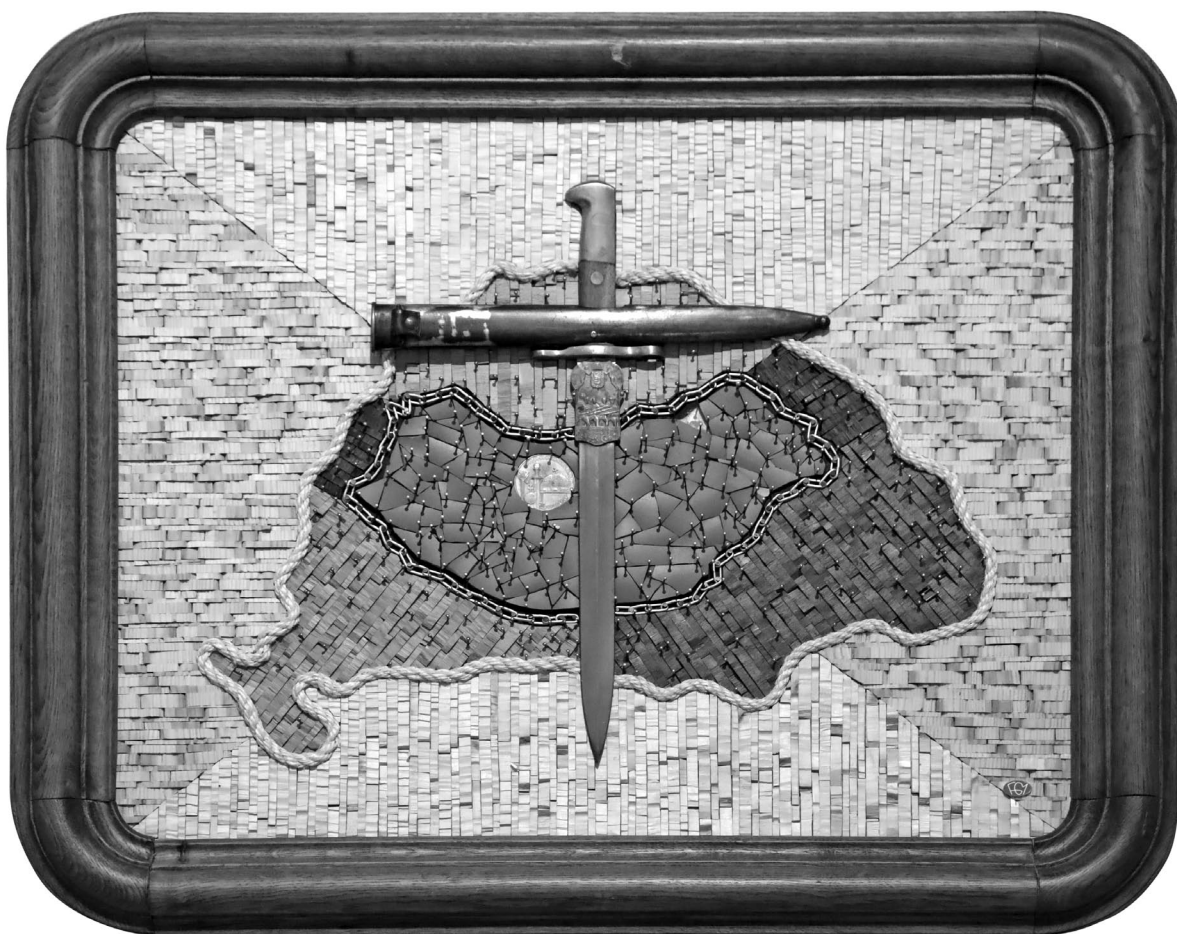
36 Habsmeier, Michael: *Az útleírások mint a mentalitás-történet forrásai. Gondolatok a kor újkori német útleírások történeti-antropológiai elemzése kapcsán*. Korall, 2006. nov. 26. sz. 27.

37 Habsmeier: i.m. 34–35.

én-képéről is. Alighanem így van ez Illyés úti jegyzetét tekintve is. Érdeemes elidőzni a címadásnál. Különösen, ha összevetjük Nagy Lajos írásának címével: *Tízezer kilométer Szovjetország földjén*. Nem vitatható, az útitárs címadása korrektebb, pontosan jelöli a politikai, történeti viszonyukat. 1934-ben már szovjetrendszer van. 1922-ben létrejött a Szovjetunió, amely nem véletlenül hagyta ki az ország megnevezéséből az etnikumra és a múltra való hivatkozást. A Szovjetunió a cári Oroszország által meghódított területeken és népeken alapított egy új – az elnevezése szerint rendkívül demokratikus (tanács = szovjet) – rendszert, amely az egész világ számára nyitott volt. A szovjet alkotmány szerint bárki csatlakozhatott. Nagy Lajos címadása értelmezhető az átmenet leírásaként, a jelen-múlt kontinuitása-

ként. Illyés művének címe azonban egy másik világot, a régít nevezi meg. Talán itt is arról van szó, hogy a szerző rájátszik a korabeli beszédnyelvre, amely nemcsak megszokásból, hanem a politikailag másra, idegenre, s a Magyar Tanácsköztársaság nyomaként megmaradt előítéletre, félelemre alapozódva oroszokról, orosz viszonyokról és Oroszországról beszél. A pragmatikus és az olvasót (esetleg a titkosrendőrséget) is megcélzó címadás mellett ugyanígy feltételezhető egy elbeszélői stratégia is. A múlttal szembesülő jelenből a múlt győzedelmeskedik: a változások, a gigantikus, emberfeletti és gyakran embertelen erőfeszítések ellenére is a látott világ még Oroszország. Annak historikus elmaradottságával, szegénységével.

Folytatjuk...

Fekete György: Tria-non (2014)

Serfőző Simon

Döbbsenten látom

Döbbsenten látom magam,
mivé lettem, aki voltam.
Mintha apám lennék,
annak volt ilyen arca.

Hangja is neki volt ilyen,
mint amilyennel én szólok.
S ha az övé se a sajátja volt,
helyette akkor ki szólhatott?

Mozdulataikat is úgy adták sorba,
ahogy az időben következtek?
S adom tovább én is
a magaméit az utánam jövőknek?

Akárcsak a lépteimet,
amikkel mások mennek messzire?
Kezemből is a fogást adom másnak:
hisz én már alig tudok fogni vele.

Valamit folyton földre ejtek,
kereshetem aztán, hol lehet.
Hajlásommal is lassan mások hajolnak:
hogy amit én leejtek, valaki fölvegye.

Serfőző Simon
(1942, Zagyvarékas)
költő, író, Budapesten él,
Kossuth-díjas

Mindig akadt

Mindig akadt
egy-egy levegőből kiálló ág,
amelyikben megkapaszkodhattam.
Akadt egy-egy bokor,
amelyik mellém szegődött,
s elkísért jó darabon.

S voltak fák,
amelyek utamat állták,
ellenszenvvel figyeltek mindig,
akárcsak a vidéket, amely nekik
képzeletben volt ismerős,
úgy is csak messziről.

Gallyaikkal mutatták,
a szelek, viharok merre menjenek,
söpörjenek.

Romok maradjanak csak,
s felforgatott idők,
kifárasztott haza.
S caplató életek
az ismeretlenben, sárban
végleg elkullogósodva.

Móser Zoltán
(1946, Szekszárd)
tanár, fotóművész,
az MMA rendes tagja

Móser Zoltán

Koronavírustalanul III. Vanni

Részlet a *Koronavírustalanul* című esszéfolyamból

Illyés Gyulával már két hónapja foglalkozom. Vagyis foglalkoztatok magam – észre sem veszem, hogy én állítólag be vagyok zárva(?) –, mert egy sorozatot kezdtem a középiskolásoknak: 10–12 oldalas esszéket, kedvcsinálókat próbálok írni azokról a magyar írókról, költőkről, akik szerepelnek a tananyagban. Sokan csak egy sorban, van, aki egy oldalt is kap a tankönyvben. Ezek közé tartozik Illyés Gyula is, akit az *Egy mondat a zsarnokságról* és a *Bartók* című versei képviselnek. Pedig életműve hatalmas. Ezt én tudtam, hisz életművét és őt magát is ismerem, többször is fényképeztem. De most nehezen boldogulok Vele: már harmadszor írom át, mert mit lehet elmondani 10–12 oldalon egy 16–18 éves fiatalnak?

Négy vers elemzésénél maradtam, köztük egyik legszebb szerelmi vallomásánál (*Mert szemben ülsz velem*). (Mert a szerelem örök!) És itt megszólíttatik egy néven nem nevezett barátné, akiről mi tudjuk, hogy Flóra a feleség.

És akkor elérkezünk ahhoz a nehéz témához, hogy József Attila és...?

Olvastam annak idején – megviselt, mert együtt éreztem vele – Flóra asszony könyvét

erről a kapcsolatról. Most meg forgatom, nem tudom letenni, pontosabban állandón leteszem, és elgondolom, hogy is volt, és miért nem lehet hinni Illyésnek?! Arról a 160 oldalas válogatásról beszélek, amelyet Domokos Mátyás állított össze a két költő kapcsolatáról: a kezdődő barátságról, az elhidegülésről és az utolsó találkozásról. Erről is kell majd írnom 20–25 sorban, ha lehet!

De nem ezért hoztam elő. Mert ennek a könyvnek volt egy különös hozadéka, és ez a *vanni*. (A gép máris aláhúzta pirossal!) Azt írta Illyés, hogy valamikor, barátságuk elején nagyon jókedvűen, csatangolva és nevetve tárgyalták azt a kérést, amivel én eddig nem találkoztam, hogy a *vanni van-e*?

Itt letettem a könyvet, egy óra múlva tollat vettem elő, és készítettem egy vázlatot. Egyelőre csak magamnak.

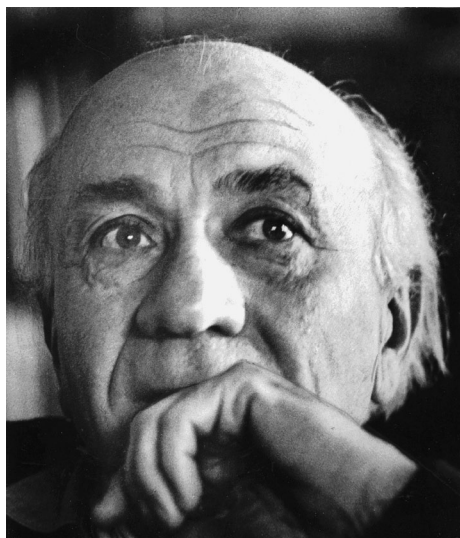
A *vanni* igenév-e?

A *vanni* van, és főnévi igenév.

Talán csak létigenév?

És a volni volt-e? A volni volt és van. Mint a *vanni*.

És a lenni lesz-e? A lenni lesz és van is. Úgy, mint a *vanni!* (Ugye könnyen érthető ez?)

Illyés Gyula
(fotó: Móser Zoltán)

Benke László

A vérző Bárányhoz

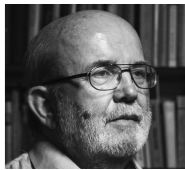
Önként állok eléd,
nézd fejem virágát
szíveddel szemközt,
emberi méltóságom
előtted omlik semmivé.
Vágyott emberarcom
rég jó erőt sugárzott,
de gyöngé létemben már
nem érem el jóságod.
E teremtett világon
mindig csak dolgoztam
és mindig imádkoztam.
Forrásom vagy, bennem élsz.
Életszolgálatomban
szeretni tőled tanultam,
sorsom elfogadva
bírom keresztem még.
Közelebb az éghez
ott kell majd fölállnom,
te vérző Bárány,
hol örök példád ég.

Benke László
(1943, Újvárfalva)
költő, a Hét Krajcár Kiadó
vezetője, Budapesten él

Pietász

Anyám se szeretett jobban,
mikor a kisfia voltam.
De ő már elment, messze révül,
te vagy itt nekem, menedékül.
Pietász öledben látom
magamat innen s a túlvilágon.

Tóth László
(1949, Budapest) költő,
író, művelődéstörténész,
műfordító, József Attila-díjas

Tóth László

Sorsközösségben

Adatok és adalékok a szlovák költészet magyar fordításához
Történeti vázlat

„...mert az emberek, akár egy nyelven, akár különböző nyelven beszélnek, egymással érintkeznek, egymásra hatnak.”

(Bartók Béla)

1.

Néhány éve meghívtak egy tanácskozásra, mely *A „k. u. k.” örökség a közép-európai identitás kialakulásában* tárgyát volt hivatott körbejárni. S bár külön Monarchia-kutatással vagy összehasonlító irodalomtudománnyal nem foglalkoztam addig, mivel szinte egész életem a szlovák irodalom, költészet közelében – sőt, mondhatni: vele szimbiózisban – telt, fél évszázados olvasói és fordítói tapasztalataim okán, felszólalásomhoz kiindulópontul a költészet kétségtelen személyes, illetve nemzeti – s továbbmenve: talán valamiféle közép-európai – identitásképző jellegének, jelentőségének, erejének paradigmáját választottam. Szűkítve a kört, a szlovák és a magyar költészet kezdetben kétségtelen, de kisebb-nagyobb mértékben később is meglevő, s a továbbiakban is *lehetséges* kölcsönviszonyáról igyekeztem felvetni néhány gondolatot – a műfordítások tükrében. Mivel azonban az ilyen vizsgálataink rendszerint – ha nem is mindig – a magyar irodalom külföldi recepciójára, fordítására irányulnak, megfordítottam a dolgot, és előadásomhoz egy *külföldi* irodalom, egy szomszédos nemzeti költészet magyar fordításának alakulását vettem alapul, figyelve köz-

ben az általánosítható(bb) tanulságokra és a jelenlegi helyzetre is. Hozzáteve, hogy bár egyes nagy népek és nemzetek költészetének magyarországi recepciójánál, recepciótörténeténél, hazánkbeli fordításánál és hatásánál itt-ott még el-elidőzünk, a kisebb nemzetek költészetének magyar fordítás- és hatástörténetéről már rendre megfélekedünk. Így ha érintettük is olykor, csak ritkán foglalkoztunk eddig – illetve nem a kívánatos mértékben és mélységben – a szlovák költészet magyar fordításának, recepciójának kérdésével.

A közös haza 1918-ig azt is jelentette, hogy népeinek, nemzeteinek kulturái, irodalmi egymással természetes kölcsönviszonyban, erős kölcsönhatásban alakultak, fejlődtek. Kezdve a népi kultúrától, illetve a népköltészettől, népi epikától, hisz tárgyunkat tekintve is ismeretesek a magyar és a szlovák népdalok, illetve más népköltészeti műfajok közti átjárások (idevéve a találós kérdéseket is), szellemi-lelki rokonságok, téma- és motívumazonosságok, melyek esetenként teljes egyezést is mutat(hat)nak egymással. Sziklay László beszél egy helyütt arról a „közös költői hagyományról”, amely „mindkét nép költészetében több évtizedre, sőt esetleg évszázadra, valahová az énekvers, a históriás énekek korába nyúlik vissza, s amelynek – természetesen – megvan a maga szoros összefüggése a két nép közös sorsával és életmódjával”. De ismertek például régi irodalmunkból az olyan kétnyelvű, kétkultúrájú – szlovák és magyar nyelven egyaránt verselő – költőink, alkotóink is, példaként a spontán és természetes módon kialakult kétnyelvűsége, mint

Egy közeljövőben megjelenő antológia zárótanulmánya.

a 16–17. század fordulóján Rimay János, vagy a 17. század eleji Beniczky Péter és Madách Gáspár voltak. (Ugyanakkor például Amade László egynémely verséből is az derül ki, hogy maga is tudott szlovákul, s van olyan verse, a *Lila moja Lila...* – Tőzsér Árpád foglalkozott vele részletesebben –, amelybe tudatosan kevert szlovák szavakat és kifejezéseket is.) Lényegesnek tűnik e tekintetben Csehy Zoltán megjegyzése Beniczky Péterről, amely szerint verseiben „mindkét nyelv megtermékenyítve hatja át egymást”, s e kettősnyelvűség, kettőskultúrájúság ellenére – bár verseiben „látszatra két nyelven szólal meg” – „mégiscsak egyetlen nyelven beszél”. Aztán itt vannak a kuruc kori kevertnyelvű népdalaink, vagy akár a további szlovák–magyar makaróniversek ismert példái, netán a diák- és iskolai folklór magyar–szlovák kevert (vegyes) nyelvű versei is. (Persze nem ritkák mai költőink verseiben sem a tudatos nyelvkever[ed]ések, a szlovák nyelvű betétek, szavak, így például Tőzsér Árpád, Varga Imre, vagy a szlovák–magyar makarónivers hagyományát is fellelevenítő Bettés István és mások műveiben.)

Tehát népeink, íróink, irodalmaink egészen 1918-ig úgymond *tanulni* is jártak egymáshoz, illetve együttélésük az egymástól tanulásuk ösztönzője is volt. A szlovák költészet, de talán még inkább a kezdeti szlovák regény is az elején strukturáltabb, friss világirodalmi hatásokat is tükröző magyar epikán tartotta fél szemét, és annak mintáit igyekezett magába fogadni. Miként az is ismert, hogy például Jókai, Mikszáth, Krúdy mennyit merített a szlovák folklór- és kultúrkincsből, s persze maga a szlovák nyelv sem volt idegen a számukra (mi több, azt is lehet tudni, hogy Jókai gondolkodásában milyen fontos helyet foglalt el többek közt a szlovák irodalom magyar nyelvű közvetítésének – megismerésének és megismertetésének – elképzelése). Igaz, a szlovák nép, nyelv, kultúra, irodalom nem *külföldi*, s nem idegen volt a számukra, hanem *hazai*, amelyekhez az egymásmellettiség évszázados sorsközössége fűzte-kötötte őket.

A szlovák irodalom kezdeti, illetve egészen az 1918-ig terjedő szakaszára (szakaszaira) vonatkoztatva a „kétnyelvűség” addig használt fogalma helyett az 1970-es években egy fiatal szlovák irodalomtudós, Rudolf Chmel bevezette a sokkal árnyaltabb, kifejezőbb „kettős irodalmiság” fogalmát, amely kettős figyelem, kettős műveltség, „kettős honosság” jelei – igaz, néhol csak nyomokban – a fentiekén kívül más vonatkozásokban is kimutathatók. 1918-ig mindenképpen. Mi több, e „kettős irodalmiság” jellemző módon nemcsak az egyes alkotók esetében, hanem némely művek témaválasztásában, illetve magának az irodalmi folyamatnak – maguknak az irodalmi folyamatoknak – az alakulásában is megfigyelhető volt. A közös hazamegszűntével – a Monarchia felbomlásával és a Csehszlovák Köztársaság létrejöttével – a mindaddig „együtt fejlődő-élő” s egymást különböző szinteken és mértékben megtermékenyítő magyar és szlovák kultúra a *külön-fejlődés*, a *szét-fejlődés* útjára lépett, így a szlovák irodalom Trianon után a magyar(országi) írótól is egyre távolabb került (és persze viszont), s noha időről időre a változás bizonyos jelei is kecsgettettek, figyelme általában csak rapszodikus fordult felé (és persze megint csak viszont). A nemzeti és a legalább részleges államszervezeti önállósodással 1918 után a szlovák irodalom új szervezeti-szerkezeti keretek között s új utakon indult, ami magyar viszonylatban a szlovák írók, olvasók, intézmények részéről is az említett „kettős irodalmiság” folyamatos gyengülését hozta, sőt napjainkra sok vonatkozásban annak eltűntét, megszűntét állapíthatjuk meg. (Példák, szabályt erősítő kivételek azért akadnak azóta is: az ismertebbek közül mindenekelőtt Vojtech Kondróté [haláláig], továbbá Karol Wlachovskýé vagy akár Mila Haugováé, Peter Macsovszkyé, az újabbakat nézve pedig Jitka Rožňováé.)

A 20. századi szlovák költészet 1918–1919 utáni első évtizedeit a hagyomány-, a hely-, illetve szerepkeresés és -teremtés gesztusai, va-

lamint az önálló intézményesülés adta lehetőségek felismerése és kiaknázása jellemezte. Másfelől a csehekkel közösen alkotott új állam a szlovák irodalom számára egyre inkább az addig tőle messzebb eső Prágát hozta elérhető közelségbe, s a velük együtt alkotott közös haza háromnegyed évszázada szlovák szempontból egyre inkább egy szlovák–cseh „kettős irodalmiság” kialakulásának a feltételeit is megteremtette. Ennek eredményeként a századfordulói, illetve századeleji Pavol Országh Hviezdoslav-féle realista, és elsősorban a saját nemzeti hagyományokból építkező lírai és epikus költészet, valamint Ivan Krasko már a szimbolista vívmányokra is figyelő, ugyancsak századeleji költészetének továbbélése, továbbvitele mellett a szlovák poéták számára is megnyílt – Prágán keresztül – Európa. Ami – kiegészülve azzal, hogy így a szlovák líra az európai hatásokra és az avantgárdra fokozottan figyelő és érzékeny cseh költészetnek is a közvetlen közelségébe került – frissítően és gazdagítóan hatott a két világháború közti és a második világháború alatti szlovák költészetre is. Így például a még a magyar költészetben és Adyn nevelkedett, Párizst járt, ám magyar barátaival, különösen Szabó Lőrincsel továbbra is szoros kapcsolatot tartó, francia, magyar, angol, német és orosz költőket egyaránt fordító Emil Boleslav Lukáč modernizmusára, vagy a magyar nyelvet még szintén magyar iskolákban tanult Ján Smrekre és Valentin Beniakra, valamint az 1930-as évek szlovák szürrealistáira – helyi kifejezéssel: „nadrealistáira”.

Ahogy Szalatnai Rezső fogalmazott 1936-ban: kora szlovák irodalma „nemzeti tradíciókat sóvárog és kiegyenlítődesre törekszik a nyugattal”.

2.

A szlovák (nép)költészetre elsőként az 1866-ban, a Kisfaludy Társaság kiadásában megjelent – Szeberényi Lajos, Lehocky Tivadar és Törs Kálmán fordította – *Tót népdalok* irányította a ma-

gyar olvasók figyelmét. Gáspár Imre 1879-es *Hazánk tót népe. A tót nép, a tót költészet* című kötete viszont már kora ismert szlovák költőit is közli (többek közt egészen az ekkor még pályája elején álló, magyarul még mindig, de már szlovákul is verselő Pavol Országh Hviezdoslavig). A szlovák költészet magyar fordításának e kezdeteit az 1918–1919-es főhatalomváltás után egészen az 1989-es rendszerváltásig – mondhatjuk, több-kevesebb rendszerességgel – a Magyarországon, illetve Csehszlovákiában kiadott, egymást váltó további antológiák és önálló költői válogatások sora követte. Kevésbé ismert például, hogy az új államban elsőként magyarra fordított szlovák kötet is verses mű volt: a közben a szlovák költészet klasszikusává vált, 1921-ben elhunyt Pavol Országh Hviezdoslav *A csósz felesége* című elbeszélő költeménye Schöpflin Géza – Schöpflin Aladár testvéröccse – átültetésében. Később, már a második világháború után, Monoszló Dezső (1958), majd *Az erdőőr felesége* címmel Cselényi László is lefordította e nagyszabású opust, majd Monoszló Hviezdoslav egy további verses epikai művét, az *Ezso Vlkolinskýt* (1960) is. (A szlovák költő lírai darabjainak jeles fordítói közé tartozik még a *Véres szonettek* (1966) átköltő Rácz Olivér, továbbá, mások mellett – az Európa Könyvkiadó által Budapesten megjelent, 1961-es, reprezentatív, Kardos Pál szerkesztette és kizárólag magyarországi költők fordította, kétnyelvű *Versekben* –, Kálnoky László, Mándy Stefánia, Rónay György és Weöres Sándor is.) Igazi kuriózumnak számít a szlovák lírát a népköltészettől az akkori legfiatalabbakig, Ján Smrekig és Emil Boleslav Lukáčig bemutató, néhány magartalansággal és nyelvi-stilisztikai erőszaktevéssel is tarkított, többségében azonban jól megoldott *Anthologia szlovák költőkből* (Academia Könyvkiadó, Pozsonyban), melyet a kiváló szlovák költő-irodalomtörténész, Štefan Krčméry – Krčméry István néven – jelentetett meg 1925-ben. Máig értékelhető fordítói és színes, többfelé figyelő válo-

gatói munka a Darvas János – a színész Darvas Iván édesapja – nevéhez köthető *Hegyország hangja* 1934-ben (Kazinczy Kiadóvállalat, Pozsony), bár egyik korabeli kritikusa, Marék Antal szerint „Az értékes női gárda teljesen száműzve van a gyűjteményből”. Ezt 1936-ban a pozsonyi Eugen Prager Könyvkiadónál a *Cseh és szlovák költők antológiája* követte Anton Straka, a budapesti csehszlovák követség sajtótitkára, a magyar irodalom lelkes híve szerkesztésében és a legjelesebb magyar(országi) költők: József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula és mások fordításában, valamint a négykötetes *Szlovenszkói Magyar Írók Antológiája* szlovákiai magyar műfordítóknak szentelt, Szalatnai Rezső szerkesztette 3. kötete a nyitrai Híd kiadásában, 1937-ben. S bár ezek a gyűjtemények szlovákiai kiadóknál jelentek meg, az 1930-as évek egyre vészterhesebb atmoszférájában Magyarországon is széles körben elterjedt – s nem kisebb személyiségek, mint Bartók Béla és Németh László nyomán – a közép-európai, szomszéd népek kultúrájának, irodalmának megismerése és közvetítése iránti igény, valamint a kölcsönhatások és párhuzamosságok feltárásának gondolata, amelynek olyan fontos fórumai voltak, mint Gál István Apollója (1934–1939-ben) vagy Csuka Zoltán Láthatára (1933–1944). Utóbbi például „a jugoszláv, román és csehszlovák irodalmi és művészeti élet ismertetését” jelölte meg legfontosabb feladatának, hozzátéve, hogy „Minden politikai vonatkozáson túl is fontosnak tartjuk, hogy az e népekkel együttesen élő magyarság ezeknek a szomszédos népeknek irodalmát, kultúráját ismerje”. (Minek kapcsán esetleg arra is szorongva gondolhatnánk, van-e, illetve miért nem lehet, miért nem lehetnek ma – a közép-európai kis népek globalizálódásának idején főleg – ilyen folyóiratunk, folyóirataink.)

Már a második világháború, illetve az 1948 utáni megváltozott politikai helyzetben – az úgynevezett „szocialista tábor” népei barátságának lözvingja nevében is – szintén fontos

szerepük maradt (lehetett volna?) a cseh és a szlovák költészet magyar nyelvű antológiáinak. Az első e sorban a csokornyai népdal mellett egy híján hatvan poétát felsorakoztató, szintén jeles kortárs magyarországi lírikusok és műfordítók seregét foglalkoztató, a kor irodalompolitikai és irodalomszemléleti elvárásaihoz illeszkedő *Cseh és szlovák költők* (Budapest, 1953), Hegedűs Zoltán és Kovács Endre szerkesztésében. S ha lehet, ennél is gátlástalanabban érvényesítette a kor sematikus irodalomszemléletét a tizenhat költő pártos verseit egybeboronáló, azokhoz kizárólag szlovákiai magyar műfordítókat toborzó, Tóth Tibor szerkesztette *Mai szlovák költők* (Pozsony, 1954). Költészet- és értékszemléletét tekintve viszont már szerencsésen túllépett e két gyűjteményen a Zádor András szerkesztette „kazettás” antológia, *A mai szlovák líra kincsháza* (Budapest, 1966) tizenhárom költőjének szentelt, s két kivétellel magyarországi műfordítókat foglalkoztató nyolc kis kötete. Az 1945 után indult szlovák költőket – szerkesztésében – elsőként átfogóan bemutatni szándékozó, magyarországi és szlovákiai magyar műfordítókra támaszkodó *Gyűjtőpontot* (Pozsony, 1984) a rendszerváltásig még két további gyűjtemény követte (mindkettő Zádor András szerkesztése, s mindkettő Budapesten): a *Cseresznyevirágok balladája* (a Kozmosz Könyvek világirodalmi sorozatában, 1986-ban) a históriás énekektől, valamint a népdaloktól és a népballadáktól kezdve egészen a harminckét éves Daniel Hevierig, öt évszázad szlovák költészetéről ad áttekintést, míg a *XX. századi cseh és szlovák költészet* ugyanazon évben (Európa Könyvkiadó), címének megfelelően válogat közel fél század szlovák poéta verseiből. Ebbe a sorba illeszthető még 1982-ből a jugoszláviai szlovák költészet Koncsol László szerkesztette és fordította, Újvidéken kiadott antológiája, a *Mélyföld* is.

A rendszerváltás utáni időszakot végül két további, többszerzős versválogatás jelzi: *A kétfejű macska* (Dunaszerdahely, 1996) és a *Gyalog-*

ösvények a magasba (Budapest, 2016) – mindkettő fordításomban. Ez utóbbi évben *Szlováknak lenni csodás...* címmel egy vegyes műfajú válogatás is napvilágot látott Németh Zoltán szerkesztésében a szegedi Tiszatáj Könyvek sorozatban, mely a korábbiakhoz képest már új(abb) fordítókat is bekapcsol – a mai negyveneseket – a szlovák líra magyar tolmácsolásába: az említett Németh Zoltánon kívül Beke Zsoltot, Csehy Zoltánt, Mizser Attilát és Polgár Anikót. (S a szlovák líra magyar fordítói közül az ő nemzedékükhöz, a mai negyvenesekhez tartozik még Péntes Tímea és Merva Attila is.) Természetesen itt kell szólnunk a szlovák népköltészet magyar nyelvű – s a népmesekötetekhez képest meglehetősen ritka – antológiáiról, amilyen a már említett *Tót népdalok*, valamint – két kiadásban is – a Csuka Zoltántól összeállított volt (*Fényes a tűz lángja*, Budapest, 1962, illetve Pozsony, 1974); a legfrissebb e sorban pedig Varga Imréné, amely a *Tölgyfa-testvér* címen jelent meg (Napkút Kiadó, Budapest, 2016).

Megemlíteném itt, hogy 1948 után – különböző visszasságok és negatív tendenciák mellett – a könyvkiadás államosítása, illetve az 1953-ban megkötött csehszlovák–magyar közös könyvkiadási egyezmény folytán jelentősen megnőtt a magyarra fordított szlovák verses és prózai művek száma is. Ugyanakkor igazat kell adnunk Fried Istvánnak, aki 1984-ben arra figyelmeztetett, hogy a kulturális egyezmények „segítik ugyan a kölcsönös ismerkedést, de jórészt hivatalossá is teszik”, és megfosztanak a „spontán rácsodálkozás örömétől”, a „menyiségi mutatók bővületében és lapos meglepődöttségében” tartják azt, amit „lelkesebbnek, elhivatottság érzésének kellene magas hőfokra szítania”. A közös könyvkiadási egyezmény tárgyunkat illetően azt is jelentette, hogy a cseh és a szlovák irodalom rendszeres kiadása elsősorban a csehszlovákiai magyar kiadók feladata lett, amibe a magyarországi kiadók általában azzal kapcsolódtak be, hogy nagy – vagy nagyobb – példányban átvették azok fordítás-

irodalmi termését, de időnként saját kiadásban is megjelentettek egy-egy verseskönyvet (Laco Novomeský, Ján Smrek vagy Emil Boleslav Lukáč esetében például). Míg azonban a Szlovákiában készült kötetek fordítói között a hazai magyar műfordítók mellett rendszerint a magyarországiakat is szerepeltették, a Magyarországon szerkesztett válogatások egy-egy kivételtől eltekintve szinte kizárólag a magyarországi költőket, műfordítókat foglalkoztatták. És lényegében ezzel magyarázható az az 1989 előtti, illetve utáni időszak közti fontos különbség is, hogy míg korábban a szlovák líra fordításából a szlovákiai magyar műfordítók – Babi Tibor, Tóth Tibor, Farkas Jenő, Rácz Olivér, Tózsér Árpád, Cselényi László, Kulcsár Tibor, Ozsvald Árpád, Koncsol László, Veres János, Kulcsár Ferenc, Varga Imre és mások – mellett a magyarországi költők, műfordítók is nagy számban kivették részüket (a teljesség igénye nélkül: Baka István, Baranyi Ferenc, Eörsi István, Fodor András, Garai Gábor, Hajnal Anna, Rákos Sándor, Rónay György, Rózsa Endre, Székely Magda vagy Tandori Dezső és mások), mára az – bár több egyéb ok is közrejátszott –, talán az egyedüli Vörös István kivételével, szinte kizárólag a szlovákiai illetőségű vagy származású műfordítók „felségterületévé” vált. Ez alól kivételt képeznek néhány délvidéki (jugoszláviai/szerbiai) magyar (mint Ács Károly vagy Fülöp Gábor), illetve magyarországi szlovák költő (Gregor Papuček [Papucsek Gergely], Imrich Fuhl [Fuhl Imre] vagy Alexander Kormoš [Kormos Sándor]) szlovák versfordításai. (Külön említeném az utánozhatatlanul lelkes Répás Norbert, akinek mintegy ezer – angol, német, cseh és szlovák – versfordítása olvasható a *Magyarul Babelben* internetes portálon, melyek közt talán a szlovák költők szerepelnek a legnagyobb számban, ám ez utóbbiakat nézve, fordításai sokszor a műkedvelői ügyszeretet szintjén maradnak.) A fentiekhez tartozik még, hogy ebben az 1948–1989 közötti, meglehetősen változatos kiadványsorban a klasszikus szlovák költésze-

tet Andrej Sládkovič, Ján Botto, Janko Král', Pavol Országh Hviezdoslav és Ivan Krasko magyar nyelvű válogatásai képviselték, a kortárs szlovák költők közül Ján Poničan, Andrej Plávka, Ján Kostra, Laco Novomeský, Emil Boleslav Lukáč, Ján Smrek, Vojtech Mihálik, Valentín Beniák, Pavel Bunčák, Milan Rúfus, Miroslav Válek, Ľubomír Feldek, Pavol Koyš, Július Lenko, Štefan Žáry, Rudolf Fabry, Vladimír Reisel és – a sor legvégén, már 1990-ben – Vojtech Kondrát kaptak egy vagy több önálló magyar nyelvű kötetet. Igaz, néhányan irodalompolitikai megfontolásból, hivatalos írói besorolásuknál vagy közéleti pozíciójuknál fogva kerültek e névsorba (mint például Milan Lajčiaktól az *Ének a nagy barátságról*, melyet a sztálinista irodalompolitika elsőként parancsolt 1952-ben a magyar olvasók asztalára), semmint verseik színvonala miatt, illetve annak okán, hogy költői törekvéseikkel a magyar költészet számára is „ösztönző” példákat mutassanak. Természetesen verseik lapokban, folyóiratokban közölt fordításaival ennél nagyságrendekkel több szlovák költő opusai is hozzáférhetők a magyar olvasó számára (számuk több százra tehető), akik közül az antológiát is kapott jugoszláviai szlovák poéták mellett szórványosan a magyarországi és a romániai szlovák lírikusok egyike-másika is megtalálható.

3.

A fentieket folytatva, nem kerülheti el a figyelmünket, hogy míg a szlovák *nemzeti irodalmi térben* 1918–1919 után fokozatosan gyengült, s magyar vonatkozásban mára csak nyomaiban maradt meg a „kettős irodalmiság” jelensége (helyette inkább a cseh irodalom felé alakult ki ilyen szerkezet), ugyanez a szlovákiai térfélen létrejött – és azt kell mondani, teljesen természetes és magától értetődő módon, kicsit szűkszerűen is – az államfordulat következtében *keletkezett magyar nemzetiségi irodalmi térben*. (Ez különösen az 1960–1970–1980-as évekre erősödött fel, és esetenként irodalom- és irodal-

mi hatás-közvetítő jelleggel, erővel is bírt. Nevezetesen a szlovák irodalom magyar fordításain, illetve egy-egy (cseh)szlovákiai magyar író, költő művein is kimutathatóan érvényesülni kezdtek azok az impulzusok, sajátosságok, melyek az ekkorra a kortárs világirodalmi mozgásokkal már teljes szinkronba kerülő szlovák költészet, illetve költők felől érkeztek hozzánk. Hogy példát is mondjak: Tózsér Árpádnál, Oszvald Árpádnál, Monoszló Dezsónél, Gál Sándornál vagy az 1970-es *Egyszemű éjszaka* antológia költőinél, akik azokat a szlovák költészeti mintákat, verslehetőségeket is természetes módon szervesítették verseikbe, amelyek adott esetben a magyar lírában, versnyelvben is nővumként hatottak. Régóta meggyőződésem ugyanis, hogy a 20. század második felének szlovák költői törekvései, főleg az 1960-as évektől, több szempontból is előtte jártak az ekkoriban nagy általánosságban eléggé hagyományos (korszerűtlen?) magyar líraszemléletnek. Többször emlegetett példám erre, hogy amikor 1984-ben megjelent a *Gyújtópont* című, huszonhat kortárs szlovák költő verseiből készített összeállításom, Endrődi Szabó Ernő – maga is kiváló költője és felkészült esztétája volt ez időszaknak –, a meglepetés hangján és a felfedezés gesztusával írt róla, értékelésének a sokatmondó *Európa a szomszédban van* címet adva. Ezzel nemcsak a kortárs szlovák költészet (általános) értékeire utalt, hanem annak ilyen értelmezése is lehetett: a modern költészetet nézve Európa nem nálunk, Magyarországon, hanem a szomszédban: Szlovákiában van. Ebben az értelemben hasonlóképpen „líratörténeti értékűnek” nevezte a kötetet Mányoki Endre is, Zimonyi Zoltán pedig azt hangsúlyozta recenziójában, hogy „A szlovák költészetben *világirodalom nyilatkozik meg*” (kiemelés tőlem – T. L.), s miután feltette a kérdést, hogy ajánlható-e az „világirodalmi értéként” a magyar olvasó figyelmébe, úgy látta, hogy a kötet helyenként valóban túllép „szomszéd-sági értékén”.

De mire is gondolhattak az idézett recenziók, amikor így nyilatkoztak? Mi lehet az, összefoglalva, amiben az említett szlovák – s a korabeli cseh és lengyel – költők mások voltak, mint magyar társaik? Talán abban, hogy az élő és továbbörökíthető avantgárdnak sokkal szélesebb spektrumát, a költészetnek korszerűbb hangját, újszerűbb (kísérletezőbb) felfogását képviselték, mint az 1960-as évek magyar lírája? Egyidejűleg a kozmikus magányával birkózó, a történelem s a társadalom által is megcsalt és magára hagyott, a diktatúrák szorításában végletes légszomjával küszködő, második világháború utáni modern személyiség létérzésének és létérzékelésének a megragadására általában is alkalmasabb és érzékenyebb, rétegzettebb poétikai-nyelvi eszközöket, valamint módszereket, nyelvszemléleti és költészetfilozófiai megfontolásokat mozgósítottak? Vagyis, a szlovák költészet az 1950–1960-as évektől már teljesen más társadalmi, illetve kulturális közegben és rendben alakult, így az – nyilvánvalóan a csúcsában és kísérleteiben európai rangú cseh és lengyel költészet *közelségének* köszönhetően is – a második világháborút követően már akkor közelebb került Európához, amikor nálunk Tandoriéknak még az irodalmi konzervativizmus és szokvány kemény ellenállásával kellett megküzdeniük?

Vegyük most csak példának – s nem foglalkozva itt a hagyományokhoz közelebb, a referenciális-önéletrajzi elemeket mitikusra hangoló Milan Rúfus magasba törő lírájával – Miroslav Válek, majd utána Ján Stacho, Ľubomír Feldek metaforaiskoláját; Ivan Štrpka nyelvi alkímiáját; vagy egy másik végleten Štefan Strážay szinte teljesen eszköztelen, tudatosan alulretorizált, civil költészetét, Ján Ondruš külön-nyelvét és külön-világát; Štefan Moravčík mesterkedő líráját; továbbá Ivan Mojčík megújult „nadrealizmusát” (szürrealizmusát); valamint Ján Buzásy vagy Peter Lipka mitologizmusát. A később indulók közül Mila Haugová nőiséget és testiséget egyaránt transzcendentáló, valamint

Daniel Heviernek a mindennapok apró eseményeit, szorongásait magával ragadó nyelvi játékosággal és leleménnyel felizzító versuniverzumát, melyek mind olyan poétikai lehetőségeket, nyelvkezelési és szerkezetalakító technikákat képviseltek s képviselnek, amelyeknek a kor magyar költészetében nem volt és lényegében ma sincs pandanjuk (talán csak Strážayé és Hevieré kivételével). Štrpkát, vagy – főleg – Ondrušt pedig szokványos értelemben igazából fordítani sem lehet, mert az általuk patentírozott versnyelvet egyszerűen lehetetlen megközelíteni a kodifikált szlovák nyelv ismeretén alapuló tudásunkkal (mostanában Haugová versei is ilyenek), egyszerűen olyan magyar (vers)nyelvet kell(ene) hozzájuk létrehozni, amire nyelvünk nem biztos, hogy alkalmas, hiszen struktúrájában és nyelvileg-grammatikailag is teljes mértékben elüt tőle. Ugyanakkor őket követően, az 1980-as évek végére, illetve a rendszerváltás után, az 1990-es évektől indulókkal már két-három olyan újabb nemzedék is felnőtt, akik egyfelől „barbár nemzedékként” aposztrofálva magukat és feladva a „jól fészült költő” attitűdjét – a „magánélet költészetének” preferálásával már a korábbi irányoktól és irányzatoktól is tüntetőleg eltértek. További, magukat a szövegirodalom, szövegköltészet programjára, illetve a szöveggenerálás különböző eljárásaira és formáira egyszerre utaló „text generation”-nak nevező képviselőik pedig a verset céltatosan egyszerű textusnak tekintik, és elvetik a „világ szubjektivista esztétikai megerősökölésének” (Jaroslav Šrank) minden formáját.

Ami fokozottan érvényes lehet napjainkra is, hiszen a 2016-os budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál szlovák díszvendégsége kapcsán Németh Zoltán több olyan új szlovák költőről is említést tett, akik „radikálisan tágítják azt, amit 2016-ban költészetnek gondolunk”.

4.

Ha 1989–1990-ig a magyarországi kiadók csupán elvétve vállalkoztak is a szlovák irodalom,

költészet megjelentetésére, a pozsonyi Madách Könyvkiadó évente tucatnyi szlovák író művét segítette napvilágra, köztük versesköteteket, és a szlovákiai magyar műfordítók mellett bevonta a munkába, mint láttuk, kortárs irodalmunk jeles magyarországi képviselőit is. E kötetek azután – a két ország közti könyvkiadási egyezmény sok kifogással illehető, de más szempontokból eredményeket is hozó intézményének köszönhetően – bekerültek a magyarországi forgalomba, helyel-közzel a kritika is foglalkozott velük, így, ha szerény mértékben is, de jelen voltak a magyar művelődés és szellemi élet vérkeringésében. Ezért csupán féligazságnak gondolom a pozsonyi Kalligram igazgatójának azt a Morvay Péternek adott, s egyébként rendkívül fontos és súlyos megállapításokat tevő, a Magyar Narancs 2000. március 16-i számában megjelent nyilatkozatát, amelyben többek közt azzal magyarázta a szlovák irodalom magyarországi népszerűsítésének nehézségeit, hogy a rendszerváltást megelőző „negyven év alatt mérhetetlen mennyiségű anyag ment át az államközi szerződés keretében Magyarországra, de ennek többsége – az értékes munkák mellett – inkább dehonesztálta ezeket az irodalmakat” (értsd: a csehet és a szlovákot). Mert ennél mélyebben lehet az oka annak, hogy például az 1995-ös *A kétfejű macska* után már szlovák költészeti antológia vagy szerzői kötet – eltekintve négy marginális példától – kerek két évtizeden át nem jelent meg magyar fordításban, sem Szlovákiában, sem Magyarországon. (Ez alól Mila Haugová vagy Peter Macsovszky magyar nyelvű verseskötetei sem számítanak kivételnek a Kalligram Könyvkiadónál, hiszen azok e kétnyelvű, két-kultúrájú költők magyarul írt opusait tartalmazzák.)

Nem sokban változik e kép akkor sem, ha figyelembe vesszük, hogy a rendszerváltás előtt is akadt néhány magyarországi lap, amely programszerűen követte, figyelte a kortárs szlovák költészet eseményeit (mint például – a Nagy-

világon kívül – az Új Forrás, a Tiszatáj, a Palóc-föld, és elvértve néhány további: így az Új Auróra, a Forrás vagy a Kincskereső is). Mi több, egyik-másik magyar(országi és szlovákiai) folyóirat – némelyek elvértve, továbbiak több-kevesebb rendszerességgel – 1989 után is közöltek szlovák költészetet (mint például a Magyar Napló, a Bárka, az Új Forrás, a Kalligram, a Magyar Lettre Internationale, a Nagyvilág, olykor a Parnasszus, újabban pedig a Jelenkor, valamint az olykor eléggé vegyes színvonalú *Magyarul Babelben* internetes portál, valamint a Szlovákiában kiadott Irodalmi Szemle, Opus és Szörös Kő), amelyek a szlovák vers magyar fordítóinak névsorát is tovább gyarapították (például Hizsnyai Zoltánnal, Forgács Ildikóval és másokkal). Emellett többen válogatott műfordításkötetükbe is besorolták szlovák versfordításaikat (például Rácz Olivér: *Csillagsugárzás*, 1978; Cselényi László: *A pitypang mítosza*, 1986; Tőzsér Árpád: *Mintha erdei állat volna és angyal*, 2002; 2008; Gágyor Péter: *Szupermarket*, 2012, továbbá Baranyi Ferenc, Fodor András és mások). Ugyanakkor arra is akad példa, hogy valaki a saját verseskötetébe illesztette be egy ciklusnyi versfordítását (Ozsvald Árpád: *Mindezenre emlékezni kell...*, 1996; miként *Hármas-könyv* című, 1994-es kötetemben magam is helyt adtam Ján Ondruš *Epeállapotban* című verskatedrálisának). Szabályt erősítő kivételként említhető periférikus példáim pedig: Jozef Leikerttől rögtön kettő, a *Mulandóság* 2007-ben (fordításomban) és a *Lélekérintések* 2010-ben (Szászi Zoltánéban), valamint Peter Repka kötete, a *Struccok a városban* 2014-ben, Bettés István remek átültetésében, és az ugyancsak szlovák–magyar kettőskultúrájú Jitka Rožňová *Lámpaoltás* című kétnyelvű verseskötete Péntes Tímea magyarításaival, de Merva Attila is már a második Habaj-kötetet fordította le magyarra (*Caput mortuum*, Pozsony, 2018, illetve *Michal Habaj* – nem tévedés, a szlovák költő saját nevét adta kötete címéül! –, Budapest, 2020).

Mégis elmondható, hogy szempontunkból a szlovák költészet magyar(országi) jelenlétének és recepciójának a könyvkiadás-támogatási rendszer, a piaci-üzleti szempontoknak a könyvterjesztésben, könyvkereskedelemben való eluralkodása, a könyvtárak, illetve az olvasók vásárlóerejének módosulása, az olvasói szokások gyökeres átalakulása – finoman fogalmazva – nem tett jót az elmúlt három évtizedben. Ami viszont – s ez is idetartozik – az utóbbi időben egyáltalán nem vonatkozik a szlovák széppróza és történeti-politológiai-filozófiai irodalom és esszé friss, a magyar olvasó érdeklődésére okkal számot tartó újdonságainak – Szlovákiából való kivonulásukig elsősorban a Kalligramnak, illetve az AB-ART-nak köszönhető – magyar(országi) jelenlétére (igaz, a szlovák költészet magyar fordításainak kiadásától ők is elzárkóztak, noha mindketten jelentettek meg világlírárt is). Sőt néhány éve már egy-egy rangos(abb) magyarországi kiadó termésében is fel-feltűnnek a szlovák szerzők, prózaírók művei is.

Nagyot lendített – ha időlegesen is – a szlovák irodalom magyar fordításán és kiadásán Szlovákia díszvendégsége a 2016. évi Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon, amikor vagy kéttucatnyi fordításkötet jelent meg nyelvünkön a kortárs szlovák irodalomból, könyvtermésből, köztük két olyan, mely a kortárs szlovák lírára is kitekintést adott (lásd fentebb). Igaz, ekkorra már figyelemreméltó erőfeszítések, elgondolások is születtek a szlovák irodalom (új) magyarországi honosítása, illetve egy fiatal(abb) műfordítói gárda színre léptetése érdekében, amit a Visegrádi Alap nyújtotta pályázati lehetőségek, továbbá Deák Renáta aktivitásának, szervezőmunkájának és lelkesedésének köszönhetően a budapesti Szlovák Intézet fordítói szalonjai és Oázis-estjei, valamint egyfelől Oláh János, másfelől Karádi Éva Magyar Napló-beli, illetve Magyar Lettre-beli, célirányos erőfeszítései egyaránt segítettek. Az említett kiadványok azonban a fesztivál le-

zárultával, tudomásom szerint, többségükben jelentősebb visszhang nélkül múltak ki, s úgy tűnik, e téren sok minden visszaállt korábbi „tetszhalott” állapotába. Amikor pedig a fesztivál után a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézete, továbbá a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete tanácskozást rendezett Budapesten a szlovák irodalom 1990 utáni magyarországi recepciójáról, a szlovák költészet magyar fordításáról ismereteim szerint még annyi sem hangzott el, amennyi azért szóba kerülhetett volna.

Márpedig a prózához hasonlóan a kortárs szlovák költészet is érdekesebb és értékeesebb annál, mint amire magyarországi ismertsége, recepciója alapján következtetni lehetne. Talán az volna a gond, hogy a szlovák irodalom túl kicsi és túlságosan közeli ahhoz, hogy a magyar irodalmi és olvasói nyilvánosság érdeklődését felkeltse? S ha tény is, hogy a szlovák irodalom terjesztési lehetőségei Magyarországon meglehetősen behatároltak (a költészetéről nem is szólva!), egy-egy esetben a magyar könyvkiadók és -terjesztők is túl gyorsan hivatkoznak arra, hogy azért nem adják ki, vagy nem veszik át forgalmazásra valamely szlovák költő (író) könyvét, mert nincs irántuk megfelelő olvasói kereslet, illetve érdeklődés. Amibe, úgy gondolom, a kiadói és terjesztői kényelem és felfogásbeli sztereotípiák is erőteljesen közrejátszanak, illetve nem ismerik és nem is hajlandók (meg)ismerni azt, amiről beszélnek, vagy amivel akár foglalkozhatnának is.

5.

A szlovák költészet magyarországi ismeretlenségének mindemellett történelmi, szociológiai és lélektani okai is lehetnek, amelyek a két nép máig meglevő, egymással szembeni előítéleteiben (is) gyökerez(het)nek. (Ide is vonatkoztatható, e tekintetben is értelmezhető Kiss Gy. Csaba [ön]íróniától sem mentes megjegyzése, miszerint ők, mármint a szlovákok, „legalább

tudnak mirőlünk, ha ez az ismeret negatív is”.) Pedig az előítéletekből is sok mindent megérthetnénk például a költészet optikáján át nézve kapcsolatainkat, hajdani együttélésünket. Például azt, hogy amikor értetlenkedve állunk a szlovákság magyarokkal szembeni idegenkedése előtt, annak egyik magyarázatát akár a szlovák népdalokban is megtalálhatnánk. Abban mondjuk, hogy míg a magyar paraszti vagy cselédsorban sýnylődő rétegek uraikban csupán az elnyomójukat, kiszolgáltatottságuk okát látták, minden nemzeti színű nélkül (esetleg helyzetükért a német urakat, más korban a labancokat kárhóztatva), a szlovák népköltészetben már mindezért – szlovák földesúri, elnyomó réteg sokáig nem lévén –, mondhatni akár teljesen természetes módon a „magyar urak”, a „pesti [házi]urak” a felelősek. (Ne feledjük azt sem, hogy azok a nemzetiségiek, akik, akár megélhetésük okán kerültek színmagyar közegbe, ott – hazájukban is – „idegeneknek” tartottak, s az idegenség érzésével küszködve, esetenként annak bélyegével kellett élniük.) Erre (is) utalva mondhatta Ľubomír Feldek még az 1980-as években egy budapesti diáktársaság kérdéseire válaszolva, hogy „a szlovákság órája másképpen jár”. (Tanulságosak ezzel kapcsolatban, illetve ide vonatkoztatva is értelmezhetők a *Meghasadt múlt* című, 2008-as tanulmánykötet fiatal magyar történészeinek – például Lagzi Gábornak, Kollai Istvánnak, Sályi Lászlónak, Demmel Józsefnek és Zahorán Csabának – e „másképpen járás” okait is vizsgáló dolgozatai.) És tulajdonképpen ennek megértéséhez és átérzéséhez is segítséget kaphatnánk a versektől, a szlovák lírától. De ugyanez a szlovákok részéről is szükségeltetne, magyarán annak felismerése, hogy mindkét fél „órája” – más-más történelmi okból, de teljesen természetes módon – „másképpen jár”. És pontosan ez a „másképpen járás” sok olyan értéket, tartalmat, mozzanatot, cselekvési teret és lehe-

tőséget is megmutathatna nekünk, amit a mi látásunk számára esetleg más optikák tehetnek csak érzékelhetővé. Esetünkben, például, a kortárs (vagy épp a mindenkori) szlovák költészet. Hogy – s ismét Zimonyi Zoltán szavaival – a „közelség ne csak hátrány legyen, s a szomszéd portáról átpillantó szem” értékeket figyeljen elsősorban, és ne csupán érdekeket.

Azaz, amit annak idején Bartók Béla, az 1930-as években a szlovák és a magyar népzene vonatkozásában is a „dallamok kereszteződéséről” és a „dallamok visszakereszteződéséről” megállapított, érvényes (lehetne) a kortárs szlovák és magyar költészet kapcsolatában is, hiszen azoknak továbbra is bőven van (lenne) mit *tanulniuk* egymástól – így magyar költőinknek is napjaink szlovák költőitől. Ezért – s megint csak Bartókot citálva: „mert az emberek, akár egy nyelven, akár különböző nyelven beszélnek, egymással érintkeznek, egymásra hatnak” – felteszem a kérdést: érintkezik-e, hat-e egymásra napjaink szlovák, illetve magyar lírája? S ugyan a magyar költészet szlovák recepcióját, illetve a szlovák költők, írók, irodalom részéről történő fogadtatását most nem vizsgáltam, a kortárs szlovák költészet magyar(országi) recepciója, akár az 1989 előttihez képest is visszaesett, a magyar költőkre, illetve a magyar költészet jelenlegi folyamataira gyakorolt hatása pedig – ha egyáltalán beszélhetünk ilyesmiről – elenyésző. Ami viszont nem biztos, hogy üdvös a magyar költészetre nézve, mivel a szlovák lírában változatlanul olyan folyamatok (is) zajlanak, amelyek a magyar versbeszédet és versbéli kifejező eszközöket is gazdagíthatnák. Ahogy szintén Bartók mondta: „Idegen népek közötti érintkezés [...] új stílusok kialakítására is ösztönöz.”

És ezt kellene elfogadnunk útmutatás gyanánt a fentiek vonatkozásában is.

(2017–2018, 2020)

Zirig Árpád

(1940, Győr)

költő, publicista, tanár,
Dunaszerdahelyen él

Zirig Árpád

Ablakomon át...

Ablakomon át tört fény táncol,
 őszi köd szítál, sűríti az estét.
 A fürge idő terel.
 Az értéktelen múlt elfelejtődik,
 de értékesből sem épül
 mindig igaz történelem.
 Valóság vezényel minket, vagy
 mi hordozzuk a tiszta valóságot?,
 mindegy, nem a megérkezés a cél.
 A kutatás, keresés a fontos. Itt
 minden másképp és másról beszél.
 Sőt, talán az idő sem fontos,
 az építendő jövő a nagy álom –
 ébresztőt fújok magamnak,
 így áthághatok minden határon.
 A múlt is jelen,
 a jelen múlttá változik.
 Az öregség lépcsőit járva
 így él az ember, néha ábrándozik,
 újra rám tódul a nagy éberség,
 hogy vívjam egyedi harcom.
 Elrejtőznek igaz szavaim,
 előttük a hallgatás fala áll,
 a lényege mindig változik.
 Néha a teremtés a fontos,
 máskor az elodázott halál.

Szeretettel köszöntjük szerzőnket, aki november
 16-án ünnepli nyolcvanadik születésnapját!

” Kárpátaljáról jöttem: A könyv az életem ”

Varga Éva
(1976, Mezővári)
könyvtáros,
Nagy Miklós-díjas

Varga Éva, a Beregszászi Járási Központosított Könyvtárhálózat igazgatója, a Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnöke. Korábban elnyerte a „Könyvtár, ami összeköt” című ösztöndíjat. 2019. november 6-án megkapta az Országgyűlési Könyvtár munkájának magas színvonalú szakmai támogatásáért járó Nagy Miklós-díjat. Ukrajna katasztrofális gazdasági helyzete a kultúrát, a könyvtárakat is sújtja, Kárpátalja könyvtárai egyre kevesebb támogatásból próbálnak fennmaradni. A helyzetet még inkább súlyosbítja, hogy a nemrég elfogadott nyelvtörvény foglalkozik a könyvvel, a könyvtárakkal is, ami nem sok jóval kecsegtet. Évával a jelenről és a jövő kihívásairól beszélgettünk.

– 2003 óta te irányítod a Beregszászi Járási Központosított Könyvtárhálózatot. Hány fiókkönyvtár tartozik a szervezethez, és hány könyvtáros dolgozik nálatok?

– A könyvtárhálózatot egy járási központi, egy járási gyermek- és harminchat fiókkönyvtár alkotja. A statisztika szerint 38 könyvtárból 36 olyan településen található, ahol nagyobb számban élnek magyarok. Érdekes tendencia, hogy miután az ukrán falvakban is elkezdődött a magyar nyelv oktatása, a könyvtárosok kérik a magyar gyerekkönyveket. Három olyan Beregszászi járási településről van szó, ahol eddig nem volt jelentős magyar könyvállomány (Alsó-, Felsőremete és Kovászó). A könyvtárhálózatnak ötvenhét munkatársa lehetne. Azért mondom feltételes módban, mert amióta megkezdődött a kelet-ukrajnai konfliktus, ezzel együtt az ország újabb gazdasági mélyrepülése, elkezdődött a kárpátaljai magyarok legújabb kivándorlási hulláma, ami minket is érzékenyen érint, ugyanis a könyvtárosság soha nem tartozott a túlfizetett szakmák közé. Szóval,

ötvenheten lehetnénk, jelenleg viszont csak harmincheten vagyunk, ezzel a létszámmal próbáljuk sikerrel működtetni a Beregszászi járásban lévő közkönyvtárakat. A települési könyvtárak közül néhány esetében csak úgy tudjuk megoldani, hogy egy-egy könyvtáros két településen látja el a könyvtárosi teendőket, amíg nem jelentkezik valaki a betöltetlen állásra.

– Meg tudod becsülni, hány könyv alkotja a hálózat állományát, és ebből mennyi a magyar nyelvű?

– Nálunk a könyvtári statisztikák év végén készülnek, mivel az állomány és a könyvtárhatalmas használók nyilvántartása papíron történik. A 2019. végi adatok szerint a Beregszászi Járási Központosított Könyvtárhálózat állománya 266 401 kölcsönözhető dokumentum, ebből 255 822 könyv, a többi időszaki és audiovizuális kiadvány. Ukrajna jelenlegi közigazgatási felosztása szerint Kárpátalján a Beregszászi járásban él a legtöbb magyar, ennek megfelelően, a járási könyvtárhálózatok közül akár arányaiban, akár mennyiségileg nekünk van

a legnagyobb magyar nyelvű állományunk, ami tavaly év végére 124 011 könyvtári dokumentum volt. Mivel papíralapú statisztikát vezetünk, ahhoz, hogy meg tudjam mondani, hány szerző milyen kötetei találhatóak meg a járás könyvtáraiban, el kellene menni minden egyes könyvtárba, és a cédulakatalógus szerint megszámlálni. Sajnos még megbecsülni sem tudom ezt járási szinten.

– *Nem tudok arról, hogy készült volna erről felmérés, neked mi a véleményed, a könyvtárlátogatók mennyire ismerik a kortárs magyar szerzőket, különös tekintettel a honi születésűekre?*

– Én sem tudok arról, hogy a könyvtárhasználók, vagy a teljes lakosság bevonásával készítették volna felmérést Kárpátalján a kortárs magyar vagy kárpátaljai irodalmárok ismertségéről, olvasottságáról. Ha a helytörténeti állományunk kölcsönzési adatait veszem alapul, akkor a Kárpátalja 20. századi történetét feldolgozó kiadványok a leginkább kölcsönözöttek. A szépirodalom terén Kovács Vilmos, Dupka Gyögy, Vári Fábíán László, a fiatalabbak közül Lengyel János, Shrek Tímea, Lőrincz P. Gabriella, Marcsák Gergely a legismertebbek, a legnépszerűbbek. El kell mondani azonban, hogy egy-egy könyvbemutató, író-olvasó találkozó után felfigyelnek a fiatal, pályakezdő írókra is, kíváncsivá válnak az irodalombarátok. A mai korban elengedhetetlen a reklám, az irodalom népszerűsítése, mert ha hagyjuk, akkor az élet a mosás gyötrelmeiről, a minden fájdalomra gyógyírt kínáló készítményekről szól csupán. Nehéz objektív képet adnunk arról, mennyire olvasott egy-egy szerző, hisz mi csak azt látjuk, mennyi nyomtatott dokumentumot kölcsönöznek ki a könyvtárainkból. Ebből azonban kitűnik, van igény az irodalomra, a kárpátaljai magyar irodalomra. Ugyanakkor az is igaz, hogy dolgozni kell az irodalom népszerűsítésével, olvasóvá, irodalomkedvelővé igyekszünk nevelni a fiatalokat, szavalóversenyeket szervezünk, mindig meghívjuk az iskolásokat a rendezvényeinkre.

Nagy munka, nem látványos, de hiszem, hogy van értelme.

– *A Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnöke is vagy 2009 óta. Kárpátalján hány olyan könyvtár van, ahol az olvasó hozzájuthat magyar nyelvű könyvekhez, folyóiratokhoz?*

– Kárpátalján, 2020. elején 478 közkönyvtár működött, ebből 98 működik olyan településen, amelyen jelentősebb lélekszámú nemzeti kisebbség él, ezek között a legnagyobb számban a magyarok lakta településeken van nemzetiségi nyelveken elérhető állomány. A statisztikai adatok szerint jelenleg 79 könyvtár várja a magyar nyelven olvasni vágyókat. Az egyetlen magyar nemzetiségű munkatárs erőfeszítésének köszönhetően, nagy örömeinkre egyre több magyar könyv van az Ungvári Városi Könyvtárban, így a megyei könyvtáron kívül, az ungvári a magyar nyelven olvasókat is szeretettel várja. A legnehezebb a szórványban élőkben tartani a lelket, ebben nagy segítségemre van Papp Marica, az Aknaszlatinai Nagyközségi Könyvtár munkatársa, aki a szórványügyi feladatokat látja el az egyesületben. Nagy sikerként éljük meg, hogy a magyar szakmai szervezet egyesíti és összefogja valamennyi kárpátaljai régióban az ott élő és tevékenykedő magyar közkönyvtárosokat. Szakmai rendezvényeken találkozunk, beszélgetünk, kis szakmai szervezetként elmondhatjuk, hogy szinte mindenki ismer mindenkit, Aknaszlatinától, Beregszászon, Ungváron át Tizasalamonig.

– *Milyen a könyvtárak állapota, hogyan tudják bővíteni az állományukat, gondolok itt főként a magyar nyelvű kiadványokra?*

– A könyvtárak állapota változó, nagyon függ a járási és a helyi önkormányzatok anyagi lehetőségeitől, illetve a helyben tevékenykedő könyvtárosok hozzáállásától. Elmondható, hogy nem minden esetben a jobb anyagi-műszaki berendezésekkel ellátott könyvtárak fejtenek ki minőségibb munkát, ez sokban függ a könyvtáros szakmai felkészültségétől, tenni akarásától. Az állománygyarapítás kérdése mindig

gond volt, mióta létezik könyvtár. Régen a könyvek beszerzése volt nehéz, hiába volt pénz, most a legnagyobb gondot a fejlesztésekre szánt pénzösszegek előteremtése adja. A legtöbb járásban – így a Beregszásziban is – az utóbbi években állománygyarapításra nem biztosítanak költségvetési forrásokat, ami azt jelenti, hogy különböző programok révén kapunk új kiadványokat, főleg államnyelven. A magyar könyveket főként a Márai-program révén, illetve könyvkiadók, könyvtárhasználók, kortárs magyar írók ajándékaiként kapunk könyvtárainka.

– *A nemrég elfogadott ukrainai nyelvtörvény milyen paragrafusai érintik a könyvtárakat? Lesznek-e drasztikus változások? Az ország közállapotát ismerve, nem lepne meg, ha valamilyen módon korlátoznák a könyvtárak idegen nyelvű könyveinek állományát, vagy mondjuk, egy olvasó csak akkor kölcsönözhet ki egy magyar könyvet, ha mellette két ukránt is elvisz.*

– Magyar emberként én is fájdalommal vettem tudomásul az új törvényt, ami az ukrán nyelv használatát írja elő az élet minden területén. Azzal természetesen egyetértek, hogy ismerni kell az államnyelvet. Azzal már nem, hogy ezt úgy akarják elérni, hogy tönkre teszik a nemzeti kisebbségek intézményrendszerét. A könyvtári munkában egyelőre nem érzékeljük, hogy bármiben is korlátoznának, ami a magyar nyelv használatát jelenti: például állománygyarapítás, rendezvények, programok szervezése. A lakosság figyelmét most Ukrajna közigazgatásának teljes átszervezése köti le, az új reformokkal sokan nem értenek egyet.

Bízom benne, nem jön vissza az az idő, amikor megszabják, hogy ki mit és milyen nyelven olvashasson. Munkatársaimmal igyekszünk követni az olvasói igényeket, beszerezni minden érdeklődésű ember számára a szükséges irodalmat, mert, ha a könyvtárba betérő nem kapja meg az anyanyelvén azt, ami őt érdekli, és amire kíváncsi, elolvassa államnyelven. Erről

vitatkoztunk anyaországi szakmai rendezvényeken, hogy mennyire kellene egy könyvtárba például Lőrincz L. László vagy Danielle Steel kötetei. Be kell látni, van egy olvasóréteg, akiket ezek a könyvek érdekelnek, ha nem kapják meg magyarul, elolvassák oroszul vagy ukránul a hasonló stílusban írók műveit. Úgy vélem, nekünk, kisebbségben tevékenykedő magyar könyvtárosoknak ma az a legfontosabb, hogy az olvasó bejöjjön a könyvtárba olvasni-ért, amit el szeretne olvasni, azt a magyar nyelvű állományból tudjuk ajánlani.

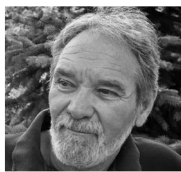
– *Milyen a kárpátaljai könyvtárak kihasználtsága? Járnak-e még az emberek könyvtárba? Főként milyen könyveket, kiadványokat keresnek az olvasók?*

– Megfigyeltem, a könyvtárakkal úgy vannak az emberek, mint az egészséges ember a kórházzal: ha neki nincs szüksége rá, akkor senkinek. Hál' istennek, ritka az ilyen hozzáállás! Jelentem, az emberek járnak könyvtárba, olvasnak. Igaz, kevesebben, mint szeretnénk, kevesebbet, mint szeretnénk. Az emberek érdeklődése, igénye nagyon változó: van, aki a szakirodalmat, van, aki a szépirodalmat kedveli, van, aki klasszikusokat olvas, valaki kortárs irodalmat. Vannak, akiket egy-egy szerző művei érdekelnek, van, akit csak történelmi regény, életrajz, krimi vagy romantikus mű. Megfigyeltük, néha azért vannak nagy változások is az olvasói szokásokban.

Lengyel János

Lengyel János
(1973, Beregszász)
író, újságíró

Csuday Csaba
(1944, Kassa)
költő, műfordító,
Budapesten él

Csuday Csaba

Jelen, máshol, sehol

Lábam a cipőmben,
cipőm lábnyomomban,
lábnyomom földemen,
de hol vagyok én?
Szívem mellkasomban,
mellkasom testemben,
testem porhüvelyben,
de hol vagyok én?
Képem az arcomon,
arcom a tükörben,
tükröm a falon,
de hol vagyok én?
Családom szívemben,
szívem a szívedben,
szíved mellkasomon,
de hol vagyok én?
Lakom lakásomban,
lakásom váramban,
váram országomban,
de hol vagyok én?
Népem nemzetemben,
(ki)nemzett közhelyekben,
közhelyek cipőmben,
cipők lábnyomokban stb.
És én? És én? De én?
Sehol sem vagyok,
ahol éppen vagyok?
Ahol épen vagytok?
Dolgaim dolgaimban,
szavaim szavaimban:
elárvultatok?
Magamat, én-magamban,
elárultatok?

Részletek Csuday Csaba *Jelen, máshol, sehol* címmel kiadónk gondozásában most megjelenő verseskönyvéből.

Néma hang

A hangot. Azt siratom.
A hangot, ami megszólított,
hogy megszólíthassalak,
de elhallgatott, mert már nem szólhat.
Vagy ha megszólal is, hiába, nem hallod:
tenyeredet füledre szorítva elfutottál,
a másba, a sehovába,
hogy tovább élhess.
Dobhártyádról talán néha
még visszahangzik, a szívedig,
s tudom, mert sírhatnál, olyankor
nevetsz. Én már félem az Istent,
énrám a hang órála hullik vissza
(manna, kavics?), mert vétkemért,
hogy megszólítottalak, hogy megszólaltál,
és bűnömért, hogy szeretni mertelek,
e közápor a büntető bocsánat.

Ima

(Énekelve)

Ments el U-hu-ram engem,
az Örök Haláltóóól [...]

(Fohászkodva)

Ments el keménylemezedre,
hogy semmi netkalóz
feledés, múltó élet ki ne szabadítson.

Mózes Huba
(1941, Kolozsvár)
irodalomtörténész,
esszéíró, Szabó Lőrinc-díjas

Mózes Huba

„Mi történik a nyelvvel” ...

Könyvtárban tallózva a magyar költészet egyik, Nyugaton letelepedett művelőjének 1997-ben kiadott, első (!) hazai verseskötetét kerestem a kezembe. Rácsodálkozhattam a múlt század ötvenes éveinek ménfői verseitől az ezredvég oslói alkotásaiig ívelő költői pálya, Sulyok Vince költői pályája kiemelkedő mozzanataira. A Széphegy Könyvműhely gondozásában megjelent, ötödfél évtized terméséből válogató, *Fényörvény életünk* című kötetből három költemény vonta magára külön is a figyelmet. Az 1956 után idegenbe szakadt Sulyok Vince költészetének mesterjegyeit ezekben vélem felfedezni.

A Costa Blanca, a spanyol Sóvidék üdülőjéből 1991. november 8-án keltezett, *Hazád és anyanyelved* című költemény tárgyát tekintve Márai Sándor *Halotti beszédével* rokonítható. A két költemény születése között eltelt évtizedeknek is betudható talán, hogy Sulyok Vince alkotása első olvasásra túlságosan köznapinak tűnik. Többször is el kell olvasnunk ahhoz, hogy az ezredvégi fáradtság és megkopottság jegyei mögött a költői hitelesség és érvényesség jegyeit is felismerjük benne:

„Mi történik a nyelvvel,
a másik életből hozottal,
az anyanyelvvel,
mi történik vele évtizedek
során az idegenben,
hol *ellene* létezik minden,

támadja, ostromolja, rontja
minden órában rádió,

tévé, újság, reklámszöveg
s az az idegen nyelv, amelyben
benne élsz, az utca s munkahelyed
nyelve, az a szükséges, az a második,
amely talán kedves is, szép is,
de mindenképpen létfeltétele
új életednek, hazádnak, autódnak,

pénzednek és egyre inkább,

minden új nappal egyre inkább
az álmaidnak is, a terveidnek –
mi történik az anyanyelvvel,
a távoli múltból, a távoli

.....
hazából magaddal hozottal

.....
az idegen nyelvi közeg
mindennapi támadásai közepette?
Megtépázódik, szürkül, megkopik,
szavakat veszít. színt, zamatokat,

színig telítődik idegenséggel

és süllyed, süllyed a tudattalan
mélyére, mintha feneketlen
kútba süllyedne, honnan csak a múlt
emlékei hozzák föl néhanap
a fényre, s egy-egy verssor, könyv vagy ének...
Jaj annak, akit sorsa kiszakít
hazájából, anyanyelvéből,
de ezerszer jaj annak, aki kész
feledni mindkettőt; mert *új hazát*

s gyűl buborék buborékra ragyogva
 fehérhusu karján.
 Fürdik a nyári sugárban a kert,
 a nagy udvar, a csurgó
 víz tócsákba gyülemlik a porban
 a kék lavor alján.

[...]

Ó, husok édessége, erek vad láza, leányok!

Bár sose múlna, ne hunyna ki tűzed,
 szép fiatalság!
 Éljen más a komor tudománynak,
 hadd legyek én csak
 költő és fiatal, simogatván kedvesem arcát!”

*A Mosdik a szomszéd nagylány a megmaradás
 szószólója éppúgy, mint a kilencvenes évekből
 idézett másik két költemény, a Napos oldal vagy
 a Hazád és anyanyelved.*

Győrfi Sándor: Országzászló–Trianon
 (Szigetszentmiklós, 2010)

Győrfi Lajos: Trianon 1920–2020
 (Hajdúszoboszló, 2020)

Lackfi János

A zenei jacuzzi zsoltára

A hatvanéves Miklya Zsoltnak

Belépek templomodba, Uram,
szép klasszikus zene szól, ahogy ez illő,
viszonylag ritka a szakadt harisnyás
alternatív jajongás a templomban,
viszonylag ritka a szegecselt
pánk hörgés a templomban,
nyilván nem is véletlenül.
Bekapcsolom szolid klasszikus
énemet, és egy padba húzódva
máris azon töprengek
a művelt vagy legalábbis félművelt
emberek megrögzött szokása szerint,
vajon ez Haydn, mert éppenséggel lehetne,
ám ekkor olyan kölykös dinamizmus
bukfencezik váratlanul
egyik-másik futamban,
hogyan fejből Mozarttra váltok,
ám egy lassabb, érzelmesebb,
egyszersmind komorabb tónusú
tétel azt kezdi susterogni,
ez Beethoven, semmi kétség...
vagy lehetne Schubert is,
nyilall belém a rémület,
klasszika felől robbanó,
zsenge romantika.
Mi van, ha teljesen elbénázom,
és öntelt művelkedésem épülete
hatalmas robajjal omlik össze
a te szent oltárodnál, én Uram?
Közben az is bevillan,
hogyan éppen arról feledkezem csak meg,
amiért a zenét teremtetted, az önfeledtségről,
megfeledkezem arról,
hogyan meg kéne feledkezni mindenről,
amit tudok vagy tudni vélek,
feloldódni színes pertli-kavargással,
mint festékcsepp a vízben,
cseppfolyóssá válni,
mint illatos gyanta a napon,
elolvadni, mint zsír a tepsiben.
Átkozott reflektálás!

Lackfi János
(1971, Budapest) költő, író,
műfordító, Zsámbékon él,
József Attila-díjas

És mindezt csak azért,
hogy megőrizhessem
nyavalyás fensőbbégtudatomat.
Közben igen is meg nem is,
mert persze gazdagítja a barlangászt,
ha nemcsak cseppkőgumót,
göcsörtöt, dudort lát,
hanem van fogalma a földtörténetről,
persze másként gyönyörködik a növények
családfájában jártas botanikus,
és persze mélységesebb a csillagász öröme,
megpillantván régi cimboráját, az Aldebaránt,
akivel annyi rossz bort gurítottak már le
züllött éjszakákon.
Na most akkor fel van adva a lecke,
éljünk önfeledten,
vagy reflektáljunk tudósan,
vagy inkább elegyítsük a kettőt,
reflekt-éljünk,
önfeledett önfeladottságban
hulljunk az elemzés
mindig mélységesebb
és mélységesebb bugyraiba,
ide-oda pattogva tudásunk
és ámulatunk gumitömbjei között?
Azért legyenek precíz:
ha valóban értenék hozzá,
s nem csak úgy tennék,
sokkal közelebb járnék
az igazsághoz, tudnám,
ez a futam még nem lehet Haydn,
ez a moduláció Mozartnál csak kétszer,
Beethoven meg,
hacsak nem a korával állunk szemben,
rég meghaladta ezt a formaépítkezést.
Mindezek híján tippelgetek,
a Művészeti Szerencsejáték Zrt.
szentélyében, mikor bemondják,
elhangzott Haydn műve,
és én boldogan fürdözöm
tovább a zene jacuzzijában,
hiszen el is találtam, meg nem is,
hoztam is ajándékot, meg kaptam is,
meztelenül is, meg ruhában is,
kótyagos műélveződ, aki vagyok,
kultúr-kincsek konyhájában
sürgő-forgó, fontoskodó Márta,
egyszersmind a szépség
lábánál kuporgó Mária,
igyekszem a jobb részt választani.

” Szerencsés, ha a szűrő folyamatosan működik ”

Interjú Bodor Ádámmal

Fotó: Vadócz Dávid

Távinterjút vehet kezébe az olvasó, amelyben a művek kerülnek előtérbe, az írás folyamatai, jelentésszavak, fogalmi struktúrák, de az elméleti ösvényeken haladva, a műformák mögött felsejlik Bodor Ádám (1936, Kolozsvár, Budapesten él, Kossuth-díjas, a Nemzet Művésze) személye, az író utcákon járó, jelenségekre figyelő alakja is.

– Kedves Bodor Ádám, azon leszek, hogy olyan kérdéseket tegyek fel, amelyek nem a személyéhez kötődnek, nem életrajzi jellegűek, sokkal inkább egy fajta szövegrajz létrejöttét célozzák, melyek okán, remélhetőleg körvonalazódik a megírt művek formai megoldásainak egy része legalább. Mégis, nem tudok eltekinteni attól, amit Markó Béla írt le a Megérkezés északra című kötete kapcsán, egyértelműen dicsérő kritikája végén, hogy a „kötet naplójegyzeteknek hitt tárcákból” állt össze. Olvasható egy írói életmű titkos, rejtjelezett naplóként?

– Alanyi beállítottságú írónál ez valóban elképzelhető, tőlem viszont minden ilyen szándék igen távol áll. Mégis, visszatekintve írói pályám egészére, elismerem, akár egy ilyen olvasat is elképzelhető. Nyilván megtévesztő lehet az általam látogatott tájak gyakori (bár elvonatkoztatott) megidézése, valamint az egyes szám első személyben történő előadásmód is, bár ez utóbbi nem más, mint egy talán kissé félrevezető stiláris eszköz: látszólag közvetlen-

séget sugall, miközben hűvösen távolságtartó – az előadó érzelmileg semleges marad, szenvtelensége pedig elfedi az alanyiség látszatát. Többnyire egy olyan ember beszél itt – véleményem szerint –, aki jóllehet első látásra érintett, vagyis benne van „valamiben”, úgy tudósít róla, mintha nem sok köze lenne hozzá. Lehet, most furcsának hat, hogy mindezt pont én állítom – kényes téma, kissé nehezemre is esik saját eljárásomat magyarázni.

Itt jegyzem meg, hogy konkrét élményeimet sosem tartottam érdemesnek még nagyon átértelmezetten se megörökíteni. A valóban megtörtént események a maguk idején föllobbantak, kiégtek, kár volna újraélesztésükkel próbálkozni. Ilyen vagy olyan nyomokat hagyva valahol, elérhető zugokban tovább szunnyadnak, de nem érzek késztetést művészi megidézésükre. Lenyomatuk amúgy is ott lapul valahol az emlékezet kincstári rejtekeiben, így a valamikor megélt események képei, illatai, hangulati elemei, mint a globális emlékezet részei, ha töredékesen is, a maguk módján beszívárognak a szövegekbe, és a művészi szelekció révén a művekben

A szerző kérésére életpályáját illusztráló fotókat nem közlünk.

tovább élnek. Alanyiség híján élményeim nem tolokodtak minduntalan elő, prózaírásakor mindig egy általam kitalált történet, társadalmi-természeti környezet, és a benne lehetséges emberi viselkedésformák érdekelték. Sosem kívántam magamról többet elárulni, mint amennyi a prózai szövegek mögött óhatatlanul fölsejlik a szerzőről.

Amikor interjúk során nagy ritkán ténylegesen magamról, élményeimről, életemet meghatározó eseményekről kell beszámolnom, és esetleg véleményemnek is hangot adnom (lásd például *A börtön szaga* című interjúkötet szövegeit), az gyökeresen más koncepcióban fogan, a megnyilatkozásnak alapvetően mások a belső indítékai, hiányzik belőle a próza éltető töltése.

– *Bretter György írja a Forrás-kötetet elemezve, hogy a „tudatba lopózkodó világ ábrázolásának másik eszköze az a fogalmi struktúra, amelyben történetét az elvont erkölcsi probléma felé tereli”. A továbbiakban ilyen fogalmi struktúrák mentén kérdezek először is a líraiságról, amely számos kritikában felbukkan, miközben ott, ahol mások líraiságot vélelmeztek, alulírott csak a megformáltság sajátosságait látta. Miként viszonyul a lírai próza fogalmához?*

– Először egy mondatban Bretter György megjegyzésére reflektálnék: bár egy korai művemről, első kötetemről beszél, azóta senki ennyire pontosan nem fogalmazott meg egy dolgot, amit én műveim vezérlő vonásának érzek, és ami írói gondolkodásomat folyamatosan áthatja.

A kérdést érintve: lírai próza persze létezik, de az enyém, a lírai elemek nyilvánvaló jelenléte ellenére biztosan nem az. Amikor valamilyen olvasmánnyal kapcsolatban fölmerül a kérdés, azzal mindig számolni kell, hogy aki valamilyen okból írásra adja a fejét, általában rendelkezik olyan fogékonyságokkal, esetleg lírai érzékenységgel, amelyeket munkája során gazdaságosan kamatoztat. Másfelől elképzelhető olyan kifejezett lírai készséggel megáldott író is, akinek az esztétikai elképzelésébe a líra-

iség nem fér bele, ezért elfojtja magában, és csak nagy ritkán engedi megvillanni, amikor megérzi a helyét szövegei környezetében.

Mindez, mint minden olvasmány: nézőpont kérdése is. *Sinistra körzet* című regényem például a legszélsőségesebb véleményeket váltotta ki: volt, aki azt állította, rettenetesebb könyvet életében nem olvasott (nota bene! szakmabeli, tekintélyes költő volt), mások éppen lírai érzékenységét emelték ki. Német megjelenését követően több németországi meghívásnak tettem eleget. Egy ilyen alkalommal, Hamburgban történetesen jobbára idősebb hallgatóság előtt olvastam fel a regény egy fejezetét, melynek végeztével a moderátor megkérdezte: hol van a helye ennek a regénynek az életemben és műveim sorában, mire mellemre mutatva röviden azt válaszoltam, nagyjából itt, ezen a tájon, amerre valami dobog. Erre egy korosabb hölgy szót kérve felállt, és indulatosan a szív környéke helyett, ha nem is szó szerint, de máglyára kívánta a könyvet. Ezt követően egy másik, szintén az idősebb korosztályhoz tartozó hölgy meghatottan emelt ki az írásból számára emlékezetes pillanatokat. A két, egymásnak ellentmondó reakció egyazon helyen, pár percen belül történt. Különösebb tanulsága számomra nincs a történetnek, de informálisan megerősít a művészet fogyasztásáról vallott nézeteimben. A *Sinistra* egyébként bizonyos tekintetben valóban nem könnyű olvasmány: miközben fikatív tudósításait egy embertelen társadalmi környezet ihletése hatja át, ha akarom, érzelmes írás, a morális kiszolgáltatottság balladája, tele lírai pillanatokkal.

– *Lírainak tekintjük-e, vagy sem, a háttér, a miliő a szereplő (ábrázolásának) szerves részét képezi, ahogy a szereplő is a környezet szerves része. E szimbiózis ellenére a szereplők minduntalan egyedül maradnak a térben... Végezetül már az adott táj sincs a segítségükre, ahogy az egy romantikus miliő esetében egyértelmű lenne...*

– Alapvető kérdéshez érkezünk: a „szereplő” és a környezet viszonyához, együtt a ma-

gány problematikájához. Ezen a ponton, beszélgetésünk egyre kényesebb mederbe terelődik, ugyanis műveimet sosem magyarázom, igazi illetékesség, kellő távolságtartás okán nem szoktam róluk érdemben nyilatkozni. De a kérdések-válaszok logikus menete egyenesen vezetett a számomra nemkívánatos területre, ezért most hiába keresnék kibúvót.

Én tehát úgy látom, ezek az emberek, akikről írok, jobbára szerepjátékosok, gondolataikat titkolják, és ilyen vagy olyan viselkedésük, de leginkább rezignációjuk burka alatt valami megsemmisítő magány sejtethető. Rutinszerűen folyamatos mellébeszélések közepette élnek, a kommunikáció rendeltetészerűen a személyiség rejtőzködését szolgálja, az őszinte megnyilatkozás pillanatai a legritkábban érintik meg őket. Folyamatosan tartanak valamitől, ami beépült gondolkodásukba, köznapi viselkedésükbe. Ez a magatartásforma feltételezhetően a társadalmi környezet terméke. Azt már nehezen tudnám eldönteni, hogy a fölvezolt kép komor tónusai alatt látszik-e pislákolni valami, ami miatt ezeket az embereket szeretni is lehet. Én mindenestre megpróbálom, miközben írok róluk...

Most ugye történeteket próbálok értelmezni, amelyeknek a szerzője történetesen én vagyok, csak hát közben nagyon is tisztában kell lennem azzal, hogy ezeknek a szövegeknek nem minden olvasó számára érvényes ez az olvasata. És azt hiszem, egyúttal ez szolgál mindenkori mentségemre is. Mi most félig-meddig szakmai illetékességünkön belül taglalunk valamit, miközben az olvasó a maga privát illetékességével talán egészen más következtetésekre jut, mivel nem ugyanezt érzi, látja a szövegeim mögött. Ez minden művészi alkotás kockázata: amellet, hogy az alkotói szándék pontos közvetítésére nincsen garancia, az író maga sincs mindig tisztában azzal, mi rejlik a művében, amit éppen közreadott. Ezért is egy olvasmány, vagy bármely más művészi alkotás igazi gazdagságát éppen az értelmezhetőség szabad-

sága jelenti, ami független az alkotói szándéktól.

– Az egyik értelmezési lehetőség szerint írásai-ban nem történik „semmi”, értve ez alatt (például) a világ folyamatosan újrajátszódo esemény-változatait, másrészt mindig történik valami, megrezen egy ág, felsejlik „valami”, a megnevezés, a kimondás gyakorta elmarad. A „semmi” és a „valami” sem marad következmények nélkül.

– Igen, nagyjából erről van szó, nincs okom ennek az önmagának ellentmondó, illetve párját igazoló látványnak ellentmondani. Kicsit most (is) a *semmi* és a *valami*, a *van* és a *nincs* azonosságának csábító gondolata kísért: a fogalompár tulajdonképpen ugyanazt, a megfoghatatlant fedi. Ebben az okoskodásban az ellentétpár két pólusa kölcsönösen legitimálja egymást, ezért végső soron hajlunk a feltevés, vagy inkább spekuláció felé, miszerint lényegi azonosságról van szó. Gondolom, nem új keletű dilemma ez.

De az irodalom szempontjából teljesen mindegy, hogy például egy novellában „történik”-e valami, vagy nem, hogy valami „van”, vagy „nincs”.

Közbevetve, említenék egy rokon jelenséget. Református teológiai tanulmányaim során, közelebbről az ókori kultúra tanulmányozása közben, anélkül hogy elmélyült hitbeli és szakmai jártasságra tettem volna szert, jó néhány meglepő és izgalmas dologgal szembesültem. Az ószövetségi szövegek hermeneutikai vizsgálata során, azok megértéséhez az óhéber nyelvi-nyelvtani sajátosságokkal is ismerkednünk kellett (igék hajlítása, egy-egy szótó, gyök, igealak szerteágazó jelentésének megfejtése stb.), ekkor találkoztam például azzal az első látásra kényelmetlen jelenséggel, ami azóta már kézenfekvőnek tűnik, hogy ellentétpárokat olykor azonos szó jelöl, amit az illető eszmei környezetben finom nyelvi árnyalat tesz egyértelművé. Ez pedig nem a nyelvi, gondolati szegénység okán történik. Az *áldás* és az *átok* fogalmánál például durvább ellentétpár aligha létezik, mi-

közben a megjelölésükre szolgáló szó gyöke egy és ugyanaz – csak a kontextus, illetve a nyelv mélyebb ismerete teszi lehetővé a helyes értelmezést. És ez nem véletlen, az emberi természetben rejlő labilitásra, általában az ókori morális gondolkodás mélységére, lényegi szemléletére utal.

– *A francia új regény egyes sajátosságait olykor megemlíti (már novellás) kötetei kapcsán: nem beszélhetünk hagyományos értelemben hősökről, a filmszerűség, mint jellemvonás, mindegyre viszszatér az értelmezésekben, miként az is, hogy Bodor Ádám szövegei (hogy ismétlődésben fogalmazzak) nem az értelmezhetőség fogalma mentén értelmezhetőek. Mindez az adott világ értelmezésének lehetetlensége okán van? Vagy csupán azért, mert már a szerző sem kíván mindent tudni?*

– Is-is. Ha nagyon akarom, mindkét feltételezéssel lehetne valamit kezdeni. De az elsőtől mindenképp eltekintenek, hitbéli meggyőződésük függvényében a világ értelmezhetősége, illetve annak lehetetlensége örök dilemma marad, amihez nincs mit hozzátennem. A második feltételezés az előbbi dilemma felismeréséből következik, miszerint a szerző valójában – az értelmezhetőség lehetetlensége okán – eleve nem is kíván mindent tudni. Tudja, hogy kevés dolgot tud, vagy éppenséggel semmit, de éppen ez, a képzeletére való ráutaltság élte; amit ír, az csak sejtés, megérzés. Ettől író, ha író. Erről szól a próza, illetve a fikció. A bizonytalanság, a rajtunk kívülálló dolgok rejtélyes dialektikájából eredő labilitás, a kiszolgáltatottság – még önmagunknak, a bennünk rejlő ismeretlennek is. A nem tudás felismerése végső soron mégis inkább megnyugvást, mintsem szorongást kelt bennem.

A kérdés közhelyesebb értelmezését érintve: fiatal koromban, amikor még olvasói minőségemben az irodalomnak csak fogyasztója voltam, az olvasás során gyakran bosszantott, hogy az író a mindentudóság pozíciójából kategorikusan el akar velem hitetni valamit. Sehol semmi rejtély, titok, talány! Belelát egyszerre

több alakjának a gondolatába, lelki világába, bizonyossággal nyilatkozik olyasmiről, amiről gőze sincs, és amit helyesebb lenne szűzi érintetlenségében hagyni.

– *Regényei nem történelmi regények, mégis egy adott történelmi időszak és tér lenyomatai. A történelem vagy az egyéni élettörténet régi nyomai is felsejlenek a szereplőknél, például tetoválások formájában, amelyek, úgy sejttem, prózaírói sűrítő-módszerének és a szerzői történelemszemlélet látatva meg-nem-jelenítésének is ritka, ám fontos jele...*

– Hogy valójában fontos, abban már nem vagyok biztos. Talán nem annyira. De valamiért mégiscsak belekerül az írásaimba. Bár rendszerint ötletszerűen használtam, úgy látszik, számomra is kicsivel több, mint egy helyzet, illetve morális környezet dekorációja. Önként vállalt stigma, titkos üzenet, mágikus jegy, egy homályos azonosság burkolt – vagy éppen nyílt, tüntető – vállalása. A tetoválás valamit hozzá akar tenni a személyiségéhez – miközben lehet, éppen elvesz belőle... A valahova tartozás, illetve nem tartozás jegye, a frusztráltsága vagy éppen a dölyf, a tiltakozás vagy a magabiztosság, de végső soron mindenképp a bizonytalansága. Amennyire érthető, annyira érthetetlen, riasztó jelenség. Ezért jelenik meg néha a szövegeimben.

Egyszer az utcán egy fiatal hölgy ment előttem, elől-hátul mélyen kivágott ruhában, lép-tei ritmusára nyakszirtje alatt egy tetovált skorpió izgett-mozgott, igazi mestermunka, még a szeme is villogott. Olyan helyen, ahol viselője sosem láthatja. Ezek után azt képzeltem, szemből talán egy egész állatseregletet látok majd nyüzsögni a keble környékén, ám később, miután ravaszul térültem-fordultam, és kíváncsiságomban eléje kerültem, meggyőződhettem róla, hogy tévedtem, úgy látszik, nem ismerem a kérdés lényegét: szemből semmi, a figyelemreméltó hamvas domborulatokon még csak egy pötty sem piszkolt bele az üde, makulátlan bőr látványába...

– Szereplőinek gyakorta megkülönböztető jegye a személyükhöz kapcsolódó szag vagy illat, ami az adott minőségtől függetlenül mégiscsak légiesíti, adott esetben szó szerint is nehezen megfoghatóvá teszi az adott alakot. Mintha ez is figyelmeztetés lenne: van egy határ, amelyen túl már nem létezik felfoghatóság és cselekvés, csak szagok és illatok... Leírható csupán szagok és illatok által a világ?

– Biztos, hogy nem. A világ amúgy sem leírható. Az a szelete, amelyről olykor érdemesnek tartjuk beszélni, nagyjából szagtalan. Szövegeimben egyébként valóban, jellemzően jelen vannak a szagok, illatok, de ennyire elvontan nem tudom jelenlétüket értelmezni. Érzékelem ugyan egy-egy szag vagy illat társadalmi és morális konnotációit, talán azért is kapcsolódhatnak tartósan az emlékezethez, de a jelenség értelmezésének számomra nem érzékelhetőek tágabb dimenziói. Ami a szövegeimben megfigyelhető gyakori előfordulásukat illeti, talán nem más, mint a szagok iránti sajátos preferencia. Ettől függetlenül, azzal, hogy a szagokat külön érzékszerv észleli, minősíti, osztályozza, a Teremtő az egész élővilágban komoly szerepet szánt neki. A szag és a szaglás a megismerés, tájékozódás, tipizálás egyik natív adottsága, illetve készsége, az emlékezet és az identitás nélkülözhetetlen pillére – nem maradhat ki irodalmi leírásokból se. Persze, kell hozzájuk egy jó orr is.

– A szakma nem igazán találja a megfelelő műfaji besorolást egyes írásai kapcsán, a Sinistra körzetet nevezték már „kisregénynyi balladának” is. Az utolsó szénégetők tárcáit tudták az értelmezők legkönnyebben elhelyezni műfajilag. Pályája első, erdélyi szakaszában a novellistát értékelték, bár a nagyregényt is látták felvillanni a háttérben (jövőben), például Bretter György; az elmúlt évtizedben a regényíró kezdte a recepció előtérbe helyezni. Tavaly ismét novelláskötete jelent meg. Mit tanácsol, javasol az értelmezőknek?

– Semmit, a kérdés eldöntése, értelmezése nem az én dolgom, engem érint a legkevésbé, az is, ha az továbbra is nyitott marad, legfeljebb nyújthatok egy biztos kapaszkodót. Mert amel-

lett, hogy egy irodalmi mű novellafüzér-e vagy regény, valóban lehet diskurzus tárgya, de azt nehezen tudnám cáfolni, hogy eredendően novellairó alkat vagyok. Ezt szem előtt tartva pedig úgy tetszik, mind a Sinistra körzet, mind pedig a Verhovina madarai esetében a regény teste külön is kezelhető novellákból áll. Mielőtt ezek a novellák tárgyi értelemben összeálltak volna regénnyé, egyenként, különböző helyeken, folyóiratokban önálló történetekként jelentek meg, és nem emlékszem, hogy bárkit gyanakvásra készített volna, vagy regényt sejtve eszébe jutott volna novella mivoltukat kétségbe vonni. Ahogy az is kétségbevonhatatlan, hogy szorosán egymás mellett regényt képeznek. Ami a szóban forgó két regény esetében a novellákat összefogja, az maga a történet. Valamennyi fejezet azonos helyszínen, azonos szereplőkel, egy bizonyos probléma mentén jól követhető folyamatban szerveződik egyetlen történetté, aminek van eleje és vége. Függetlenül attól, hogy elsődlegesen inkább formainak, vagy tartalmi tekintetű a regény alapvető kritériumait.

– Munkáit alapállásukat tekintve inkább a monológhoz vagy a párbeszédhez helyezné közelebb?

– Ezen soha nem gondolkodtam, és most, hogy a kérdés elhangzott, hirtelenjében nem is tudom, mit tudnék rá válaszolni, hogy egy kicsit igaz legyen. Ha ki is találnék valamit, aligha lenne releváns. Ha mégis, akkor természetesen a monológhoz állnak közelebb.

– Ott látja-e felsejleni írásai háttérében a példázatot mint bibliai gyökerű műformát?

– Nem. Igazából azt sem áll módomban megítélni, hogy az olvasó számára esetleg felsejlenek-e, de remélem, hogy nem. Az antik műformák nem szolgálnak mintául, általában egy számomra figyelemreméltó eseményt adok elő, melynek során egyetlen gondom, hogy a rendelkezésemre álló térben saját elvárásaimnak megfeleljek, és azoknak olyan eszközökkel tegyek eleget, amelyek szándékaimhoz az olvasót legközelebb hozzák. Arra nézve sem táplállok elvárá-

sokat, hogy írásomból majdan bárki bármilyen tanulságot, vagy erkölcsi-filozófiai következtetéseket próbáljon levonni.

– A *Sehol* kötet cím utalás a *Seolra*, a hallgatás, a némaság terrénumára?

– Ó, nem. Bár a magyar *sehol* szó nagyon ráímel az ószövetségi fogalomra. Amikor összeállt a kis kötet, eleve egyszavas címre gondoltam, és a mérlegelések során valószínűleg az utolsó novella visszatérő motívuma sugallhatta a megoldást. A *Seolra* való utalás lehetőségét magam is elég későn vettem észre. Már rég megjelent a könyv, amikor egy könyvesbolt kirakatában megpillantva, kicsit szórakozottan, mintha valami mást bámulnék, hirtelen beugrott a párhuzam. Attól fogva kezdtem is számítani egy ilyen kérdésre, ami most először hangzik el. Sejttem is az okát: a mitikus fogalom kezd hiányozni a szókincsünkből, az emberek már nemigen olvassák a *Bibliát*. Pedig, ha másért nem, Károli Gáspárért és nyelvi örökségünkért érdemes lenne.

– *Dosztojevszkij, Kafka, Hemingway és még néhányan, túl sok tetten érhető hatást nem hozott felszínre a kritika... Van olyan szerző, akit alkotásaira hatást gyakorlónak tekint, ám az olvasók nem vették észre?*

– A találgatásokat, párhuzamokat továbbra is az irodalomtörténésekre bízom...

– *Milyen mértékben médium, különböző valóságok közötti áteresztő réteg a szerző? Mennyire hasonlatos a denaturált szeszt megszűrő gombaszövethez?*

– Kicsit tényleg hasonlatos. Most nyilván írói eljárásokra gondolunk. Ilyenkor kiderül, az író mit tart fontosnak. Ez stílus, végső soron az előadás gazdaságosságának, egyben a művészi koncepció érvényesítésének kérdése. Egy történetet többféleképpen is elő tudok adni, a forma megválasztása és az információ mennyisége, pontossága és elhelyezése a novella belső idejében – ezek együttesen jelentik a próza meg-

határozó személyiségi jegyeit, amelyek alapján – akár egy festmény vagy zenemű esetében jó eséllyel megtippelhető a szerző. Ezért szerencsés, ha a szűrő folyamatosan működik.

A novella, akár a kamarazene, nemes műfaj, nem mindegy, mit bír magán elviselni, mi az, amit egy félig-meddig meglévő történetből el lehet, vagy ajánlatos elhallgatni, vagy éppen eltúlozni, ami aztán megszabja a kibontakozás belső ritmusát. A novellaírásra is fokozottan érvényes: érezni, hol, mit, mikor kell abbahagyni. A túlírással, akár egy festmény „túlfestése” során, kiégnek, kifakulnak a színek, végső soron eltűnnek az alkotás őszinte, legautentikusabb jegyei.

Ezért szerencsés, ha a szűrő folyamatosan és hatékonyan működik. Gyakran tetszetős, nagy örömmel és lelkesedéssel megírt részletek kerülnek fájó szívdobbanástól kísérve a papírkosárba. De rendszerint megéri.

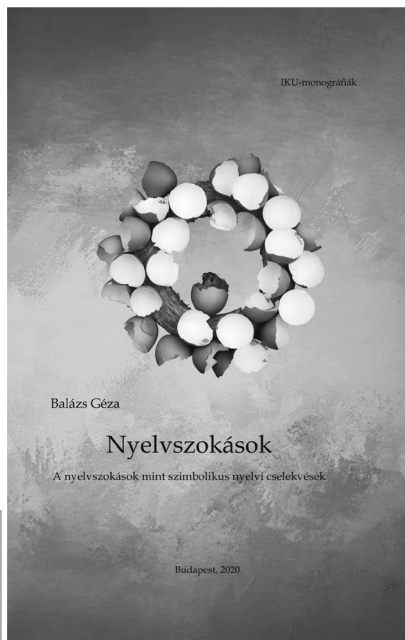
– *Manapság léteznek még a szemlélődés számára alkalmas helyek, peremvidéki, végvári őrtornyok?*

– A peremvidékek megvannak, ha máshol nem, hát bennünk, a gondolkodásunkban. Végső soron ugyanott helyezkednek el a kilátó pontok is. Belátásunkon múlik, hogy a réseken kitekintve, mi az, amit érdemes észrevenni.

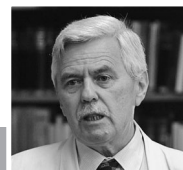
Karácsonyi Zsolt

Karácsonyi Zsolt
(1977, Arad) költő, szerkesztő, kritikus, Kolozsváron él, József Attila-díjas

Balázs Géza: *Nyelvszokások. A nyelvszokások mint szimbolikus nyelvi cselekvések*, Inter–IKU, Budapest, 2020.

Sz. Tóth Gyula
(1945, Szigetvár) kutató-
fejlesztő tanár (Zsolnai-
program), Budapesten él

Kutatni csak pontosan, szépen

Gyönyörű könyv, könyvészeti mestermunka. Tudósi életmű, folyamatos, elmélyült kutatói, tanári és alkotói pálya összegző terméke. Sorolhatnám a pozitív jelzőket, de nem teszem, inkább az erényeket igyekszem összefogni, az élményt meghagyom az olvasónak. Aki lehet kutató, tanár, alkotó, érdeklődő. A kötet fényképeit a szerző készítette, a címlapkép is az ő munkája, művészi alkotás. Témája az éledés, a bontakozó eszmélés, a pelyhes csibék, a világra koccintók egymásba kapaszkodva, mintegy éltető, biztonsági – és egyben ünnepi – életkorszorút fonnak. Hüen leképezi a tartalmat, amelynek szerkesztése szemléletes, átfogó, vonzó szellemi kalandot ígér. Négy nagy rész – mint „fő pillér” –, huszonöt fejezet. A részek felsorolásával a felépítést szeretnénk érzékeltetni: 1. Gondolkodás (hat fejezet), 2. Nyelvkeletkezés (négy fejezet), 3. A nyelv mélyén – nyelvszokások (tizenegy fejezet), 4. Változás (négy fejezet).

Négyrészes, nagy kézikönyvet kapunk. Az egyes részek újabb kis kézikönyvet kínálnak. És minden összefügg. Nagyon sok diszciplínával dolgozik a szerző, amit eddigi munkái alapján megszokhattunk. Transzdiszciplínáris fűzér,

tudományágak sora összefűzve. A szerkesztésről: tételmondattal indít, majd magyarázat, elmélet, példák, táblázatok, ábrák, grafikonok, nyelvhasználati kifejezések, szósorok következnek. A tárgyalt részt következtetés vagy összefoglalás zárja. Mindezt alátámasztja saját, több évtizedes, már publikált kutatási eredményeivel, hozzáátéve természetesen a témakörben jelentősnek tartott hazai és nemzetközi szakirodalmat.

Kerüljünk beljebb: nagy virtuális szellemi túra ígérkezik. Gazdag a kínálat: diszciplínák, témák, kellő bőség, ami nem a bőség zavara. Rendszerezettség, szintézis, minden követhető: a gondolkodási formáktól indulva haladunk, utunkba kerül a nyelvi antropomorfizmus, a kimondhatóság nyelvi határai, ismeretlen nyelvi tájak, netfolklor, intermedialitás. A felsorolás nem fér bele ezen írás kereteibe, ám néhány ágat külön is muszáj említeni. Mennyi minden kapcsolódik a nyelvhez: a zene, a játékok, az irodalom, a titkok, az álmok, a humor, a hungaropesszimizmus, a turáni átoktól a Dante-fordításokig. A kapcsolatfelvétel nyelvi formái, az udvariasság a recenzens különösen

kedvenc témái. Itt álljunk meg egy szóra! De hát ez kommunikációképzés címen bekerült az iskolákba! Mi a gond? Kint, a terepen nem működik megfelelően. Pedig már a felsőoktatásban is vonzó, jelentős helyet vívott ki magának. Érdeemes lenne kutatás tárgyává tenni. Talán a tananyag túl elméleti: egyik dolgozat a másik után születik, konferencia konferenciát követ, szaporodnak az oldalak, a doktori címek. Felvetődik a kommunikációelméletek mögé újabb diszciplínák beépítése, mint kultúraelmélet, filozófia, antropológia, tudományfilozófia. Kiterjedt kommunikációs eszköztárra van szükség, hogy ki tudjuk fejezni érzelmeinket, és fel tudjuk fedezni a beszélgetőtársnál, hogy mi is húzódik meg a kimondott szó mögött (öröm, bánat, csalafintaság satöbbi). A beszédet árnyalja még néhány jellemző: hangképzés, hangerő, hanglejtés. Ezek a nemverbális gyakorlatokkal mennyire vannak jelen a képzésben? Egykoron Montágh Imre hathatós gyakorlatai még az iskolába is bekerültek Zsolnai József nyelvi-kommunikációs programja révén. Augusto Boal Dél-Amerikában kidolgozott, Európában tovább csiszolt gyakorlatai hazánkban is ismertek voltak. (Még a recenzens is felhasználta a vendéglátás-turizmusképzésben, a hallgatók nagy kedvére. Lásd *A „főlszabadtó színház” hatása ma. Felnőttképzés*, VI. évf., 2008/3., 13–15.) Talán a kutatási témákat is bővíteni kellene (például a tévészerkesztőségek kommunikációja), és elképzelhető a kutatási módszerek bővítése is: megfigyelés, mérések, interjúk.

Lám, milyen inspirálók a könyv felvetései, magyarázatai! Új irányok nyílnak. Sok hatás éri az olvasót, vitára is kész, és továbbgondolásra is támad kedve. A recenzens, tanárember, úgy érzi (bizonyos mértékben, természetesen), kelő (rész)ismerete van a tárgyalt gondolatkörökben. Nem úgy van az! Rá kell jönnie, ismét, van „hova fejlődnie”. A diszciplínák, a gondolatmenetek szálain futó sorok talán a tudomány

jeleseit is megérintik, vitára készítetik. Ezért készült a könyv. Az új összefüggések, a kapott impulzusok újabb irányba löknek. Már a világ nyelvi képénél vagyunk. A nyelv mennyiben határozza meg az emberi gondolkodást, a világnézetet? Balázs Géza Herder, Humboldt nyomán a híres Sapir–Whorf-hipotézist hozza fel, amelyet Wittgenstein gondolataival zár: „Nyelvem határai világom határai”. Ennek következményeit gondolja tovább Makai Mihály kitűnő könyvében, amikor azt írja: „a valóság kategóriái nem a valóságban léteznek, hanem kultúránk erőszakolja ránk” (*Merre vagy szellem napvilága?*, Typotex Kiadó, Bp., 2004.).

A mediális nyelv, a netfolklór új nyelvi formákat hoz létre. Hatással van rá az ideológia, a gazdaság, a politika, tehát – a mai teret nézve – a globális, határok nélküli társadalom. Ezek a hatások nemcsak formálisak, de funkcionálisak is. Balázs Géza sorolja a mindennapi magatartást befolyásoló problémákat: kulturális sokk, multikulturalizmus, a kulturális megértés hiánya, az idegenség szaporodása, etnocentrizmus.

Égetően fontos témához érkeztünk: nyakunkon a posztmodern. A nyelv és a fogalom is górcső alá kerül, a nézeteket bírálják innen is, onnan is. Michel Foucault már úgy véli, „a nyelv struktúráját erősen befolyásolják a társadalom erőviszonyai. Egy nyelvi háló foglyai vagyunk, amiből nincs menekvés”. A gondolati rendszer a nyelv béklyójában van, következképpen kapcsolata a valós világgal kérdéses. Gödel „nemteljességi tételét” idézi Makai Mihály. Vagyis ez azt jelenti, hogy „egy mondat értelme attól függ, ki mondja”. Makai sorra veszi az érveket, pró és kontra. A vitában fölmerül: van tudás, vagy nincs? Az egyik oldal, a posztmodern egyetemes tudást elutasítók szerint „a tudás lokális, szituációfüggő, a társadalmi osztályok küzdelmének terméke”. A posztmodern kemény magja, köztük Jacques Derrida azt állítja, a szavak nem alkalmasak a világ leírására, tulajdon-

képpen a „realitás csak egy mesterkéltn konstrukció”. Innen már csak egy ugrás az a gondolat, hogy „a szavak, a terminológia feletti uralom a világ feletti uralmat jelenti” (Makai, 23).

Balázs Géza nagyon érzékeny a társadalom felől érkező „érzékenyítő hatásokra”. Másutt, egy jegyzetében is kitér erre, amikor Székely János szombathelyi megyéspüspök egy interjúban elhangzott szavaira reagál. (*Tetten ért szavak* 135, E-nyelv Magazin, 2020. 07. 10.) A beszélgetés összefoglalójából: „erőszakos tendenciáról van szó, amely mögött még gazdasági érdekek is húzódnak, így a normál élettér kezd beszűkülni. Az ideológia ugyanis az egész társadalmat átformálná, kezdve a leginkább befolyásolható fiatalokkal, ezért már az óvodákban is megjelent. (...) Székely János kiemelte: a keresztény, konzervatív emberek ezt a folyamatot szeretnék megállítani, vagy legalábbis mederbe terelni, de nem úgy, hogy bárki fölött ítélkezzenek. Az ugyanis Isten dolga.” Voltaire kijelentése is előkerül: „Ha nem létezne Isten, ki kellene találni”. (Ennek kapcsán újra felvetődik Voltaire „árnyaltabb” megítélésének igénye, amit a recensens régóta szorgalmaz, noteszkönyveiben boncolgatva.)

Balázs Géza ab ovo elítéli a posztmodern? Nem. Ismeri, és ebben a közegben védi a modernnt. Ha úgy tetszik, visszamegy a modernbe. A posztmodern létrejött, soktényezős képződmény, korszak, mozgalom és a többi, lekezelnem lehet. Balázs Géza nem hadakozik a posztmodernnel, a nyelv és nyelvben élő és cselekvő ember érdekli. Felsorakoztatja a hagyományokat, a helyes beszédet, a szokásokat. Mentővitorlást kínál neki az új kulturális korszak hangosan, színesen háborgó tengerén. Konzervatív lenne? A javából. Mert a gondolkodás fontos. Amiként a 17. században Descartes megfogalmazta híres tételét, Sartre filozófiáját értelmezve, Fehér M. István így alakította át azt, mintegy folyamatba téve: „Vagyok, tehát gondolkodom”. Végző soron „lenni nem más,

mint tenni”. (*Jean-Paul Sartre*, Kossuth Könyvkiadó, 1980., 71.) Vagyis Sartre a cselekvés felé vitte el az egyént. Balázs Géza könyvének gondolatmenete és a mai kulturális jelenség nyomán, csavarjunk egyet rajta: „Vagyok, tehát nyelvelek”. Vegyes lett a nyelvelés, már szöveg se kell... De ne írjuk le a szöveget!

Új világhelyzet van, új gondok jelentkeznek, a megismerés is újat kíván. Az új nyelvi létmódok újabb módszertani lehetőségeket kínálnak. Hangsúlyeltolódás van a vizsgálódás tárgyában, illetve annak megközelítésében. Balázs Géza az antropológia felé tereli a figyelmet, a vizsgálódás tárgyának vezérfonala, vezető diszciplínája az antropológiai nyelvészet. Erre kell felfűzni, ehhez kell becsatlakoztatni a számításba veendő, kapcsolódó, nem kevés tudományágot. Felsorolja a kulturális antropológia öt legfontosabb jellemzőjét és az antropológiai nyelvészet alapelveit, ideológiáit, tételeit. Érvel, magyaráz, meggyőz. Tehát átrendeződés van készülóban. Így például a nyolcvanas években berobbanó kommunikációelméletnek, amely szép lassan, szívósan vezető szerepet vívott ki magának (nem érdemtelenül), illeszkednie kell az új rendszerbe. És ha ilyen nagy jelentőséget kaptak a szimbólumok, akkor szimbólumelemzés. Már csak ezért is fontos Kövecses Zoltán munkájának beemelése: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe* (Typotex, Bp., 2005.). Eközben sok más mindent nagyon fontosnak tart Balázs Géza, itt csak (újabb) kettőt hozok fel. Az egyik: „az anyanyelv elsődleges, tehát elemi”. A másik: akármilyen romlásnak van kitéve a nyelv, változnak a nyelvi formák, már szöveg sem kell, a tudományos nyelv értékét meg kell őrizni, megkülönböztetve a mindennapi nyelvtől. „A tudomány a legtisztább fogalmakra és a legvilágosabb megfogalmazásra törekszik, ami a megfigyelésekkel (az érzékelt adatokkal) valós megfeleltetést és a fogalmak viszonyát illeti”. Ez a már idézett Makai-könyvből való, amikor egy kutatófizikus

(tehát nem a társadalomtudományos oldalról, de már ez is csalóka besorolás!) a tudomány-filozófia felől erősíti meg a kulturális antropológiai nyelvész, néprajzos gondolatrendszerét.

Balázs Géza a nyelvi cselekvés felé viszi a filozófiát. Tevékenységével, tudományos magatartásával egészen a reneszánszig megy vissza. Kíváncsi, meg akarja ismerni a világot, begyűjtött tapasztalataival magyarázni is. Hozzáadni valamit az addig felgyűlt ismeretekhez. Szerény őserő, a posztmodern reneszánsz embere. Mindehhez nagy összeszedettség, rendezettség, önfegyelem szükséges. A tehetség önmagában nem elég.

Mert itt kultúrától van szó. S itt egy kis kitérőt érdemes tenni. Nagy az irodalma ennek, rövidre veszem. Általában három jelentésről szólnak. Az első: „a kultúra az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi értékek összessége, a művelődésnek valamely területe, illetve valamely népnél, valamely korszakban való megnyilvánulása”. A második: a kultúra „egy személy művelt mivoltára vonatkozik”. A harmadik: a kultúra „valaminek a természetét, illetve biológiai értelemben tenyészetet jelent”. Még közelebb jutunk, ha a szó etimológiája felől közelítünk. A kultúra fogalom a 'colere' latin igéből származik, amelynek jelentése: művelni. Benne a földdel kapcsolatos megművelés (Cato). A „cultura agri” kifejezés az embert környező természet gondozását, ápolását, nemesítését jelenti. A „cultura animi” (Cicero) – a lélek művelése.

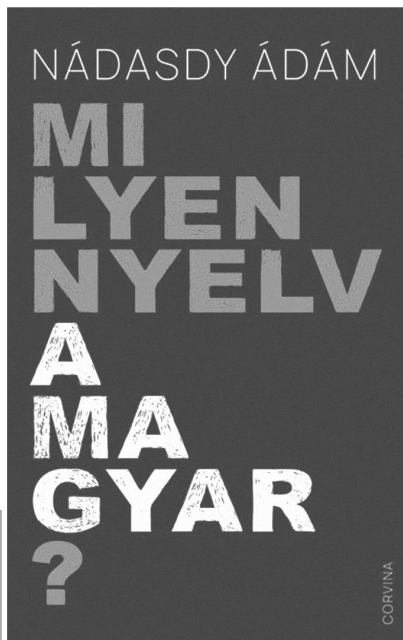
Ebben az értelemben, számomra, Balázs Géza nyelvművelő, anyagi és szellemi értékgyártó. Nyelvész, mint a szőlész, termelő, mint a borász. És marketingtevékenységet végez, gondolatgerjesztő és -terjesztő. Terepen is dolgozik, könyvirodalomban, dokumentációban

kutat. Nemcsak olvas, de szépen ír. Máshol is megtapasztalhattuk, most is így van: a könyv élvezetes olvasmány, tudományos, publicisztikai, mindennapi és irodalmi nyelven hozza közel a mondandót.

Behajtuk a könyvet, szusszanunk egyet. A hátsó borító hirdeti: Balázs Géza nyelvész, néprajzkutató, az ELTE és a PKE professzora, 1990-től az antropológiai nyelvész (vagy nyelvészeti antropológia) magyarországi meghonosításának kezdeményezője. A hazai tájakon kívül szinte valamennyi földrészén végzett kutatásokat. A fotón a töprengő kutató a terepen. Munkaruhában. Morfondírozik: valamit már megoldottunk, de lesz még csomó új dolgunk. Elvégre rólunk szól az élet... (Dalolni is támad kedvünk.) A több érdem között még egyet feltétlen meg kell említeni: ez a szerénység. A hatalmas munka gazdag termésének birtokában óva int a mindentudástól. Nem akarja megmondani a „tutit”. Sok kérdést már cáfolhatóvá tettünk. Rajta, folytassuk, tudósok! Szedjük rendbe magunkat, az élet összetettebb, rendezzük szokásainkat, figyelmünket, mert azok ismeretével, gyakorlásával tudunk értelmesen közelíteni a változásokhoz. A jó hagyományok éltetnek a zajos változások idején. Szóval, csak óvatosabban az agya(ra)kkal! Ez az üzenet is átjön a könyvön. Tiszteletre méltó tudósi attitűd: alázat tudomány, nyelv és élet iránt.

És még valami a tantervkészítők figyelmébe. A könyv, tananyaggá transzformált formában, munkafüzeti gyakorlatokkal ajánlható a képzés számára, már általános iskolában! És középiskolás fokon. Aztán így egyben, ebben a kötetben: feljebb.

Sz. Tóth Gyula

Mi fán terem az agglutináció?

Deák András Miklós
(1954, Budapest) irodalom-
történész, az irodalom-
tudományok kandidátusa

Nádasy Ádám: *Milyen nyelv a magyar?*,
Corvina Budapest, 2020.

Mi a csuda az a kompetencia, főleg, ha még nyelvi is? És a „gyök”, no meg a „tő”? Hol keressük a fókuszpontot? Egyáltalán, mi fán terem az agglutináció? Ha a kíváncsi olvasó, legyen magyar vagy idegen ajkú, ehhez hasonló kérdéseken töpreng, hiteles kalauzként bátran lapozza fel Nádasy Ádám új könyvecskéjét. Tudományosan megalapozott, de közérthető módon nyújtott eligazítást fog benne találni.

Persze a fentiekhez hasonló tépelődésekre olyan érzelmileg vezérelt feleletek is adhatóak, hogy a magyar különlegesen nehéz és ritka, továbbá a létében fenyegetett kis nyelv. Az európai kontinensen pedig talán romantikus, talán fájdalmas módon ráadásul magányos is. De esetleg még az is vélhető, hogy a törökök – ha nem is közeli – nyelvrokonaink. (Ez messze nem azonos a bizonyított nyelvészeti állítással, hogy a mai magyar nyelvbe ótörök és oszmán jövevényszavak is bekerültek.) Mind ezen nyelvészetileg megalapozatlan vélekedéseket – makacs tévhiteket – a szerző tételesen cáfolja. Miközben a mai szókincsünk egyáltalán nem egzotikus, büszkéek lehetünk arra, hogy „...egy ezred évi szenvedés...” után is híven

őrizzük nyelvünk finnugor, sőt uráli szerkezetét. Nádasy olyan tudnivalókat tesz közzé jól emészthető, arányosan rövid fejezetekben, amiket az idegen nyelvek (hazánkban nem túlzottan sikeres, sőt...) elsajátítása közben több mint „hasznos lenne, ha tudnánk” saját magunkról. „Az idegennyelv-tanulás a legjobb eszköz az anyanyelv jobb megismeréséhez” – teszi egyértelművé a tanár/nyelvész/műfordító a megfontolandó ajánlását.

A könyv fejezetei – a szerkezet és a szókinccs mellett – a magyar nyelv eredetét és a változásait, továbbá az írás és a nyelv kapcsolatát veszik górcső alá. Megtudjuk, hogy a finnugor eredetű szavaink száma ma (sok ez, vagy kevés?) 700–1000 közé tehető, amihez természetesen hozzá kell még számítanunk a belőlük képzett, továbbá az összetett szavakat is. De szó esik a képzők, jelek és ragok ebben a szigorú sorrendben történő ragasztgatásáról (ez pedig nem más, mint a címben firtatott agglutináció!), a hangtörvényekről, illetve a magánhangzó-harmóniáról is. Számszerűen megtudjuk, hány jel létezik a magyarban. (Nyolc, például a többes szám jele, a „k”, vagy a múlt időé a „t, tt”). Tisz-

tázódik a „gyök” és a „tő” fogalma közötti különbség is. (A nyelvészetben a gyök és a hozzáragasztott képző együttesen nevezendő tőnek.) A nem semleges magyar mondatoknak az ige elé helyezett fókuszpontjára is fény derül. Ezt a „topik-komment” kérdést talán érdemes lett volna néhány más nyelvvel összevetni, mivel az idegen nyelvek tanulása során számunkra sok gondot okoz. És az igekötőkről is szívesen olvastam volna egy „kicsit” (figyelem, ótörök eredetű magyar szó!) többet. Igencsak szerencsés, hogy az egyes fejezeteken belüli tagolás a tartalomjegyzékben is megjelenik, megkönnyítve az eligazodást és a visszakeresést. A nemcsak nyugati nyelvekből vett számos példa és az azokat összefoglaló táblázatok pedig szemléletesen rendszerezik a szerző által színesen előadott (de a fülszöveg szerint nem általa kikutatott) alapvető tudnivalókat.

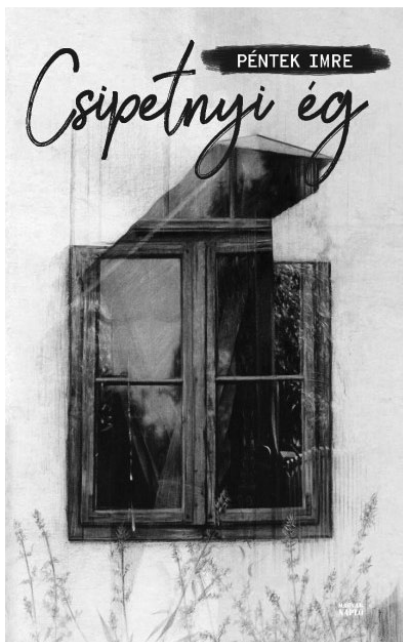
Nádasdy egyszerű példákkal tesz tudományosan megalapozott megállapításokat. A nyelv-tudomány mai állása szerint az uráli nyelvcsaládhoz tartozó finnugor nyelvet beszélők mintegy 3000 éve váltak el rokonaiktól. A magyart anyanyelvként beszélők száma pedig ma 13 millióra tehető (ez a 40. helyre „elég” a világban, nem mintha ilyen „vetélkedő” egyáltalán létezne). A beszélők számához mérten jelentősnek mondható a szórvány, hiszen egymillió fő nem Európában él. Sajnos nem okoz túlzottan sok fejtörést, vajon mi lehet ennek a történelmi oka. Ugyanakkor egy fájó adatot ehelyütt feltétlenül pontosítanunk szükséges. A trianoni Magyarország területén 2020-ban már nem tízmillió, hanem 9.69 millió magyar él. A folyamatos népességfogyás miatt a populációs óránk mutatója utoljára 2011-ben állt a tízmillió, lélektaninak tekinthető határ fölé.

A szerző érthető formában mond ki evidenciákat: a magyar ma nem veszélyeztetett és nem is kis nyelv. És semmivel sem értékesebb (vagy éppen silányabb), mint bármely másik. Fogadjuk el azt a megállapítást is, hogy az idegen elemek nem csúfítják, hanem gazdagítják a nyelvet. A magyar „más nyelvekből folyamatosan vett és vesz át szavakat. Inkább importőr, mint exportőr...” Nádasdy egy másik lényeges állítása pedig az, hogy „a nyelv nem romlik és nem javul, nem egyszerűsödik, és nem bonyolódik, nincsenek benne sem szükséges, sem fölösleges elemek.”

A magasfokú ismeretterjesztést végző mű további komoly értékeket mutat fel. A szerző ugyanis nem mulasztja el, hogy a nyelv és a politika tagadhatatlanul érzékeny kapcsolatára is felhívja a figyelmet: „A faji megkülönböztetés (rasszizmus), a nemzetiségi rangsorolás (etnicizmus) és a nyelvi diszkrimináció (lingvicizmus) közös töről fakadnak.” A nyelvész régi beidegződéseket old fel, de igen bölcsen nem törekszik a teljességre. Olyan ízelítőt szolgál fel, ami minden olvasónak bizonyosan farkasétvágyat csinál a további kutakodásra. Ebben igencsak sokat segít a kötet végén ajánlott (magyar nyelvű) szakirodalom.

Nádasdy Ádám bebizonyítja, hogy úgymint lehet játékosan, de szakszerűen nyelvészkedni, hogy nem a szigorúan vett nyelvészetet (lingvisztika) tanuljuk. Minden lelkes nyelvbarátot biztosíthatok arról, hogy – bárhol is lapozza fel ezt a karcsú útikalauzt – nagy élvezettel fog benne izgalmas felfedezéseket tenni. A közreadott meglátásait és értékeit tekintve, ennek a remekműnek minden iskolai és családi könyvespolcon ott a helye. Garantálom, hogy mindig kézben lesz, és nem fog sokat porosodni!

Deák András Miklós

„Jegyezvén szalmaszállal”

Kelemen Erzsébet

(1964, Edelény)

költő, író, irodalomtörténész,
Debrecenben él,
József Attila-díjas

Péntek Imre: *Csipetnyi ég*,
Magyar Napló, Budapest, 2020.

„[...] hűek a magyar költészethez, a folytonos-
ságot folytatni akarják [...] A torkonvágott for-
radalmak pirosát s gyászát viselik belül. [...] Komoly ügyekről komolyan szólnak. Etikus köl-
tők, felelősségvállalók” – írja 1967-ben Nagy
László az *Elérhetetlen föld* című antológia elő-
szavában a népi-nemzeti tematikát megújíta-
ni kívánó Kilencek költői csoportjáról, amely-
nek vonzaskörében indult, és aktív tagja volt
Péntek Imre is.

Művészetének nyitó kötete, az *Éjféli pálya-
udvar* (1974) jelzi, hogy a költői csoporton belül
már ekkor egyéni a hangja, határozott szemlé-
leti-poétikai törekvése van, nyitott a nyelvet,
formát megújító experimentális költészeti tö-
rekvésekre is, valamint a folklorisztikus hatás
helyett – ahogy ezt Payer Imre is kimutatta
a Péntek Imre-életmű poétikai módosulásait
elemezve – inkább a gondolati líra és a groteszk
szemlélet, valamint az avantgárd jellemezte
a költészetét.

A 2020-ban megjelent új kötetét, a *Csipetnyi
 eget* ugyan több mint fél évszázad választja el
az Új Írásban publikált első műveitől (1967), az
innovatív költői attitűd azonban töretlen ma-

radt: versei a posztmodern utáni kortárs-digi-
tális modernség korában is figyelemreméltók.
A klasszikus időmértékes és ütemhangsúlyos
versformák mellett dominánsan jelen vannak
kötetében a prózaversek és versszövegek [lásd:
*Horgásztó; Reszelés (kézzel); A hűséges alakvál-
togató; Valamit elrontottam; Obskúrus angyalok;
Olimpikontra; Mennyei riport; Kő Pálnak, 75. szü-
letésnapjára; Amerika – no; Amerika – yes; Érdes
pengésű anyag(os) szavak az időnek; Csernobil;
Festmény a trógerekről*], merészen kitágítva a
műnemi határokat a kötet alcímének architek-
tuális jelzésével („versek”), s így a lírai kategó-
riába emeli a prózai, akár egy kisepikai műfaj-
ban is helytálló alkotásokat. Sőt, nemcsak
versként olvashatjuk a kötet prózáit, de iro-
nikus, fanyar humorú *Mitikus beszéddel* és mi-
ni-színházzal is találkozunk benne: a *Tojáshegy*-
ben a drámára jellemző szerzői instrukciók
szerepelnek, és a szereplők (Kicsikövé, Vé-
konymagas, Fiú, Lány) dialógusából épül fel
a mű. A központi tojás-motívummal pedig még
allúziót is teremt Weöres Sándor egyszavas
művével (*Tojáséj*) és a finn nemzeti eposszal,
a *Kalevalával*. Az aktuális avantgárd alkotói be-

szédmódja ez, amely több esetben átjárhatóvá teszi a műnemek és a műfajok közötti határokat, a denotatív síkról pedig egy többszörösen konnotatív tartományba helyezi át a szöveget. A vendégszöveg-technika szintén jellemző avantgárd jegy. Péntek Imre is gyakran él az intertextualitással: »Lehetsz „lócsiszár» – írja a *Barna estekben* Arany János *Epilógusára* utalva, valamint a műcímmel Juhász Gyula *Tiszai csöndjével* is allúziót teremt („Hálót fon az est, a nagy, barna pók”). Az „ezredváltó sűrű évek” verssor (*A szalmaszál*) Nagy Gáspárt idézi, és nemcsak a kötetcímmel, de a szalmaszál-motívummal is párhuzamot teremt. A *Pannon énekben* a görög mitológiával és Kölcsey *Himnuszával* alkot allúziót, a *Halotti tor* című költeményében pedig Ady *Lédával a bálban* című versének elemeit hívja elő.

Két szó egymásba csúsztatásának technikáját, a szófonatot elsőként James Joyce alkalmazta, s a francia mot-valise (szóborönd) értelmét Jean Paris taglalta. A magyar elnevezés pedig Papp Tibortól származik, aki szintén gyakran alkalmazta a szófonatokat a vizuális költeményeiben. Péntek Imre *Olimpikontra* műve szintén avantgárd szóalkotásmódot jelez: az olimpikon és a kontra szavakból, nyelvi leleménnyel, szóösszevonással egyedi összetételt, neologizmust alkot a költő. A humor (például teleszkóp helyett teleszpók – *A csillagász*) és az irónia távolságtartó alakzata is jellemzi művészetét: nem egyszerű hozzárendelő vagy afirmatív viszony van az esetleges versbeli alany és állítása között, hanem egyfajta elidegenítő gesztus, egy külső, felületi attitűd, leváló viszonyulás, különösen a társadalmi-közéleti fonákosságokat feltáró költeményeiben.

A három ciklusba rendezett kötet verseit gyönyörű színessé teszi a tájszavak használata (konyhakredenc, luk – *Fessen fest Teri*; írni kék – *Ösztönös elem*), valamint a választást,

a többértelműséget megengedő igekötőhasználat („a meg/le nem írt / interjúk, jegyzetek – *Mennyei riport*). A nyitó mű, a szürreális *Horgásztó* a prózavers egyik kiemelkedő darabja. Kiválóan prezentálja a közvetlen beszédmódot („egyszóval”), a mindennapokban időnként megjelenő szleng-fordulatokat („nem mindig jön be”). Terminus technikusokkal, horgászati szakszavakkal is találkozunk benne (beetetés, fenekezés, csalivödör), és felveti az elbeszélő, a lírai én létmódjának kérdését („az alkonyi pontyoknak van esélyük. / Neked kevés”), valamint a másik part, a „túlpart” képével ontológiai-filozófiai síkra tereli a gondolkodást. A metafizikai utalások gyakori motívumai költészetének: a *Reszelés (kézzel)* című versében a főzés konyhai műveleteit egy naturalisztikus képpel nyitja meg az elmúlás felé: „Ám gondolj arra is, egyszer majd téged is lereszelnek”, a *Sírkerti fordulatokban* pedig az örök élet és a „félbemaradt Éden” kérdéseit, vitapontjait egy temetői látogatás váltja ki a lírai énből.

A kommunista diktatúra érájában megélt tragikum mellett (lásd: besúgók – *Obskúrus angyalok*; *Csernobil*) jelen vannak napjaink aktuális problémái is, a migránskérdés, migránskvóta, a választások, a balliberális-probléma, „Szoross”, a 2019-es dunai hajókatasztrófa.

A humor és fanyar irónia, a szatirikus, szarkasztikus elemek és a groteszk hangvétel ellenére ezek már nagyon komor történelmi (kor/kór)képek. De Péntek Imre költészetében a reménytelenségben is jelen van a remény. Ahogy a Nagy Gáspárnak ajánlott és az ő motívumát megjelenítő versében, *A szalmaszálban* szalmaszállal jegyezve írja, azért, hogy részünk lehessen egy „csipetnyi ég”: „S keressük azt a szalmaszállt, / ami egykor kezedbe szállt, / a jászolból, mert Isten akarta, / hogy elérj a csillogás partra.”

Kelemen Erzsébet

Böröndi Lajos: *Megégett idő*,
Magyar Napló Kiadó, 2020.

Péntek Imre
(1942, Lenti) költő, kritikus,
Zalaegerszegen él,
József Attila-díjas

Lírai küzdelem a mulandósággal

A kortárs irodalomban is hat az a jelenség, amit regionalizmusnak nevezhetnénk. Bár nem vagyunk nagy ország, az elcsatolt területek magyar irodalmi megteremtették a szegregáció lehetőségét, de az anyaországon belül is van bizonyos elkülönültség, ami az egyetemesből kimarad, vagy nem igazi súlyával, jelentőségével van jelen a kialakuló kánonban. Böröndi Lajosról jutott mindez eszembe, aki Mosonmagyaróváron él, Pannónia északi szegletében, költő, kiváló irodalomszervező, a Szél-Járás című lap főszerkesztője, kilenc kötet birtokosa. Ebben a döntő többség vers, de van tanulmány és kritika is közte. Többnyire köteteket is regionális kiadók jelentették meg, ám a tizedik kötetet, a *Megégett időt*, a Magyar Napló adta ki, szerkesztője pedig Jánosi Zoltán. Már ez is jelzi, hogy a színvonalas regionalizmus utat tört, megtalálta helyét a központi értékrendben. Szerencsére nem vagyok magamra hagyva e kérdésben. Kerék Imre, a soproni tudós költő, írt egy hosszabb tanulmányt *Portrévázlat Böröndi Lajosról* címmel, az Új Forrás 1995/7. számában, amelyben a már beérkező költő újdonságait, értékeit veszi számba, első kötete, az *Emigráns remény* kapcsán. Így ír: „Miben állt

ennek az első kötetnek az újszerűsége, minek köszönheti ma is meglepő, azóta sem avuló, halványodó frissességét? Részben talán annak, hogy noha nem lehet nem érzéklni kötetében néhány rokoni hangú jelentős kortárs költő rejtett hatását (Kormos, Pilinszky, Hervay Gizella és mások) mégis: a kötet egészét tekintve, e hatásokon túl Böröndi sajátos egyéni hangvételt, stílust, verselést alakított ki magának és szerencsésen ötvözte szintézissé a tanultakat... S ami egyáltalán nem mellékes, s egyik meghatározó vonása Böröndi verseinek, hogy a ma divatos posztmodern, javarészt öncélú kísérletezgetéseivel ellentétben ezek a versek nem túriks az ürességet leplező kusza homályt, a görcsösen erőltetett szándékoltságot, a nagyképű blöfföket.”

Költőavatással felérő az egész tanulmány, és szerintem ma sem veszített érvényességéből. Amit Szepes Erika *a mocskos mesterség – gondolatok a paradigmaváltásról* című kötetében jelzett, hogy a képviseleti elvről és a személyeségről nem szabad lemondani, az Böröndi lírájában teljes egészében megvalósult. És az a figyelmeztetés is megvalósult, amit Kerék Imre a posztmodern blöffjéről írt: Böröndi lé-

nyegre törő közéletisége költészetének fontos eleme. Talán Kerék Imre dolgozatából hiányoltam annak kiemelését, hogy Böröndi nemcsak az 1956-os forradalom örököse, hanem a mosonmagyaróvári mártírium hiteles lírai megszólaltatója. Erről tanúskodik például *A Szózat éneklése közben* című verse, mely a helyi történelmet az egyetemes tragédia szintjén eleveníti meg. Ilyen előzmények után nézzük meg, az újabb kötet mennyivel és miben építi tovább az eddigi életművet?

A címadó vers, a *Megégett idő* elég keserűen összegez. „...meg zuhanunk / az idők mélyére” – próbálja a tendenciákat érzékeltetni a költő. A „Tükrökkel kirakott kirakat” jelzi, mennyire álságos a közeg: csak a győzteseknek terem itt babér. A népiertások természetessé váltak, a szentenciózus fogalmazás elől nehéz kitérni: „Aki remél, az elpusztul. Ennyi.” Minden „átrajzolható”. A térképek, a nemzedékek. A végső konklúzió egészen megrázó: „Máraik, pisztoly a szájba, / ha későn, akkor nem elébb.” Az öngyilkosságig vezető út nehezen kérdőjelezhető meg, és a vers feloldása sem könnyörület: „Elfáradt történelmünkön / virágzik a penész”.

Kerék Imre tanulmányában van egy érdekes gondolatmenet, amely szerint Böröndi lírájában olykor felerősödik a filozofikum. Ahogy ebben a kötetben is. De ez cseppet sem válik kárára szövegeinek.

Szerencsére, a kötet egésze azért ennél sokrétűbb. Számomra megkapó, hogy a verseken végigvonul a családélmény, a régi és új események, ahogy ezek meghatározzák az egyén lehetőségeit. És még valami: az idő múlása. A múlt kedves képei nagyanyjáról és édesanyjáról, a gyerekszem ábrándozása a konyhai finomságokról, a nyarak alig fokozható szépsége mind tovarebbenő tapasztalat, a „milyen harsogó az élet” életöröme, melyek a múltba tűnt világ jelenségei.

Ahogy az *Elmúlásban* című versben írja: „Azért szép minden, hogy múlik, / elégett nyár, elégett élet.”

Kovács Péter: *Roncs II.* (1996)

A visszatekintés, emlékidezés az álomra is kitér, már szinte gyerekvers születik az *Álom* című versből, amely a hintalovacska nyergében száguldját át a mesevilágot. De megjelenik az Advent szépséges hangulata is, melyben: „készül a csoda is: ránk fér”. Természetempátiája egészen odáig terjed, hogy megfogalmazódik a „fául élni” igénye is, amely a fiatalság diadalittas szemléletével veszi birtokba a világot, mit sem törődve a leselkedő veszéllyel.

Böröndi lírájának jól áll az az idill, amellyel a *Havas vers* vagy *Egy emlék előhívása* ezt a lelkiállapotot megjeleníti. Még humorra is futja, ahogy a *Bolondos vers* ezt intonálja. És előkerül az bizonyos „weöresi kötény”, amelybe – a költő édesanyja révén – a világ belefér. A második ciklus a kiábrándultság hangulatát sugallja, a „széttárt kézzel” tehetetlenségét. A *hasonló* című vers a Trianon-élményről beszél, de rend-

kívül finoman, áttételesen. A költő azt reméli, hogy a „lejárt remény” egyszer megvalósult, az elveszett múlt is előkerül, és a megrendülés sem marad el.

„Rozsdás ég alatt” zajlik a magyar sorsrontó idő, s kiábrándító látni, miként él a „félelem népe”. (Igaz, ez a vers 2006-ban született.) A korábban megjelenő kétely ebben a ciklusban felerősödik: ahogy a *Száz éve* mutatja. Végigtekintve a múlt időn, az elmúlt száz évben eljött a béke, s a „kötélen pelenka szárad”. De attól tart, ha eljön a „szebb jövő”, „akkor mindennek vége”. A nagyapai örökségből is csak egy kopott fénykép maradt, és a huszadik század az elszalasztott lehetőségek tüneményeként foszlott a semmibe (*A hajó elment*). Mint emlékrögök bukkannak fel: az emlékezés a zsidó Knapp Paulára és az '56-os, október 26-i sortűz fémes csendjére. Böröndi olykor kérdéseket tesz föl, és

Petrás Mária: *Corpus* (2015)

válaszokat vár. (Mint a *Szembenézésben* vagy *Kérdésekben*.) De nem jön el, és nem kérdez senki, ezt „magunknak kell megtenni.” Olykor már ez sem segít. Ahogy írja: „Istennél van az irgalom”, a gyilkosoknak vele kell elszámolnia. „S ráborulhat az eltörölt múltra / A mindent ellepő feledés?” Feltűnik a segesvári csata előtt a menekülő Petőfi, akiben felrémlik: ha mind egy szálig elvesznek, mi lesz az országgal nélkülük? A jobbak nélkül? A *Síkos partban* ez a rémisztő örvénylés jelenik meg, és a kérdésekre ismételten nincsen válasz. Csak a misztikum segíthet.

A mélyre süllyedt kötelességtudatot idézi fel a *Pannónia* című vers: „De ha felébred bennünk a kötelesség, / ami ezer év alatt parancscsá csiszolódott, / nem kell hírnök, ki szólítson erre, / ugrásra készen / állunk, hogy szolgáljuk Urunkat.”

Mindig nagyra értékeltem Böröndi szerelmes-erotikus verseit, amelyekből itt is kapunk ízelítőt, főként az utolsó két ciklusban. A természeti harmónia szerves része az emberi harmónia, az élet szépségéhez hozzátartozik a társára talált ember. A *Villámfényben* című versben ennek a fosztlékonysága jelenik meg, de a végső összegzés mégsem csak ez: „mert volt értelme: tégedet szeretni / s benned megérteni magam”.

Ez a felszabadító érzés menedéket ad a fenyegetések elől. Még akkor is így van ez, ha a belső megérzést áthatja a tünékenység, és szembe kell nézni azzal is, hogy a legszebb pillanatok is eltűnnek „egyszer mindörökre”. A „megégett idő” fájdalma örök pecsét az emberi sorson.

Böröndi sikerrel folytatja a megkezdett hangot, közéleti érzékenysége eleven, és van mondanivalója a nagyobb közösség számára is. A tovább élő nyugatos hagyomány frissen és gazdagon inspirálja költői képzeletét.

Péntek Imre